İSTANBUL TİCARET
ÜNİVERSİTESİ

T.C.

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU: 1994-2020

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERTUĞ İĞDELİ

100022970

İstanbul, Eylül 2022

İSTANBUL TİCARET
ÜNİVERSİTESİ

T.C.

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU: 1994-2020

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERTUĞ İĞDELİ

100022970

DANIŞMAN: Doç. Dr. Uğur Yasin ASAL

İstanbul, Eylül 2022

ETİK KURALLARA UYGUNLUK

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İTİCÜ Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamıyla uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesinin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

Ertuğ İğdeli

Özet

Bu yüksek lisans tezinde Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun tarihsel süreci ve tarafların dış politika eğilimleri incelenmiştir. Dağlık Karabağ'ın jeopolitik önemiyle birlikte, çok aktörlü yapısı teorik çerçevede değerlendirilmiştir. Çalışmada Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla çift kutuplu sisteminin sona ermesi ile Güney Kafkasya'da değişen güç dengesine yönelik değerlendirme yapılmış, Azerbaycan dış politikasının süreç içerisindeki politika değişiklikleri araştırılmıştır.

Bu çalışmada Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Rusya Federasyonu'nun bölgede etkinliğini sürdürme çabası incelenmiş, Azerbaycan'ın bu etkiden kurtulma amacıyla bölgesel aktörler ve Batılı ülkelerle iş birliği analiz edilmiştir.

Dağlık Karabağ sorununun 1994-2020 yılları arasında değerlendirildiği bu yüksek lisans tezinde, taraflar arasındaki ilişkiler dış politika analizi çerçevesinde incelenmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan-Rusya ve Azerbaycan-Amerika Birleşik Devletleri ilişkileri değerlendirilmiştir.

Tezde, Dağlık Karabağ sorununun çözümünü zorlaştıran unsurlar incelenmiş, Rusya ile Batı rekabetinin bu çözümsüzlükteki etkisi araştırılmıştır. Dağlık Karabağ sorununda uluslararası örgütlerin sorunun çözümüne yönelik girişimleri incelenerek, uluslararası örgütlerin başarı ve başarısızlık sebepleri üzerinde durulmuştur. Son olarak 2020 yılında gerçekleşen Dağlık Karabağ savaşı detaylıca incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Dağlık Karabağ, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya*

Abstract

In this master thesis, the historical process of the unsolved Nagorno Karabakh conflict between Azerbaijan and Armenia and the foreign policy trends of the parties were examined. Along with the geopolitical importance of Nagorno-Karabakh, its multi-actor structure has been evaluated in the theoretical framework. In the study, after the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics, the end of the bipolar system and the changing balance of power in the South Caucasus were evaluated. In addition, the policy changes of Azerbaijan's foreign policy in the process were investigated.

In this study, the effort of the Russian Federation to maintain its influence in the region after the dissolution of the Soviet Union was examined, and in order to get rid of this effect the cooperation of Azerbaijan with regional actors and Western countries was analyzed.

In this master's thesis, in which the Nagorno Karabakh problem was evaluated between 1994-2020, the relations between the parties in the context of foreign policy analysis, the main trends of Azerbaijan's foreign policy were examined. In this context, the relations between Azerbaijan-Russia and Azerbaijan-United States of America were evaluated.

Factors that complicate the solution of the Nagorno Karabakh conflict are examined, The effect of the rivalry between Russia and the West in this deadlock has been investigated. In the Nagorno Karabakh issue, the reasons for the ineffectiveness of international organizations by looking at the attempts of international organizations to solve the problem; are emphasized. Finally, the 2020 Nagorno Karabakh war has been examined in detail.

Key Words: *Nagorno Karabakh, Azerbaijan, Armenia, Russia*

ÖNSÖZ

Tezimi hazırlama sürecim boyunca hatalarımı düzelten ve beni bilgilendiren danışman hocam Doç. Dr. Uğur Yasin ASAL'a teşekkür etmek istiyorum. Tez çalışma döneminde bana destek olan ve moral veren Zeynep MUMCUK ile hayatım boyunca bana destek olan Cansu İĞDELİ'ye teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca süreç boyunca motive olmamı sağlayan Kadir SOYDAN'a teşekkür ederim.

Ertuğ İĞDELİ

İSTANBUL, 2022

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Dağlık Karabağ Haritası……..15

Harita 2: 1991-1993 Yıllarında İşgal Edilen Bölgeler……37

Harita 3: 27-28 Eylül 2020 Dağlık Karabağ'da Son Durum…….133

Harita 4: 10.11.2020 Dağlık Karabağ Son Durum Haritası……136

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AGİK : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı

AGİT : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

AHC : Azerbaycan Halk Cumhuriyeti

BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu

BM : Birleşmiş Milletler

BMGK : Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

BTC : Bakü-Tiflis-Ceyhan

DKÖB : Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi

ENP : Avrupa Komşuluk Politikası

NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

TAP : Trans Adriyatik Boru Hattı

İÇİNDEKİLER

Özet ..... **iv**

Abstract ..... **v**

ÖNSÖZ ..... **vi**

HARİTA LİSTESİ ..... **vii**

KISALTMALAR ..... **viii**

GİRİŞ **11**

1. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN TARİHİ VE TEORİK TEMELLERİ **14**

1.1. Dağlık Karabağ'ın Genel Özellikleri 14

1.1.1. Jeopolitik Önemi ve Coğrafi Konumu 14

1.1.2. Dağlık Karabağ'ın Ekonomisi 17

1.1.3. Dağlık Karabağ'ın Demografik Yapısı 20

1.2. Dağlık Karabağ Tarihi 24

1.2.1. Tarihte Dağlık Karabağ'ın İsmi 24

1.2.2. Çarlık Rusya Dönemi Dağlık Karabağ Sorunu 25

1.2.3. SSCB Dönemi Dağlık Karabağ Sorunu 29

1.2.4. Rusya Federasyonu Dönemi Dağlık Karabağ Sorunu 34

1.3. Realizm 42

1.3.1. Hâkimiyet Teorisi 46

1.4. Neorealizm 52

1.5. Bölgesel Güç Dengesi 56

1.6. Çatışma Çözümü Yaklaşımı ve Dağlık Karabağ Sorunu 60

2. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN AKTÖR TEMELİNDE ANALİZİ **64**

2.1. Tarafların İddiaları ve Talepleri 64

2.1.1. Tarihi İddialar 64

2.1.2. Yasal İddialar ve Siyasi Talepler 67

2.2. Rusya ile Türkiye'nin Çatışmaya Yaklaşımı 69

2.3. İran'ın Çatışmaya Yaklaşımı 73

2.4. ABD'nin Soruna Yaklaşımı ve Arabuluculuk Girişimleri 79

2.5. Rusya'nın Bölgede Etkinliğini Sürdürme Çabası ve Azerbaycan-Rusya İlişkileri 82

3. DIŞ POLİTİKA ANALİZİ BAĞLAMINDA DAĞLIK KARABAĞ **89**

3.1. Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Taraflar Arasındaki İlişkiler 89

3.1.1. Türkiye-Azerbaycan İlişkileri 89
3.1.2. Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri 93
3.2. Azerbaycan Dış Politikasında Temel Eğilimler 98
3.2.1. Rusya'yı Dengeleme Düşüncesi ve Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkileri 98
3.3. Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünü Zorlaştıran Unsurlar 105
3.3.1. Hazar'ın Statüsü Meselesi 105
3.3.2. Ermenistan'ın Rusya'ya Bağımlılığı 110
3.3.3. Ermeni Diasporasının Ermenistan Siyasetine Etkileri 113
3.4. Barış İçin Yapılan Girişimler ve Soruna Uluslararası Örgütlerin Yaklaşımları 116
3.4.1. AGİT'in Yaklaşımı 116
3.4.2. Birleşmiş Milletler'in Yaklaşımı 121
3.4.3. NATO'nun Yaklaşımı 124
3.4.4. Avrupa Birliği'nin Yaklaşımı 126
3.4.5. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Yaklaşımı 130
3.5. 2020 Dağlık Karabağ 132
SONUÇ 141
EK-1 145
KAYNAKÇA 147

GİRİŞ

Güney Kafkasya stratejik konumuyla tarihte pek çok aktörün ilgi odağı olmuştur. Güney Kafkasya'da çözüme kavuşamayan Abhazya, Güney Osetya ve Dağlık Karabağ sorunları bulunmaktadır. Güney Kafkasya'da çözüme ulaşamayan Dağlık Karabağ sorununu, etnik temele dayanan donmuş bir çatışma olarak nitelendirebiliriz.

Dağlık Karabağ'da yaşanan sorunun kökenlerini Çarlık Rusya döneminden itibaren ele almak gerekmektedir. Tarihe bakıldığında ağırlıklı olarak Türklerin yaşadığı yer olan Karabağ, Çarlık Rusya'nın demografik uygulamaları sonucunda süreç Azerbaycan aleyhine ilerlemiştir. Bu demografik politikalar ile önce nüfus dengesi sağlanmış, sonrasında ise Ermeni nüfusu ciddi oranda üstünlük sağlamıştır. 1813 Gülistan Barış Antlaşmasıyla bölgede kontrolü sağlamada önemli bir adım atan Çarlık Rusya, uygulamış olduğu demografik politikalar sonucunda Dağlık Karabağ ihtilafının temellerini attığı görülmektedir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde çatışma engellenmeye çalışılmıştır. Fakat bölgeye Ermeni göçü teşvik edilerek demografik yapı Azerbaycan aleyhine değişmeye devam etmiştir. SSCB'nin stratejisi himayesinde bulunan ülkelerin isyana kalkışmasını engellemek ve bununla birlikte bölgede bulunan sorunların devam etmesi yönündedir. Bu politikayla SSCB üst akıl olarak kalmış ve tarafların kendisine olan bağımlılığını sürdürmüştür.

Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarına kavuşan Azerbaycan ve Ermenistan kendilerini sıcak çatışma ortamında bulmuşlardır. Ermenistan 1991-1993 yılları arasında Dağlık Karabağ'ı ve çevresindeki 7 rayonu[1] işgal etmiştir. 1994 tarihinde geçici ateşkes antlaşmasıyla birlikte Dağlık Karabağ sorunu, ateşkes ihlallerinin yapıldığı donmuş bir çatışma olarak günümüze kadar gelmiştir.

[1] "Azerbaycan'ın bölge düzeyindeki merkezi idarenin taşra yönetim birimidir. Rayon, Sovyetler Birliği döneminde gerçekleştirilen idari reformlar (1923-1929) sonrasında uygulanmış bir idari organizasyondur. Başta Azerbaycan olmak üzere SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan devletlerin büyük bir çoğunluğunda halen varlıklarını devam ettirmektedirler". Mehmet Mecek, "Azerbaycan'ın Devlet Yapısı ve Taşra Yönetiminde Merkez-Yerel İlişkileri", **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Y. 7, S. 1 (Mayıs 2018), s. 65.

Güney Kafkasya'da SSCB'nin dağılmasına kadar Rusya tek aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Sovyetlerin dağılmasıyla Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan bağımsızlıklarına kavuşsa da Rusya Federasyonu'nun etkisinden kurtulduğunu söylememiz mümkün değildir. Rusya Yakın Çevre Politikası ile bölge ülkeleri üzerindeki etkinliğini devam ettirmeyi amaçlamıştır.

Dağlık Karabağ sorunun tarafları olan Azerbaycan ve Ermenistan'ın karşılıklı olarak güven problemleri diyalog yolunu zorlaştırmıştır. Dağlık Karabağ sorununu sadece tarafları ilgilendiren bir sorun olarak incelememiz yanlış bir değerlendirmeye sebep verecektir. Azerbaycan ile Ermenistan ihtilafının bölgesel boyutunu aktör temelli incelememiz gerekmektedir. Dağlık Karabağ Sorununa süreç içerisinde küresel aktörlerin dâhil olma aşamaları ve küresel aktörlerin soruna yaklaşımları değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Bu tez çalışmasında nitel araştırma yöntemi kullanılarak Dağlık Karabağ sorunun tarafları olan Azerbaycan ve Ermenistan'ın yanı sıra başta Rusya olmak üzere sorunun çok aktörlü yapısı incelenmiş ve çözümü zorlaştıran unsurlar değerlendirilmiştir. Ayrıca uluslararası örgütlerin meseleye yaklaşımları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Dağlık Karabağ sorununun tarafları ile Rusya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Türkiye ve İran'ın meseleye yönelik hedeflerinin araştırılmasıyla birlikte çalışmada ele alınacak temel araştırma sorularını aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür:

- Dağlık Karabağ sorununda Rusya'nın taraflara yaklaşımı ile süreç içerisinde değişen politikasının sebepleri nelerdir? Rusya bölgede etkinliğini sürdürmek amacıyla Azerbaycan ile ilişkilerini nasıl şekillendirmiştir?
- Azerbaycan Rusya'yı dengeleme politikasını nasıl uygulamıştır? Bu politika doğrultusunda Azerbaycan'ın ABD ile ilişkileri Rusya'nın etkisini zayıflatabilmiş midir?
- Türk-Rus ilişkileri bölgede güç dengesini nasıl şekillendirmiştir? Bölgede değişen güç dengesine nasıl bir etki oluşturmuştur?
- İran'ın süreç içerisinde Ermenistan yanlısı bir politika sergilemiş olmasının sebepleri nelerdir? Bu çerçevede Dağlık Karabağ sorununa yansımaları nasıl değerlendirilebilir?

Rusya'nın Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kafkasya'daki tek aktör olma özelliğini kaybetmeye niyetinin olmadığı görülmektedir. Yakın çevre politikasıyla eski Sovyet topraklarındaki hâkimiyetini korumayı hedeflemiştir. Bölgesel ve küresel aktörlerin bölgeye olan ilgileri ortadadır. Batı dünyası Azerbaycan'ın enerji potansiyeli nedeniyle bölgeyle yakından ilgilenmektedirler. Azerbaycan ise bu kozu doğru uygulayarak Rusya'nın etkisinden sıyrılmayı amaçlamıştır. ABD ve Avrupa Birliği (AB) ülkeleri sorunun çözüme kavuşmasını amaçlamaktadır. Batı dünyası için bu meselede önceliğin enerji güvenliği olduğu görülmektedir. Dağlık Karabağ sorunu bölgesel bir sorun olmaktan öteye geçerek Asya'nın güvenliğini ilgilendiren çözüme kavuşamamış bir sorun olarak günümüze kadar gelmiştir. Bu çalışmada Dağlık Karabağ sorununa taraf olan Azerbaycan ve Ermenistan'ın yaklaşımları ile meselenin çok aktörlü yapısı araştırma soruları çerçevesinde ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN TARİHİ VE TEORİK TEMELLERİ

1.1. Dağlık Karabağ'ın Genel Özellikleri

1.1.1. Jeopolitik Önemi ve Coğrafi Konumu

Güney Kafkasya bölgesi stratejik konumu ile tarih boyunca bölgede güçlü devletlerin önemli bir mücadele alanı olmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla 20. yüzyılın sonlarına doğru Güney Kafkasya bölgesi dünya için önemli bir rekabet yeri haline dönüşmüştür. SSCB'nin dağılmasıyla siyasi, ekonomik, askeri ve ideolojik önemi nedeniyle, bölge tekrar uluslararası bir öneme ulaşmıştır.[2] Günümüzde Güney Kafkasya bölgesi, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ülkelerini kapsayan, Türkiye, İran ve Rusya arasında kalan bir bölgedir.[3] Kafkasya bölgesi Soğuk Savaş sonrasında coğrafi, ekonomik, doğal, jeopolitik önemi, ekonomik ve kültürel işbirliği açısından stratejik önemi oldukça artmıştır.[4]

Bölgenin önemini arttıran bir diğer unsur enerji faktörüdür. Güney Kafkasya en büyük iç deniz olan Hazar'ı içinde barındırmaktadır. Petrol ve doğalgaz açısından Hazar oldukça önemli bir bölgedir. Bununla birlikte Hazar bölgesi, küresel ve bölgesel açıdan ciddi bir rekabet alanı olmuştur. Bu rekabetin önemli bir sebebi, Güney Kafkasya Bölgesi'nin Orta Doğu'dan sonra en fazla doğalgaz rezervine sahip iki bölgeden biri olmasıdır. Bu sebeple Güney Kafkasya enerji rekabetinde önemli bir bölgedir.[5] Enerji Kaynakları açısından önemli bir ülke olan Azerbaycan, bölgesel sorunlar sebebiyle olumsuz bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Dağlık Karabağ sorunu SSCB'nin dağılması ile başlayan bir sorun gibi görünse de yüzyıl öncesine dayanmaktadır. Azerbaycan'ın

[2] Elnur Kazımlı, "Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu", **Tasam,** (Haziran 2018), s. 101.
[3] Oğulcan HAKYEMEZ, "Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ Sorunu Ve Bölgenin Geleceği", (GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun, 2019, s. 15.
[4] Süreyya Yiğit ve Gökhan Gülbiten, "Rusya'nın Güney Kafkasya Dış Politikası: Dağlık Karabağ Ve Hazar Denizi", **Barış Araştırmaları Ve Çatışma Çözümü Dergisi,** Y. 5, S. 2 (2017), s. 3.
[5] Meryem Koca, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD ve Rusya'nın Güney Kafkasya Politikaları", **Anadolu Strateji Dergisi,** Y. 1, S. 1 (Kasım 2019), s. 19.

gerek iç gerekse dış politikasına bakıldığında sorunun yıpratıcı etkilerini görmek mümkündür. Bunun yanı sıra Dağlık Karabağ sorunun sadece tarafların değil aynı zamanda bölgesel bir sorun olduğu açık bir şekilde ortadır.[6]

Güney Kafkasya'da Dağlık Karabağ sorunun yanı sıra çözüme kavuşamamış başka sorunlar da bulunmaktadır. Güney Kafkasya'da bulunan Güney Osetya, Abhazya gibi sorunlar çözüme kavuşamamıştır. Bölge, Avrupa'ya enerji nakliyesi açısından oldukça önemlidir. Bu stratejik öneminden dolayı çözülemeyen sorunlar ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarındaki en büyük engeldir.[7] Güney Kafkasya bölgesindeki petrol ve doğal gaz yatakları pek çok ülkenin bölgede rekabete girmesinde önemli bir etkendir. Bölgede bulunan enerji kaynakları, Ortadoğu enerji kaynaklarının alternatifi olarak görülmektedir. Kaynakların güvenli bir şekilde Avrupa pazarlarına ulaştırılması açısından Karabağ'ı elde tutmak oldukça önemlidir. Jeostratejik açıdan önemi ile Karabağ, İpek yolunun kavşak noktasıdır. Karabağ, bölgede ki en önemli aktör olan Rusya'nın yanı sıra bölgede etkinliğini arttırmak isteyen devletlerin ve uluslararası pek çok aktörün ilgi alanındadır.[8]

Harita 1: Dağlık Karabağ Haritası

Kaynak: http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profili/ulke-profili-azerbaycan, (ErişimTarihi:18.11.2021)

Karabağ'ın coğrafi konumu Kür ve Aras ırmakları ile Göyçe gölü arasındaki bölgedir. Kür ve Aras ırmakları Azerbaycan sınırları içerisinde kalmaktadır. Göyçe gölü

[6] **a.g.e.,** s. 21.
[7] Hakyemez, **a.g.e.,** s. 16.
[8] İbrahim Yılmazçelik ve Ali Gökçen Özdem, "İşgal altındaki Türk Yurdu; Karabağ", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi,** Y. 9, S. 2 (Aralık 2013), s. 5-6.

ise günümüzde Ermenistan sınırları dâhilinde bulunmaktadır.[9] Dağlık Karabağ'ın kuzeyinde başlangıç olarak Murov dağlarından İran ve Azerbaycan arasında doğal sınır olan Aras nehrine kadar uzanır. Karabağ'ın batısında Ermenistan ile 500 km'lik sınırının olması daima bölge açısından sorun olmuştur. Önemli bir coğrafi konumda yer alan Karabağ, jeopolitik ve jeostratejik açıdan oldukça önemlidir.[10] Karabağ, 18.000 km karelik yüzölçümüne sahipken, Dağlık Karabağ ise 4392 km karelik yüz ölçümüne sahiptir.[11] Karabağ Kafkas dağlarının güneydoğusunda yer almaktadır. Karabağ'ın üst tarafları dağlık bir bölgedir. Bu nedenle Dağlık Karabağ veya Yukarı Karabağ olarak nitelendirilmiştir. Dağlık Karabağ mineral suları, maden yatakları ve orman ürünlerinin yanı sıra tatlı su balıkçılığı ile önemli bir konumdadır. Tarıma uygun İki yüz on bin hektarlık araziye sahiptir. Azerbaycan'ın yüzde beşini kapsayan bir alandır.[12] Karabağ dağlık bir bölgedir. Ova kısımları ortalama 2500 metre yüksekliktedir. Türklere tarih boyunca kışlak vazifesi görmüştür. Tarihe bakıldığında önemli bir konumdadır. Pek çok devlet adamı Karabağ'ı kışlak olarak kullanmışlardır. Örnek vermek gerekirse, Timur Karabağ'ı kışlak olarak kullanmıştır.[13] 1805 tarihinde Çarlık Rusya döneminin Generali Sisiyanov, Karabağ'ın ikinci işgalinden sonra Çar'a rapor yollamıştır. Raporda, "Karabağ coğrafya bakımından Anadolu'nun, İran'ın ve Azerbaycan'ın kapısı sayılır" demiştir. Raporda da görüldüğü üzere Karabağ'ın stratejik önemine atıf yapılmıştır. Bu tarihten itibaren bölgedeki dengeleri Rusların lehine çevirmek için bölgeye planlı bir şekilde Ermeni nüfusu getirilmeye çalışılmıştır. Bölgenin demografik yapısı Rusların çıkarları açısından oldukça önemliydi. Rusya, İran ve Anadolu'da bulunan Ermeniler Karabağ'a iskân edilmeye başlanılmıştır.[14]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kafkasya bölgesi, Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya olarak ikiye ayrılmıştır. Rusya'nın bir kısmı Kuzey bölgesini içerirken, güneyi

---

[9] Yavuz DEMİRBAŞ, "Dağlık Karabağ Sorunu ve Soruna Çözüm Arayışları", (İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2018, s. 13.
[10] Adalet İBADOV, "Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler", (DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2007, s. 78.
[11] Abdullah BARUTCU, "Uluslararası Anlaşmazlıkların Çözümünde AGİT'in Rolü: Dağlık Karabağ Olayı", (SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2012, s. 91-92.
[12] İrem ERKMEN, "Kosova'nın Bağımsızlığı ve Emsal Tartışmaları: Kuzey Kıbrıs, Dağlık Karabağ ve Diğerleri', (GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2011, s. 63.
[13] Barutcu, **a.g.e.,** s. 94.
[14] **a.g.e.**

ise Azerbaycan, Ermenistan Gürcistan'ı kapsamaktadır. Rusya'dan bölgeye baktığımızda, Kafkas dağlarının arkasında kalmaktaydı. Bölge, Transkafkasya olarak da adlandırılmıştır. Kafkas ötesi anlamına gelen Transkafkasya bölgesi, sadece bölge ülkelerinin değil küresel aktörlerinde bölgede ki sorunlara dâhil olma arzusunda olduğu ciddi bir rekabet alanıdır.[15]

Güney Kafkasya bölgesi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar ki süreçte Sovyet Rusya hâkimiyetinde bir bölgeydi. Bu tek aktörlü durum Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla bir değişim sürecine girmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan her ne kadar bağımsız olsalar da Rusya'nın etkisinden kurtulduğunu söylemek pek mümkün değildir.

SSCB dönemi sonrasında Rusya yakın çevre politikasıyla bölge ülkeleri üzerindeki etkisini devam ettirmek istemiştir. Jeopolitik açıdan önemli olan bölge yeni aktörlerin oyuna katılmasıyla yeni bir rekabet alanı doğurmuştur. Azerbaycan'ın denge politikasıyla Rusya'nın etkisinden kurtulma çabası ve enerji alanında doğru hamlelerin Azerbaycan'ın elini güçlendirdiğini söyleyebiliriz.

1.1.2. Dağlık Karabağ'ın Ekonomisi

Karabağ, Azerbaycan toplam sanayisinin %2.87'si, tarımın ise %3.2'sine sahiptir. Karabağ tarım için verimli bir bölgedir. Karabağ topraklarının %12.3'ünü zengin su yatakları oluşturmaktadır. Karabağ'da Kurşun, çinko, polimetal filizleri, kaplama taşı ve mermer yatakları gibi yeraltı kaynaklarına sahiptir.[16]

Karabağ, Azerbaycan topraklarının %5'ini oluşturmaktadır. Karabağ'da sanayi alanında en başta gıda gelmektedir. Bunun yanı sıra sanayide hafif sanayi, makine ve metal imali, kereste imali ve inşaat malzemeleri gelmektedir. Üzümcülük, et ve süt hayvancılığı yapılmaktadır. İklim ve bitki örtüsü dağ turizmine elverişlidir. Karabağ,

[15] Yiğit ve Gülbiten, **a.g.e.,** s. 2.
[16] Barutcu, **a.g.e.,** s. 93.

oldukça zengin dinlenme sahalarına sahiptir. Halıcılık Karabağ halkının önemli uğraşlarından birisidir.[17]

Savaştan çıkmış ve yıpranmış bir bölge olan Dağlık Karabağ, savaşın ardından günümüze kadar önemli bir gelişim göstermiştir. Bu gelişim sürecini incelediğimizde Karabağ, 1999 yılının Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'sı (GSYİH) 59 milyon dolar olarak görülmekteydi. Bu rakamı Sovyet dönemi ile kıyasladığımızda %80'den az bir seviyede olduğu görülmektedir. Ülkenin istatistiklerine bakıldığında 2001 yılından 2007 yılına kadarki süreçte tüketici fiyat endeksi %34 civarlarında artış gösterirken, GSYİH %116 oranın da bir artış görülmüştür. Bu altı yıllık sürede GSYİH'nin yaklaşık %60'ında reel büyüme gerçekleştiği söylenmektedir.[18]

Birinci Dağlık Karabağ savaşı ile savaşın getirdiği yıkım ve göçler sebebiyle ülke genelinde oldukça ciddi bir ekonomik sıkıntı yaşanmıştır. Dağlık Karabağ savaşının getirmiş olduğu işsizlik, yoksulluk ve göçmen sorunu gibi problemler ortaya çıkmıştır. Savaş sonrası zorunlu göç ile insanların ekonomik olarak en önemli sorunu işsizlik ve yoksulluktur.[19]

Azerbaycan ekonomisinde en önemli payı Batılı ülkeler oluşturmaktadır. Azerbaycan ticaret hacmini oluşturan ilk on devletin çoğunluğunda batılı ülkeler yer almaktadır. Azerbaycan enerji alanında Batılı şirketler ile olan ilişkilerine oldukça önem vermiştir. Bu konuda yani özellikle enerji alnında Rusya'ya karşı uzak davrandığını söyleyebiliriz. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyeliğine ve aynı zamanda askeri antlaşmaların varlığına rağmen bu politikayı uygulamıştır.[20]

Azerbaycan'ın Batıya yaklaşma çabasındaki asıl amacının sadece ekonomik nedenler ile açıklamak yanlış olur. Azerbaycan bu hamlesiyle asıl amacının Dağlık Karabağ sorununa karşı yeni bir koz olarak enerji alanında bir aktör olduğunu göstermektir. Azerbaycan bu koz ile Rusya'nın bölgedeki etki alanından kurtulmayı

[17] **a.g.e.**
[18] Nurettin LATİFACİ, "Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri", (SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2011, s. 42.
[19] Gafar Shamilov ve Canan Öykü Dönmez Kara, "Birinci Dağlık Karabağ Savaşı Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları: Bakü Binegedi İlçesi Örneği", **Yönetim Bilimleri Dergisi,** Y. 19, S. Özel Sayı (Eylül 2021), s. 114.
[20] Yiğit ve Gülbiten, **a.g.e.,** s. 12-13.

amaçlamıştır. Dağlık Karabağ sorununda çözümsüzlüğün Rusya'nın lehine olduğu açıktır. Rusya bu sorunun devamlı olmasının bölgede ki etkinliği açısından şart görmektedir. Aynı zamanda Rusya'nın açık şekilde Ermenistan'ın yanında olduğunu gören Azerbaycan, bu politika ile en önemli amacının Dağlık Karabağ sorununu çözmek olduğu da oldukça açıktır.

Azerbaycan ve Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sorununun pek çok soruna yol açmasının yansıra kendi ülkelerinin ekonomilerinde başka bir soruna da sebebiyet vermiştir. Tarafların ülkelerinde bu sorunla beraber ekonomilerinde yeni elit bir kitlenin doğmasına sebebiyet vermiştir. Bu yeni doğan elit kitle Dağlık Karabağ sorunun çözümünden yana değillerdir. Sorunun çözülmesine karşı bir tutum sergilemektedirler. Bununla birlikte tarafların ülke içindeki yeni elit grubun sorunun çözülmesinde engellerden biri olduğu görülmektedir.[21]

2. Karabağ savaşı Azerbaycan'ın üstünlüğü ile son bulmuştur. Rusya aracılığıyla yapılan ateşkes antlaşmasının 9. Maddesi ile Nahçıvan ile Azerbaycan, Ermenistan üzerinden inşa edilecek olan Zengezur koridoru diğer adıyla Nahçıvan koridoru ile kara ve demiryolu bağlantısı sağlanabilecektir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ulaşım ve ticaret ağını rahatlatarak bölgenin ekonomik gelişimi açısından önemli bir gelişme olacaktır.[22] Zengezur Koridoru Türkiye-Azerbaycan ile birlikte Türkiye'nin Orta Asya'ya temasını sağlaması açsısından stratejik açıdan oldukça önemlidir. Laçin Koridorunda olduğu gibi Zengezur güzergahı da Rusya tarafından denetlenecektir. Zengezur Koridorunun açılması sadece bölge ülkeleri için değil aynı zamanda küresel aktörler açsından da oldukça önemli görülmektedir. Zengezur'da modern alt yapıya sahip bir ulaşım koridorunun açılması, küresel ticarete yön veren aktörlerin çıkarları ile uyuşmaktadır. Bu durum süreç açısından olumlu bir gelişme olarak görülebilir.[23]

2020 yılında Azerbaycan lehine değişen statü bazı küresel projeler açısından da önemli görülmektedir. Çin'in Kazakistan'da 2013 yılında ilan ettiği Kuşak-Yol Projesi

[21] Sezai özçelik, **Uluslararası Çatışma Analizi ve Çözümü,** 1. b., Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020, s. 70.
[22] Şeyda Çevikel, "Coğrafya Kader midir? Coğrafya-dış politika İlişkisi: Azerbaycan Örneği", **Cappadocia Journal of Area Studies,** Y. 4, S. 1 (Haziran 2022), s. 52-53.
[23] Mehmet Akif Okur ve Mustafa Şahin, "Jeopolitik/Jeoekonomik Depremler Çağı'nda Güney Kafkasya: II. Karabağ ve Ukrayna Savaşları'nın Bölgesel Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", **Avrasya Dosyası Dergisi,** Y. 13, S. 1 (Haziran 2022), s. 5.

ile Çin'le Avrupa ve Ortadoğu arasındaki taşımacılık trafiğini arttırmıştır. Fakat Güney Kafkasya'da jeopolitik belirsizlik sebebiyle proje hızlı ilerleyememiştir. Bölgede istikrara dayalı bir düzen sağlandığı takdirde yatırımlar artacaktır. Dağlık Karabağ sorunun tarafları olan Azerbaycan ve Ermenistan açısından da jeoekonomik açıdan önemli bir kazanım olacaktır.[24]

1.1.3. Dağlık Karabağ'ın Demografik Yapısı

Ermeni tezlerine göz atıldığında, Dağlık Karabağ'ın nüfusunun çoğunluğunun Ermenilerden oluştuğu görülmektedir. Türk tezlerinde ise, Karabağ topraklarının uzun yıllar Türk devletlerinin egemenliğinde kaldığı ifade edilmektedir.[25]

1810 tarihinde Çarlık Rusya yetkilileri tarafından oluşturulan istatistikte, Dağlık Karabağ'da yaşayan 12.000 aileden oluşan nüfus sayımında 9.500'ü Türk, 2.500'ü ise Ermenilerden oluşmaktaydı.[26] 1812 tarihinde Gülistan Antlaşmasının imzalanmasının ardından Kuzey Azerbaycan'ı kontrolü altına alan Çarlık Rusya, bölgenin demografik yapısının değişmesi için hamleler yapmıştır. Dağlık Karabağ'a Ermeni halkını göndererek kendi lehine güvenli bir tampon bölge oluşturmayı amaçlamıştır. Dağlık Karabağ'da bulunan Azerbaycan Türklerini ise başka bölgelere göndermiştir. 1823 tarihli nüfus verilerinde ise, %78.3 Azerbaycan Türkü, %21'i Ermeni'dir.[27]

Karabağ Hanlığı 1822 tarihinde Ruslar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Rusların kontrolü ele geçirmesiyle bölgeye yoğun bir şekilde Ermeni nüfusu göç ettirilmiştir. Çarlık Rusya yönetimi bölgeye Hristiyan nüfusu yerleştirerek Karabağ'ı ve Güney Kafkasya'yı kendine göre idari ve politik açıdan güvenli bölgeler oluşturmak amacındaydı. Ruslar milliyetçiliği destekler politikalar izleyerek ileride Ermenilerin kendi devletlerini kurma hayalinin temelini oluşturmuştur.[28]

---

[24] **a.g.e.,** s. 5-7.
[25] Koca, **a.g.e.,** s. 21.
[26] Yiğit ve Gülbiten, **a.g.e.,** s. 3.
[27] Savaş Biçer, "Ermenistan İşgali Altındaki Dağlık Karabağ Sorununa Bir Çözüm Önerisi", **Bilge Strateji,** Y. 11, S. 20 (Mart 2019), s. 119.
[28] Demirbaş, **a.g.e.,** s. 22.

Rusların Karabağ Hanlığını kaldıran komutanı Yermolov'un Karabağ'ın nüfusu hakkında ulaştırdığı bilgilerde bölgede Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu görülmektedir. "1823 yılında Karabağ bölgesinde 20.095 aile yaşamaktadır. Bu ailelerin 15.729'u (%78) Azerbaycan Türkü ve 4.366'sı (%22) ise Ermenidir. Karabağ'ın önemli bir şehri olan Şuşa'da ise 1.111 (%72,5) aile Azerbaycan Türkü ve 421 (%27,5) aile de Ermenidir. Bu demografik durum tespiti Rusların, bölgeye dönük Ermeni göçü faaliyetlerini hızlandırmalarına sebep olmuştur".[29]

1828 tarihinde İran ile Rusya arasında Türkmençay antlaşması imzalanmıştır. Türkmençay antlaşması ile birlikte Ermeni halkının Azerbaycan topraklarına göç etmeleri kolaylaştırılmıştır. 1828-1829 Türk-Rus savaşının ardından Osmanlı devletinde yaşayan Ermeni halkının Azerbaycan topraklarına göç edebilmesi konusunda anlaşma yapılmıştır. Ermeni göçünde Rusların amacı, Kafkasya'da özellikle Azerbaycan Türklerinden kendisine yakın gördüğü Ermenilerin nüfusunu arttırarak olabilecek parçalanma durumunun önüne geçmektir.[30]

Rusya, 1829 Edirne Ant ile Ermeni nüfusu Karabağ'a göç etmiştir. Ermeniler Anadolu'dan ve İran'dan bölgeye gelmişlerdir. Bölgede 40 bin Ermeni, 1 milyon Türk bulunmaktaydı. Rusya'nın ilk resmi nüfus sayımı 1832 yılında gerçekleşmiştir. Bu nüfus sayımını incelediğimizde Karabağ'ın %64'ü Azerbaycan Türklerinden oluşurken, %34'lük kısmını ise Ermeniler oluşturmaktaydı. Özellikle 1.Dünya Savaşı döneminde Ermenilerin göçleri bölgede var olan Ermeni nüfusunu arttırmıştır.[31] 1897 yılındaki istatistikler ise gösteriyor ki Rusya'nın politikaları kendi lehine sonuç vermeye başlamıştır. Bölgede ki nüfus sayımında, nüfusun %53'ü Azerbaycan Türklerinden oluşurken, %45'i ise Ermenilerden oluşmaktaydı.[32]

Karabağ'ın nüfus istatistiklerine bakıldığı zaman iki önemli husus karşımıza çıkar. İlk olarak, Azerbaycan Türkleri 19. yüzyılın ortalarına kadar Karabağ'daki nüfusun çoğunluğunu oluşturmuştur. İkincisi ise, 19'uncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bölgedeki Rus politikaları sonucunda, Ermeniler önce nüfus dengesini sağlamışlar daha

[29] **a.g.e.**
[30] Kazımlı, **a.g.e.,** s. 107.
[31] Ata Kuduban ve Mevlüt Kaya, "Karabağ Sorununa Uluslararası Güçlerin Yaklaşımları Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum,** Y. 7, S. 21 (Aralık 2018), s. 925.
[32] Biçer, **a.g.e.,** s. 119.

sonra da çoğunluk haline gelmişlerdir.[33] Sovyetlerin dağılmasından önce yapılan nüfus sayımı bunu doğrular niteliktedir. Bu sayıma göre Karabağ nüfusunun %77'lik bölümünü Ermeniler oluştururken, %21'lik kısmını ise Azerbaycan Türkleri oluşturmaktaydı. Diğer %2'lik kısım ise diğer etnik halklardan oluşmaktaydı. Soğuk savaşın sonunda Karabağ bölgesinde başlamış olan çatışmalar bölgede var olan Türklerin göç etmelerine sebebiyet vermiştir. Bu gelişme ile birlikte Karabağ'da Azerbaycan Türklerinin nüfusu daha da azalmıştır.[34]

Ermeniler tarih boyunca vatan edinme amacında olan bir millet olmuşlardır. Ermenilerin Azerbaycan topraklarında nüfusunun artmasından dolayı vatan kurma istekleri artmıştır. Ermeniler Osmanlı devletinden özerklik alma çabasına girmişlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısında girdikleri özerklik çabası sonuçsuz kalmıştır. Özerklik çabaları sonuçsuz kalan Ermeniler, planlarını Güney Kafkasya bölgesinde gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır. Çünkü Karabağ ve revan vilayetleri Ermenilerin bir arada yaşadıkları son yerdir.[35]

Çarlık döneminden itibaren uygulanan politikalar ile Ermeni nüfusu ciddi bir şekilde artarken, Rusların bu politikaları sonucu Karabağ'ın Ermenistan'ın kontrolüne geçmesinde oldukça büyük katkıları olmuştur. Ermenistan'ın Karabağ'ı kontrolü ile birlikte başta ABD'den, Ermenistan'dan ve birçok yerden Ermeniler Karabağ'a göç etmeye başlamıştır. 1930'da Ermenistan'da yaşayan Türkler baskı altında kalmışlardır. Psikolojik baskılar ve tutuklanmalar Türkleri göç etmeye mecbur bırakmıştır.[36]

Sovyetler Birliği'nin politikası sonucunda gerçekleşen göçler olmuştur. Bunun yanı sıra baskılara maruz kalan sayıları on binleri aşan Azerbaycan Türkü göç etmek durumunda kalmışlardır. 23 Aralık 1947'de Stalin döneminde bizzat Stalin'in imzaladığı bir karar uygulamaya koyulmuştur. Ermenistan sınırları içerisindeki Türkler, Azerbaycan topraklarının iç kısımlarına doğru zorunlu göç etmek durumunda kalmışlardır. Bu kararla

[33] Barutcu, **a.g.e.,** s. 94-95.
[34] Biçer, **a.g.e.,** s. 121.
[35] Murteza Hasanoğlu ve Nesrin Süleymanlı, "Ermenistan Devleti'nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya'da Nüfuz Mücadelesi Ve Azerbaycan", **Avrasya İncelemeleri Dergisi,** Y. 2, S. 2 (Ağustos 2014), s. 294.
[36] Kuduban ve Kaya, **a.g.e.,** s. 925.

birlikte Türkler kadim yurtlarından ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bu göçler 1988'den itibaren artarak devam etmiştir.[37]

1979 nüfus sayımında ise, Dağlık Karabağ'ın nüfusu 162.200'dür. Nüfusun yüzde 75'ini Ermeniler, yüzde 25'ini ise Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. Karabağ'ın 1989 yılında yapılan nüfus sayımında nüfusu 188.000'dir. Ermeniler nüfusun yüzde 84'ünü oluşturmaktaydı. Bu 10 yıllık süre Ermenilerin Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ni (DKÖB) Ermenistan'a bağlama çabalarını arttırdığı dönem olması sebebiyle dikkat çekicidir. Bu süreçte Ermeni nüfusunda ciddi bir artış yaşanmıştır.[38]

10 Aralık 1991 tarihinde Dağlık Karabağ'da referandum gerçekleşmiştir. Dağlık Karabağ'da düzenlenen referandumu Azerbaycan Türkleri boykot etmiştir. Boykot sebebiyle referanduma sadece Ermeniler katılmıştır. Bu sebeple Dağlık Karabağ referandum ile birlikte bölgede bağımsızlığının ilanında bulunmuştur. Dağlık Karabağ Ermenilerinin 1992 yılının Şubat'ında başlayan savaş ile birlikte Ermenistan'ın desteğiyle Azerbaycan Türk nüfusunu göçe zorlayarak Dağlık Karabağ'da etnik olarak üstünlük kurduğunu söylememiz mümkündür.[39]

Görüldüğü üzere Dağlık Karabağ sorununun kökenlerini oldukça eskide aramak mümkündür. Çarlık Rusya döneminden başlayan SSCB'de devam nüfus politikaları ile soruna davetiye çıkarıldığı görülmektedir. Rusların demografik politikaları, Azerbaycan Türklerinin topraklarından kopmalarına sebebiyet vermiştir. Tarih boyunca Türk yurdu olmuş Karabağ, nüfusunun çoğunluğunu Azerbaycan Türklerinden oluşturmaktaydı. Ruslar tampon bölge politikası sonucunda önce nüfus dengesi sağlanmış, sonrasında ise Ermeni nüfusu ciddi oranda üstünlük sağlamıştır.

27 Eylül 2020'de taraflar arasında başlayan çatışmalarda Rusya'nın arabuluculuğu ile ateşkes sağlanmıştır. İmzalanan ateşkesin 7. Maddesine göre, ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ve mülteciler Karabağ ve komşu bölgelere Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin kontrolünde geri döneceklerdir. Bu madde ile birlikte Karabağ ve çevresinden göç etmek durumunda kalan Azerbaycan Türkleri

[37] Latifaci, **a.g.e.,** s. 43.
[38] Barutcu, **a.g.e.,** s. 96-97.
[39] Selim Kurt, "Dağlık Karabağ Sorunu'nun Güvenlikleştirme Teorisi Çerçevesinde Analizi", **Güvenlik Bilimleri Dergisi,** Y. 6, S. 2 (Kasım 2017), s. 15.

Karabağ ve Çevresine geri dönebilecektir. Bu sürecin sağlıklı işleyebilmesi için mutabakata bağlı kalınarak, bölgede barışın ve istikrarın tesisi oldukça önemli bir etkendir. Azerbaycan yönetiminin güvenlik ve alt yapı çalışmalarıyla Azerbaycan Türkleri öz yurtlarına tekrar kavuşabilecektir.[40]

1.2. Dağlık Karabağ Tarihi

1.2.1. Tarihte Dağlık Karabağ'ın İsmi

Tarih boyunca kadim bir Türk toprağı olan Karabağ, çok sayıda Türk devletine ev sahipliği yapmıştır. Türk mitolojisine bakıldığı zaman Karabağ isminin kökenlerini görebiliriz. Karabağ içerisindeki Kara ismini Oğuz Han kullanmıştır. Pek çok anlam taşıyan Kara ismi Türk kültüründe büyük anlamında telaffuz edilmiştir.[41]

Tarihe bakıldığında Karabağ isminin kökenlerini Türk kültüründe görmek oldukça önemlidir. Çünkü günümüze kadar gelen Dağlık Karabağ sorununda taraflar pek çok tez ileri sürmüşlerdir. Azerbaycan tarafının önemli tezlerinden biri de tarih boyunca Türk yurdu olan Karabağ ve tarihte nüfusunun çoğunluğunun Türklerden oluşturmasıydı. Bununla beraber Karabağ isminin Türklerden geliyor olması önemli bir detaydır.

Tarihte Karabağ ismini "Arsak" kelimesinden almaktadır. Arsak, Azerbaycan'ın kuzeyinde bulunan Albanya Devleti'nin eyaletleri olan Yukarı Karabağ ve Mil arazilerini kapsamaktaydı. Türkçede Arsak, er ve sak kelimelerinin birleşiminden türemiştir. Saklar Azerbaycan ve Orta Asya'da yaşamış olan kadim bir Türk kavmidir. Karabağ'ın bugün ki ismini alması 7.yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır.[42]

Coğrafi yerlere verilen isimler bölgede bulunan toplum açısından önemlidir. Çünkü nüfus hareketleri ve toplumun sosyo-kültürel yönü hakkında bilgilere ulaşmamızı

[40] Ümmühan Elçin Ertuğrul, "2020 Azerbaycan-Ermenistan Ateşkesine Göre Yerinden Edilenlerin Dağlık Karabağ'a Geri Dönüşü", **Bilig,** S. 101 (Nisan 2022), s. 58-77.
[41] Kuduban ve Kaya, **a.g.e.,** s. 925.
[42] Rugayya KAZİMZADE, "Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri", (İAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019, s. 7.

kolaylaştırmaktadır. Karabağ, tarihte insanlığın en eski yerleşim yerlerinden biridir.[43] Bölgeye bakıldığında kara üzüm yetiştirilmektedir. Bölgede kara yapraklı bağlar bulunmaktadır. Bu sebeplerden dolayı bölge Karabağ olarak adlandırılmıştır. Karabağ, tamamen Türkçe olan kara ve bağ sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur.[44]

1.2.2. Çarlık Rusya Dönemi Dağlık Karabağ Sorunu

Dağlık Karabağ sorununun tarihsel kökenine bakıldığında, Rusya'nın Çarlık dönemi itibariyle Güney Kafkasya hâkimiyetini sağlamak amacıyla Azerbaycan topraklarında tampon diyebileceğimiz bir Ermeni devleti kurma politikasının bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülmektedir. 1. Petro ile Rusya imparatorluk sürecine girmiştir. Çarlık yönetimi, Türklerin aleyhine olacak şekilde Türkistan'da ve Kafkasya'da topraklarını genişletmiştir.[45]

Çarlık Rusya döneminde Çar 1. Petro'nun 1724'te imzaladığı fermanda, Rusya'nın Ermeni halkını himaye ettiği görülmektedir. Bu Fermanla birlikte Ermenilerin Azerbaycan topraklarına yerleştirilmesine önem verilmiştir. 1800'lü yıllarda Erivan ve çevresi Türk egemenliğinde olan topraklardır. Çarlık Rusya, Kaçkar Hanedanlığının zayıflamasıyla Güney Kafkasya'ya kadar gelmiştir. Böylelikle bölgede Türk hâkimiyeti azalmıştır. Çarlık Rusya bölgede etkisini Ermeniler vasıtasıyla arttırmaya başlamıştır.[46] Ruslar 1802 tarihinde Gürcistan'ı ele geçirerek günümüzdeki Azerbaycan ile Ermenistan topraklarına yönelmiştir. Bu tarihlerde Ermenistan Türk toprağıydı. Azerbaycan topraklarında ve Karabağ'da az sayıda Ermeni nüfusu bulunurken, bir Ermeni devleti bulunmamaktaydı. Bununla birlikte o topraklara gelince Ruslar, İran'da ki hanedanlıklarla sürekli mücadele içinde olan otonom Azerbaycan Hanlıkları ile karşılaşmışlardır.[47]

---

[43] Ali Asker ve Sedanur Şeyban, "Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları", **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,** Y. 7, S. 1 (Şubat 2021), s. 37.
[44] Hakyemez, **a.g.e.,** s. 30-31.
[45] Esma Özdaşlı, "Bağımsızlığını Yeniden Kazanışının 30. Yılında Azerbaycan", **Türk Dünyası Araştırmaları,** Y. 129, S. 255 (Aralık 2021), s. 348.
[46] Hakyemez, **a.g.e.,** s. 33-34.
[47] Özdaşlı, **a.g.e.,** s. 348.

Dağlık Karabağ sorununun temelinde önemli olaylardan biri de 18. yüzyılın başlarında Azerbaycan Türkü Penah Ali Bey tarafından Karabağ Hanlığının kuruluşudur. Bölgede önemli bir siyasi güç olmasına karşın 1805 yılında imzalanan Kürekçay Antlaşmasıyla Karabağ Hanlığı Rusya'ya katılmıştır.[48] Kürekçay Antlaşması 14 Mayıs 1805 tarihinde imzalanmıştır. İbrahim Halil Han, Şuşa ve Karabağ hanı olarak Rus imparatorluğunun himayesini kabul etmiştir. Ayrıca İbrahim Han ve varisleri hanlık tahtının tek sahibi sayılmıştır. Ayrıca antlaşma ile hanlığın toprak bütünlüğünün korunması konusunda güvence verilmiştir. Çarlık Rusya antlaşma ile birlikte Karabağ'da etkinliğini arttırmıştır.[49] Ancak antlaşmayla Rusya, Karabağ Hanlığı'nı bir devlet gibi kabul etmekteydi. Anlaşma maddelerinde Ermenilerle ilgili bir şart olmaması önemliydi. Bu durum, bölgede Ermeni nüfusunun oldukça az olduğunun önemli bir örneğiydi.[50]

18. yüzyılda Kafkasya yoluyla güneye inme arzusunda olan Çarlık Rusya'nın sürdürdüğü politikalar Karabağ sorununu açıklayabilmek açısından oldukça önemlidir. Rusya 19. yüzyıl başlarında bölgede Osmanlı ve İran'ın etkisini devre dışı bırakarak kendi üstünlüğünü kurmaya başlamıştır. 1813 yılında Gülistan Barış Antlaşması imzalanmıştır. İmzalanan antlaşmayla Çarlık Rusya, bölgede kontrolü sağlamada önemli bir adım atmıştır.[51] 1813 tarihinde imzalanan Gülistan Barış Antlaşması ile bölgede kontrolü sağlayan Çarlık Rusya, özellikle uygulayacağı nüfus politikaları ile Dağlık Karabağ sorununun temellerini attığını söyleyebiliriz. Çarlık hâkimiyetine geçen Karabağ toprakları ileride Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki etnik temelli çatışmanın habercisiydi.

1826 tarihinde ikinci Rus-İran savaşı, 10 Şubat 1828'de Türkmençay Antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. İran antlaşmaya göre, Aras nehrinden kuzeydeki topraklar üzerinde Rusya'nın hâkimiyetini kabul etmek durumunda kalmıştır.[52] Tarafların imzaladığı Türkmençay Antlaşması ile Aras Nehri sınırı kabul edildi. Kuzeydeki Azerbaycan toprakları Çarlık Rusya hâkimiyetine geçmiştir. Güneyde bulunan topraklar ise İran hâkimiyetine geçmiştir. Böylelikle Azerbaycan ikiye ayrılmış

[48] Erkmen, **a.g.e.,** s. 64.
[49] Asker ve Şeyban, **a.g.e.,** s. 45.
[50] Ramin Sadıgov, "1918-1920 Yıllarında Karabağ'da Ermeni İsyanları: Azerbaycan Hükümeti'nin Toprak Bütünlüğünü Sağlamak İçin İsyancılara Karşı Mücadelesi", **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,** Y.7, S. 1 (Şubat 2021), s. 4.
[51] Biçer, **a.g.e.,** s. 119.
[52] Asker ve Şeyban, **a.g.e.,** s. 47.

oldu.[53] Rusya ile İran savaşı (1804-1813) ardından Kaçar Devleti ile Çarlık Rusya arasında 12 Ekim 1813 Gülistan, 10 Şubat 1828'de yine aynı taraflar arasında Türkmençay Antlaşması imzalandı. Azerbaycan ile Ermenistan'ın İran'la şuan ki sınırları imzalanan bu antlaşmalarla netlik kazanmıştır. Çarlık Rusya, antlaşmalara rağmen kısa sürede bu devletlerin egemenlik haklarını ciddiye almamıştır. Bu devletleri birer il haline getirirken, Kafkasya'nın tamamını da eyalet haline getirmiştir.[54]

1890 yılında Ermeniler tarafından Taşnak Sutyun Komitesi kurulmuştur. Hızla örgütlenme yoluna giden Ermenilerin bu komite ile amaçları, bir Ermeni devleti kurmaktı. Kurmayı amaçladıkları devlet, Doğu Anadolu'daki Osmanlı topraklarını da kapsamaktaydı. Bu dönemde Ermeni örgütleri Çarlık topraklarında iddiada bulunmamıştır. Çünkü Ermeniler, işbirliği yaptıkları Çarlık Rusya ile ilişkileri bozmak istememişlerdir.[55] 1719 yılında Çar 1. Petro tarafından Rus Ortodoks Kilisesi mensuplarına tanınan hakların ülkesindeki tüm Ermenilere de verilmesi Rus-Ermeni ilişkilerini kuvvetlendirdiğini söyleyebiliriz. Fakat Çarlık yönetiminin halkları kaynaştırma çabası Ermeni milliyetçiliği ile çatışmaktayken ve Rus Ortodoks Kilisesinin Ermeni Gregoryan Kilisesini kendisine birleştirme çabası bir süreliğine ilişkileri zayıflatmıştır. Bu durum etnik çatışmaların bölgede başlamasıyla ilişkiler tekrar eskisine dönmüştür.[56]

20. yüzyılda Rusya Çarlık döneminde ve ardından Sovyetler döneminde iç sıkıntıları ve çatışmaları sonlandıramayan zor bir ülke konumuna gelmiştir. 1905 Rus ihtilali, Rus-Japon savaşındaki mağlubiyet, 1905-1906 yıllarında kendisinin de körüklediği Ermeniler ile Türkler arasındaki çatışmalar ve 1. Dünya savaşı öncesinde dünya siyasetindeki olumsuz havanın Çarlık Rejimi üzerine halk baskısı ve pek çok isyana sebep olmuştur.[57] 9 Ocak 1905'te Rusya'nın başkenti Saint Petersburg'da Kanlı Pazar olarak adlandırılan olayda, resmi rakamlara göre 96 kişi hayatını kaybetmiştir. Kanlı Pazar olayları önemli bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Bu olaylar ile birlikte Çarlık

[53] Ramin Sadıgov, "Çarlık Rusya'sının Azerbaycan'ı İşgali", **Marziye Memmedli,** der. Ankara: Nobel Bilimsel Yayıncılık, 2021, s. 23.
[54] Arif Acaloğlu, "Karabağ Sorunun Tarihi Arka Planı ve Kronolojisi", **Haydar Çakmak,** der. Ankara: Yenisey Kitap, 2021, s. 15-16.
[55] Araz Aslanlı, **Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu,** 1. b., Ankara: EkoAvrasya Yayınları, 2013, s. 41.
[56] **a.g.e.,** s. 41-42.
[57] Demirbaş, **a.g.e.,** s. 82.

rejimi, halkın güvenini büyük ölçüde kaybetmiştir.[58] Çarlık yönetimine dair protestolar artmaya devam etmişti. Protestolar Güney Kafkasya'ya da sıçradı. Çarlık yönetimi, bölge halkının nefretinden sıyrılabilmek için Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasında ki etnik gerginlikten faydalanmayı amaçlamıştır. Çarlık Rusya'nın desteğini alan Taşnak Ermenileri Karabağ dâhil Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde katliamda bulundular. Ermeni çetelerin saldırılarına karşı Azerbaycanlılar tarafından kurulan Difai teşkilatıyla sadece Ermeni teşkilatı değil aynı zamanda yardım ve yataklık yapan önemli Çarlık memurları da cezalandırılmaya başlanmıştır. Böylelikle ses getirici eylemler sonucunda Çarlık rejimi, Ermenileri kışkırtmaktan vazgeçmek durumunda kalmıştır.[59] Bakü'de 1905 tarihinde şiddetli olaylar gerçekleşmiştir. Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasındaki şiddet olaylarında Azerbaycan Türkü, bir Ermeni asker tarafından öldürülmüştür. Bu olaylardan sonra iki halk birbirleriyle çatışma içine girmişlerdir. Bu çatışmalar sonucunda Bakü'de sıkıyönetim ilan edildi.[60] 5 Mayıs 1905 Nahçıvan, 23 Mayıs 1905 Yerevan, 3 Haziran Eçmiyazin, 13 Haziran 1905 Cebrail-Karyağin, 16 Ağustos 1905 Şuşa, 1 Kasım 1905 Gence ve 20 Kasım 1905'de Tiflis'e kadar çatışmalar yayılmıştır. Ancak 1906 yılında Bakü'de olayların yatışması ile çatışmalar son bulmuştur.[61] İki taraftan da karşılıklı olarak çok sayıda insan öldürülmüştür. İki toplumun bazı aydın kesimleri Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasında düşmanlığın olmadığını dile getirmişlerdir. Olayların Çarlık Rusya yönetimi tarafından kışkırtıldığından söz etmişlerdir. SSCB döneminde bu olaylardan söz edilirken, bu olayların Çarlık yönetimi tarafından düzenletildiği dile getirilmekteydi. Çünkü Çarlık Rusya, işçi hareketlerini engellemeye çabalaması ve tarafların Çarlığa karşı mücadele etmesinin önlenerek birbirleriyle mücadelesi amaçlanmıştır.[62] 1906 yılının Temmuz ayında olaylar son bulmuştur. Çarlık Rusya bakımından oldukça önemli gelişmelerin yaşandığı 1906-1918 yılları arasında iki toplum arasında çatışma söz konusu olmamıştır. Dahası bazı konularda Azerbaycan Türkleri ile Ermenilerin birlikte hareket ettikleri görülmüştür.[63]

Çarlık Rusya, 1. Dünya Savaşında Batı cephesinde yenilmiştir. Bu durum ekonomik ve sosyal sıkıntılara sebep olurken, halkın yönetime yönelik tepkilerini

[58] Sadıgov, **a.g.e.,** s. 5.
[59] **a.g.e.**
[60] Elçin Neciyev, "Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi Sürecinde Karabağ Problemi", **Ermeni Araştırmaları,** S. 39 (Ekim 2011), s. 167.
[61] **a.g.e.**
[62] Aslanlı, **a.g.e.,** s. 42.
[63] **a.g.e.**

arttırmıştır. Bu gelişmelerle birlikte Bolşevikler güçlenerek halkı örgütleyerek yönetime yönelik silahlı mücadeleye yönelmiştir. Şubat Devrimi olarak isimlendirilen hareket sonucunda, Rusya'da 300 yılı aşkın süre hükümdarlık eden Romanov Hanedanın son hükümdarı Çar 2. Nikolay tahtını kaybetmiştir.[64]

1.2.3. SSCB Dönemi Dağlık Karabağ Sorunu

1917 Bolşevik İhtilali ile Çarlık Rusya sona ermiştir. Çarlık döneminin ardından 1918 yılında Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetleri kurulmuştur. Bu gelişme ile birlikte Karabağ fiilen Azerbaycan'a bağlanmıştır. Ermenistan ise 1918 yılında imzalanan Batum Antlaşmasını ihlal etmiştir. Ermenistan antlaşmayı görmezden gelerek, Azerbaycan ve Gürcistan toprakları üzerinde hak iddiasında bulunmuştur.[65] Osmanlı devleti, 1. dünya savaşı sonrası İngiltere ile Limni adasının Mondros limanında imzalanan ateşkes antlaşması ile birlikte Trans Kafkasya'dan geri çekilme mecburiyetinde kalmıştır. Antlaşmanın 11. ve 15. maddesine göre Türk birlikleri bir ay içinde bölgeden çekilme durumunda kalmıştır.[66]

1918 tarihinin 28 Mayısında Azerbaycan Milli Şurasının üyeleri ve başkanı Mehmet Emin Resulzade tarafından Gürcistan'ın Tiflis şehrinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu ilan edilmiştir. Başkent ise Gence şehri olmuştur. Bu yıllarda Bakü, Ermeni terör çeteleri ve Bolşevik ordusunun işgalindeydi.[67] 1918 yılında Osmanlı ordusu, General Nuri Paşa komutasında bölgeyi kontrol altına almıştır. Fakat 1918 Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla Osmanlı Ordusu Güney Kafkasya'dan çekilme durumunda kalmıştır. Bölge 1919 yılında İngilizlerin işgaline uğramıştır. Fakat kısa sürede bölgeden çekilerek bölgenin Azerbaycan'a bağlı olduğunu kabul ettiler. 1920 yılında Kızıl ordu birlikleri Bakü'yü işgal etti. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Kızıl ordunun işgaliyle son bulmuştur. Bununla birlikte Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, 1920

[64] Hatem Cabbarlı, "Ermenistan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ Politikası", **Haydar Çakmak,** der. Ankara: Yenisey Kitap, 2021, s. 35-36.
[65] Biçer, **a.g.e.,** s. 120.
[66] Erkan, Kısacık ve Sevimli, **a.g.e.,** s. 302-303.
[67] Elvin Abdurahmanlı, "Kosova, Kırım ve Dağlık Karabağ'ın Ayrılmalarının Uluslararası Hukukun Tanıma Kurumu Açısından Değerlendirilmesi", **Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi,** Y. 3, S. 2 (Mart 2021), s. 391.

yılından 1991 yılına kadar sürecek olan Sovyet Rusya himayesine girmiştir.[68] Kızıl ordunun Kafkasya'nın kontrolü ile bölge SSCB'ne bağlanmış oldu. Bu gelişmeyle bölgede anlaşmazlıklar sona ermiştir. 1920 yılında Azerbaycan ve Ermenistan, SSCB'nin kontrolüne girmişlerdir. Üç yılın ardından oluşturulan bir düzenleme ile Karabağ, Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge olmuştur.[69] Paris Barış Konferansı 1920 yılında gerçekleşmiştir. Gerçekleşen konferans ile Dağlık Karabağ, Azerbaycan toprağı olarak kabul edilmiştir. 1921 yılında ise bölge tekrar SSCB himayesine girmesiyle Dağlık Karabağ'a özerk bölge statüsü verilmiştir. Bu özerk bölge statüsü ile Dağlık Karabağ Azerbaycan'a bağlanmıştır. SSCB döneminde taraflar arasında çatışma engellenmeye çalışılmıştır. Fakat bölgeye Ermeni göçü teşvik edilerek bölgenin demografik yapısı değişime uğramıştır.[70]

SSCB döneminde, Stalin'in Güney Kafkasya'da ki politikalarının üzerinde durduğu iki konu olmuştur. Devletlerin toplu olarak SSCB aleyhine bir isyana kalkışmasını engellemek için ülkelerin kendi içinde yaşadığı sorunların devam ettirilmesi, diğeri de Sovyetlerin ideolojisine uzak olan düşünce akımlarının cezalandırılmasıdır. SSCB, Nahçıvan ile Karabağ'ın sınırlarını belirlerken bu politikayı uygulamıştır. Dağlık Karabağ Ermenilerinin Ermenistan ile Nahçıvan Azerbaycan Türklerinin ise Azerbaycan ile bağlantılarını kesmiştir. Bu politikayla SSCB bölgede sorunun devamını amaçlayarak tarafların kendisine bağımlı bir halde kalmasını istemiştir.[71] Dağlık Karabağ'ın önemli dönüm noktalarından biri de, Josef Stalin'in almış olduğu bir karardır. Bu kararla 1921 yılında Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlanmasında etkili olmuştur. 1923 yılına gelindiğinde ise Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Dağlık Karabağ'a özerklik verilmesi kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte bölge Yukarı Karabağ ve Aşağı Karabağ diye ikiye ayrılmıştır.[72]

Sovyetler Birliği kurulması ile Ermeni sorununun yeni bir boyut kazandığı söylenilebilir. Ruslar Ermenilerin toprak taleplerine yakın durmayarak sorunu zamana

[68] Kuduban ve Kaya, **a.g.e.,** s. 925- 926.
[69] Biçer, **a.g.e.,** s. 120.
[70] Hasan Oktay ve Ufuk Cerrah, **Uluslararası Politikada Kafkasya,** Ankara: Hitabevi Yayınları, 1. b., 2018, s. 131.
[71] Barutcu, **a.g.e.,** s. 102-103.
[72] Özge Bozkaya ve Sedef Eylemer, "Güney Kafkasya'da Ülke İçinde Yerinden Edinmiş Kişiler Sorunu: Avrupa Birliği'nin Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Y. 18, S. 1 (Ağustos 2019), s. 122-123.

bırakmışlardır. Buna karşın Azerbaycan topraklarında Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi kurulmuştur. 30 Haziran 1921'de Azerbaycan Komünist Partisi tarafından Karabağ'da Özerk Bölge kuruluşu kararlaştırılmıştır. 24 Temmuz 1923'e gelindiğinde ise Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ilan edilmiştir. Sovyet döneminde ki politikaların Çar döneminde Ermeni milliyetçiliği esasında izlenen politikaların devamı olduğu görülmektedir.[73]

Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasında Nahçıvan'ın ve Karabağ'ın Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine verilmesini söyleyen madde yer almıştır. Stalin'in vermiş olduğu bir taviz olarak görünse de, Lenin, Atatürk'ten etkilenmiştir. Atatürk, güçlü bir Ermenistan'ın toprak talebinde bulunabileceği düşüncesiyle Sovyet Ermenistan'ın lehine olabilecek herhangi bir toprak düzenlemesine karşı olmuştur. 1921 Antlaşması ile Türkiye Nahçıvan üzerinde garantör devlet olmaya devam ederken Dağlık Karabağ konusunda da aynı role sahip olduğunu söyleyebiliriz.[74]

Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, bölgede Ermeni nüfusu yoğunlukta olacak şekilde oluşturulması Ermeniler açısından Özerk bölgeyi Ermenistan'a katabilme umutlarını arttırmıştır. Ancak bu amaçları sonuçsuz kalmıştır. 1936 tarihli Sovyet Anayasası bu hayallerini gölgede bırakmıştır. Bu Anayasa Dağlık Karabağ'ın var olan durumunun devam edeceğini göstermektedir. Bu Anayasanın Ermenileri oldukça rahatsız ettiğini söylemek mümkündür. SSCB her ne kadar Ermeni yanlısı tutum sergilese de Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'daki egemenliğini tanımıştır. SSCB'nin amacı tarafların Karabağ konusunda çatışma halinin devam etmesi yönündedir. Sovyetler taraflar üzerinde üst akıl olarak kalarak bölgede tek aktör olduğunu göstermeyi amaçlamıştır. Bunu sağlayarak Güney Kafkasya'da çıkarlarını tek aktör olarak sağlayabilmektir.[75]

Ermenilerin Karabağ'ı kendi topraklarına katma isteği 1960'lı yıllarda şiddetlenmiştir. Karabağ'da oluşturdukları sorunun başında "denizden denize büyük Ermenistan" amacını gerçekleştirme isteği vardır. Bir başka sebep ise, Karabağ'ın stratejik konumudur. Karabağ ve yakın çevresi, İran ve Hazar Denizi'ne kadar olan coğrafyaya

[73] Kazımlı, **a.g.e.,** s. 107-108.
[74] Erkan, Kısacık ve Sevimli, **a.g.e.,** s. 304-305.
[75] Demirbaş, **a.g.e.,** s. 122-123.

hâkim bir bölgedir. Böylelikle de bölge, savunmaya da oldukça elverişlidir. Karabağ'ı kontrol altına alanın bölgede üstünlüğü ele alacağını söyleyebiliriz.[76]

Güney Kafkasya'da taraflar arasındaki Dağlık Karabağ sorunu, 1980'li yılların sonlarına doğru tekrar ortaya çıkmıştır. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Sovyeti, 20 Şubat 1988'de Ermenistan'a bağlanma isteğini Azerbaycan'ın reddetmesiyle ülkede protesto gösterileri ve şiddet olayları ortaya çıkmıştır.

1987 yılında 75.000 Ermeni'nin imzalarıyla Dağlık Karabağ'ın Ermenistan ile bütünleşme isteği, SSCB Genel Sekreteri Mikhail Gorbachev'e aktarılmıştır. 20 Şubat 1988 yılında Ermeni parlamenterler Dağlık Karabağ'ı Ermenistan ile bütünleştirmek için oy kullanmışlardır. Bu karar sonrasında iki ülkeye ait azınlıklara karşı saldırılar başlarken, büyük çapta göçler başlamıştır. 1991 yılında bağımsızlık adına gerçekleşen oylamadan sonra iki taraf arasında savaş meydana gelmiştir. Bu savaş ile birlikte Ermeniler, üç yıl içerisinde Dağlık Karabağ'ı işgal etmiştir.[77] 23 Mart 1988'e gelindiğinde SSCB Yüksek Sovyet'i Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılmasını reddetmiştir. Bu gelişmenin ardından Dağlık Karabağ sorunu, Ermenistan Yüksek Sovyet'inin 15 Haziran 1988'de Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması kararı ile sorun yükselişe geçmiştir.[78]

Bölgedeki istikrarsızlığın başlangıcı olarak Sumgayıt olayları görülmektedir. Ermeniler tarafından "Ermeni Soykırımı" olarak kabul gören sözde olayın yıl dönümünde taraflar arasında olaylar yaşanmıştır. 1988 yılında Ermeniler Türklerin sınır dışı edilmesi için gösteriler yaparken, Türklerin sahip olduğu iş yerleri tahrip edilmiştir. Bu olaylar silahlı eylemlere dönüşmüştür. Yaşanan sorunlarla beraber Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türkleri Azerbaycan'a göç etmek durumunda kalmıştır. Moskova ise olaylara müdahale yerine sessiz kalmıştır.[79]

Ermenilerin Moskova'dan talep ettiği Karabağ'ı kendi sınırlarına dâhil etme isteği Ruslar tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine aşırı milliyetçi bir Ermeni grubu Karabağ'da bulunan iki Türkün ölümüne sebep olmuşlardır. Bu olayla birlikte

---

[76] Latifaci, **a.g.e.,** s. 48-49.
[77] Uğur Yasin Asal, "Dağlık Karabağ Sorununu Çatışma Çözümü Perspektifinden Analizi, Asya'da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları", Asya'da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları, **Bilgesam Yayınları,** 2013, s. 59-60.
[78] Yiğit ve Gülbiten, **a.g.e.,** s. 4.
[79] Özge Tuncerli, "Dağlık Karabağ Sorunu Kapsamında 1988 Sumgayıt Olayları", **Uluslararası Çalışmalar Dergisi,** Y. 3, S. 2 (Aralık 2019), s. 135-136.

Azerbaycan'a bağlı Zenzagur ile Gökçe bölgelerinden 160 bin Azerbaycan Türkü zorla göç etme durumunda kalmışlardır. 290 kişinin öldüğü varsayılan olayların akabinde Bakü ve özellikle Sumgayıt'da taraflar arasında olaylar yaşanmıştır. 1988 tarihinde Sumgayıt olayları denilen bu olaylarda 26'sı Ermeni 6'sı Türk 32 kişi ölmüştür. SSCB Başsavcısının açıklamış olduğu rakamda ölü sayısı 32'dir. Diğer kaynakları incelediğimizde ise ölü sayısının yüzden fazla olduğunu görmekteyiz.[80] Dünya kamuoyu yanlı yayınlar yaparken bu durumun Ermeni Diasporanın kulis çalışmalarındaki başarısı olduğu söylenilebilir. Bu olaylarda amaçlanan iki halkın bir arada yaşamaya devam etmesinin mümkün olmadığını kamuoyuna göstermektir.[81] Sorunun ortaya çıktığı 1988 yılının öncesine kadar Ermenistan bölgenin kendisine ait olduğunu sıklıkla ifade etmiştir. Azerbaycan ise bölgenin kadim bir Türk yurdu olduğunu söylemektedir.[82] Sovyetler 1989 yılında Dağlık Karabağ'da yerel otoritenin yetkilerini kaldırmıştır. Bu yetkiler Sovyetlerin Özel İdare Komitesi'ne aktarılmıştır. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı özerk yapısı devam etmektedir. Fakat durum Azerbaycan açısından toprak bütünlüğüne karşı bir hamle niteliği taşımaktadır.[83] Aynı yıl Karabağ'da çatışmalar başlamıştır. Ordu duruma el koymuştur. Fakat ordunun müdahalesiyle sivil kayıpları yaşanmıştır. Erivan'dan Bakü'ye kadar olan bölgede çatışmalar başlamış ve Bakü'de olağan üstü hal ilan edilmiştir. Ordunun müdahalesi ile çok sayıda sivil hayatını kaybetmiştir.[84]

Bu yıllarda gerçekleşen gelişmelerin Dağlık Karabağ sorununun önemli kırılma noktalarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Sorun taraflar arasında yani Azerbaycan ve Ermenistan'ı ilgilendiren bir sorundur. Sadece tarafları değil aynı zamanda Sovyet Rusya'nın tek aktör olduğu bölgesel bir sorundur. Ancak bu gelişmelerle beraber Dağlık Karabağ sorunun küresel bir sorun haline dönüştüğünü söylemek mümkündür.

13 Ocak 1990 tarihinde Bakü'de gerçekleşen bir olay gerilimi tırmandırmıştır. 20 Ocak 1990'da Sovyetler Birliği Yüksek Konseyi askeri birliklerinin Bakü'ye girmesinden sonra 3 Eylül 1991 tarihinde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti ilan edilmiştir. 26 Kasım'a gelindiğinde Azerbaycan yönetimi, Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsüne son vermiştir.

[80] **a.g.e.,** s. 136-137.
[81] **a.g.e.,** s. 137-138.
[82] Latifaci, **a.g.e.,** s. 32.
[83] Faruk Sönmezoğlu, Hakan Güneş ve Erhan Keleşoğlu, **Uluslararası İlişkilere Giriş,** 5. b., İstanbul: Der Yayınları, 2013, s. 206.
[84] Biçer, **a.g.e.,** s. 121.

Bununla birlikte bölgenin merkeze bağlandığını açıklamıştır. Fakat 8 Aralık 1991'de Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nde yaşayan Ermeniler referandumla bağımsızlık kararı almıştır.[85] 1989 yılının kasım ayına dönüldüğünde Sovyet Hükümeti Özel İdare Komitesi, yetkilerini Azerbaycanlıların yönlendirdiği Düzenleme Komitesi'ne devretmişti. Fakat Ermeni Yüksek Sovyet'i tarafından reddedilerek Dağlık Karabağ'ın Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlı olduğu öne sürülmüştür. 1992'de sürmekte olan çatışmalar sebebiyle Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov bölgeyi kendi yönetimine almıştır. Bununla beraber Ermeni görevlileri görevden alarak yerine Azerbaycan Türklerini getirmiştir.[86]

1980'lerin sonundan itibaren sorunu özetlersek; Dağlık Karabağ'da etnik milliyetçiliğe dayalı bir sorun olduğu görülmektedir. Bu sorun taraflar arasında çatışmaya sebep olarak ateşkese kadar yani 1994 yılına kadar sürmüştür. Savaş sonunda Azerbaycan topraklarının %20'ye yakınını kaybetmiştir. Bununla birlikte bir milyondan fazla insan yurtlarından göç etmek durumunda kalmışlardır. Azerbaycan'ın Laçin, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Kubatlı, Zengilan ve Cebrayil vilayetleri işgal edilmiştir. Bununla birlikte Azerbaycan Türkleri işgal edilen vilayetlerden göç etmek durumunda kalmıştır.[87]

1.2.4. Rusya Federasyonu Dönemi Dağlık Karabağ Sorunu

Sovyetlerin dağılmasıyla, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılma talebi ile birlikte taraflar arasında çatışma ortamına girilmiştir. 1990'ların başında Ermenistan'ın Karabağ'ı kendi sınırlarına katma arzusunu açıklaması üzerine sıcak çatışma ortamı oluşmuştur. 1991 ile 1993 yılları arasında Ermenistan Silahlı Kuvvetleri Dağlık Karabağ'ı ve çevresindeki yedi rayonu işgal etmiştir. Dağlık Karabağ ayrılıkçı yönetimi 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Dağlık Karabağ çatışmasını sona erdiren geçici ateşkes antlaşması ise 1994 yılında Bişkek kentinde imzalanmıştır.[88]

[85] Fatih Söğüt, "Dağlık Karabağ Çatışması ve Nefret Söylemi: Youtube Kullanıcı Yorumları Üzerine Bir İnceleme", **İNİF E-Dergi,** Y. 6, S. 2 (Ekim 2021), s. 312.
[86] Sönmezoğlu, Güneş ve Keleşoğlu, **a.g.e.,** s. 206-207.
[87] Göknil Erbaş Doğan, "Dağlık Karabağ Meselesi: Bölgesel Güvenlik Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Güvenlik Çalışmaları Dergisi,** Y.22, S.2 (Aralık 2020), s. 170.
[88] Kazımlı, **a.g.e.,** s. 108.

1989 yılında SSCB döneminde Dağlık Karabağ nüfusunun %70'i Ermenilerden oluşmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesiyle bölgedeki çoğunluğu oluşturan Ermeni nüfusu Ermenistan'a bağlanmayı talep etmektedir. Sovyetler Birliği ise bölgenin Azerbaycan'a bağlı olduğunu dile getirmiştir. Ancak 1989 yılında bölge açıklananın aksine doğrudan merkeze bağlanmıştır. SSCB'nin dağılması ile birlikte taraflar bağımsızlıklarını kazanmıştır. Ermeniler bağımsızlıklarının ardından Rusya'dan gelen destekle birlikte Karabağ için girişimlerini arttırmıştır.[89]

Azerbaycan Sovyetlerin dağılmasıyla 1991 yılında bağımsızlığına kavuşmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti 1988 yılından itibaren Dağlık Karabağ özerk bölgesindeki ayrılıkçı faaliyetler ile mücadele içerisindedir. Azerbaycan Cumhuriyeti, Türk ve İslam dünyasının ilk demokratik cumhuriyeti olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (1922-1991) ardılıdır.[90]

Ebulfez Elçibey Dönemi'nde (1992-1993) Azerbaycan ile Rusya ilişkileri bir sorun dan ibarettir. Azerbaycan'ın Rusya'ya olan güvensizliği ve Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'ın yanında bir tutum sergilemesi, Rusya Federasyonu'nu rahatsız edecek adımlar atmasına sebep olmuştur. Dağlık Karabağ sorunu 1992 yılına gelindiğinde savaşa dönüşmüştür. Ayaz Mutallibov'un cephedeki yenilgisinin ardından istifa etmiştir. Ebulfez Elçibey 1992 yılında devlet başkanı olmuştur. Türkiye yanlısı politikanın yanı sıra Rusya ve İran karşıtı dış politika dönemin kısa süreli olmasına sebep olmuştur.[91]

Azerbaycan ordusu Dağlık Karabağ'ın başkenti Hankendi diğer adıyla Stepanakert'i ele geçirmiştir. Ermeniler, Şuşa'yı ve Laçin vadisini ele geçirmişlerdir. Laçin vadisine hâkim olarak Azerbaycan içerisinde Dağlık Karabağ ile Ermenistan'ı birleştiren bir koridor açmışlardır.[92] 1992 yılının Ekim ayında ki rakamlara bakıldığında çatışma süresince Ermenilerden 3.000, Türklerden ise 4.700 kayıp verilmiştir. Ermeni kuvvetleri 1993 tarihinde Kelbecer'i ele geçirerek ikinci koridorun da açılmasını

[89] Kuduban ve Kaya, **a.g.e.,** s. 926
[90] Erkan, Kısacık ve Sevimli, **a.g.e.,** 335.
[91] Yiğit ve Gülbiten, **a.g.e.,** s. 5-6.
[92] Sönmezoğlu, Güneş ve Keleşoğlu, **a.g.e.,** s. 207.

sağlamıştır. Ermeni kuvvetleri, Haziran ayında Dağlık Karabağ topraklarının tamamına hâkim olmuşlardır.[93]

Rusya açsından Kafkaslar, Sovyetlerin dağılmasıyla Azerbaycan petrolleri ve harekât için üs konumunda bulunması nedeniyle oldukça önemlidir. Bu açıdan bakıldığında Hocalı şehrinin, önemli bir yerleşim yeri olduğunu belirtmek mümkündür. Karabağ için Hocalı'nın Ağdam, Şuşa, Hankendi, Askeran yolları üzerinde bulunmasından dolayı stratejik önemi oldukça fazladır.[94] Hocalı, Karabağ bölgesinin en önemli tepelerinden birisindedir. Bu nedenle Hocalı, Ermeniler tarafından askeri hedef olarak görülmekteydi. Hankendi ile Ağdam'ı bağlayan yolun üzerinde bulunmaktaydı. Üs konumu gören bölgenin tek havalimanı bulunmaktadır.[95] 1992 yılının 25'i 26'sına bağlayan gecede Ermeniler, nüfusunun tamamı Azerbaycan Türklerinden oluşan Hocalı şehrine saldırmıştır. Saldırıya Rusya'ya ait 366. Muhafız Motorize Alayı'da saldırıya katılmıştır. 106 kadın, 83 çocuk toplamda 613 sivil hayatını kaybetmiştir. 76'sı çocuk 487 kişi sakat bırakıldı. 1275 kişi esir alınırken 150 kişi ise kaybolmuştur.[96] 1992 yılında gerçekleşen Hocalı katliamının, Ruanda ve Bosna Hersek'te yaşana trajedilere benzer olduğu görülmektedir. İşgalden önce Hocalı 936 km karelik yüz ölçümüne sahip olurken, 11.356 kişilik bir nüfusu barındırıyordu. Ermeniler açsından oldukça stratejik öneme sahip olan Hocalı Ekim 1991'den itibaren kuşatılırken, Azerbaycan'ın diğer yerleşim birimlerine olan bağlantısı kesilmiştir.[97]

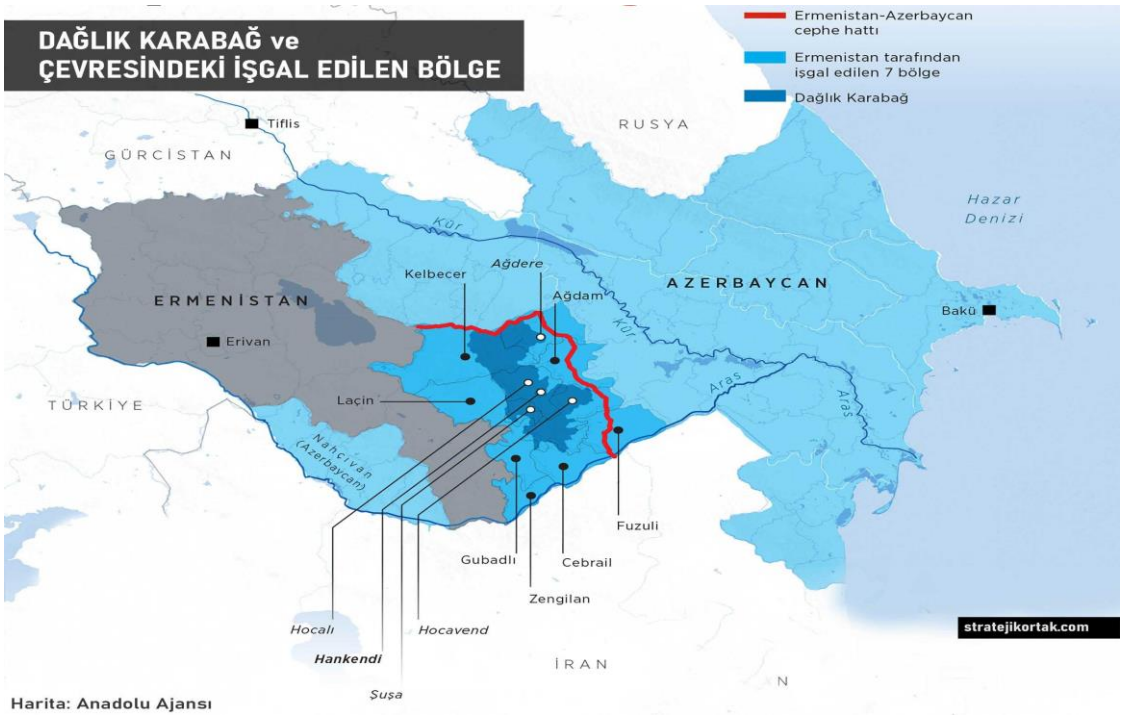
Azerbaycan'da Dağlık Karabağ savaşının getirmiş olduğu sıkıntılı siyasi süreç, Ebulfez Elçibey'in iktidarının kısa olmasına sebep olmuştur. Bir yıllık Elçibey iktidarı 1993 yılında Gence'de gerçekleşen darbe ile sonlanmıştır.[98] Haydar Aliyev 7 Haziran 1993 tarihindeki seçimleriyle devlet başkanı seçildi. Aliyev'in Rusya ile yakın ilişkiler içinde olacağı düşünülmekteydi. Fakat zaman içerisinde batıya yönelmiştir. Haydar Aliyev, ABD ve Türkiye ile ilişkilerini geliştirdi. Aynı zamanda Rusya'yı karşısına

---

[93] **a.g.e.**
[94] Beşir Mustafayev, "26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi,** Y. 9, S. 2 (Aralık 2013), s. 43-44.
[95] **a.g.e.,** s. 44.
[96] Elnur Paşa, "Karabağ Sorunu: Tarihi Gerçekler, Jeopolitik Çıkarlar ve Çözüm Süreci", **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,** Y. 7, S. 1 (Şubat 2021), s. 201.
[97] Demirbaş, **a.g.e.,** s. 183-184.
[98] Emine Vildan Özyılmaz, "Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Y. 15, S. 2 (2013), s. 202.

almayacak şekilde bir politika yürütmüştür.[99] Rusya'nın soruna yaklaşımını BDT açısından değerlendirilebilir. Azerbaycan bu topluluğa üye olana kadar Rusya açık bir şekilde Ermenistan'ı desteklemiştir. Azerbaycan'ın BDT üyeliğinin ardından Rusya, dengeli bir dış politika tercih etmiştir.[100] Haydar Aliyev iktidara gelmesiyle Azerbaycan tekrar BDT'ye üye olmasının yanında acil bir şekilde savaşı durdurmayı istemiştir. Fakat 1993 tarihinde Azerbaycan topraklarının %20'si Ermenistan tarafından ele geçirilmiştir. Azerbaycan'ın topraklarının kaybetmesinde en önemli etken ordusunun bulunmamasıydı. Milis kuvvetleri ile savunma yapmak yetersiz kalmıştır.[101]

Harita 2: 1991-1993 Yıllarında İşgal Edilen Bölgeler

Kaynak: https://www.stratejikortak.com/2020/11/karabag-son-durum-haritasi.html, (Erişim Tarihi: 26.02.2022)

1992 yılının 25-26 Şubat ayında Ermeni kuvvetlerinin Hocalı'da gerçekleştirdiği katliamın diğer işgallerin önünü açtığı görülmektedir. 1992 yılının Mayıs ayına

[99] Kuduban ve Kaya, **a.g.e.,** s. 932.
[100] Kuduban ve Kaya, **a.g.e.,** s. 929.
[101] Özyılmaz, **a.g.e.,** s. 202.

gelindiğinde Ermenistan ve Dağlık Karabağ Ermenileri Şuşa şehri ile Laçin bölgesini işgal etmiştir.[102]

Ermenistan, 1993 yılında Laçin koridorunu açmasıyla Dağlık Karabağ ile Ermenistan'ı birbirine bağlamış oldu. Laçin, Şuşa, Hocalı, Fuzuli, Cebrail ve Zengilan işgal edilerek Ermeni topraklarına katıldı. Ermeniler 1994 yılında ki ateşkese kadar Azerbaycan topraklarının beşte birini işgal etmiştir. Binlerce kişinin hayatını kaybetmesinin yanında bir milyon kişi göç etmek durumunda kalmıştır.[103]

1994 yılındaki ateşkesin ardından Rusya, bölgedeki düzenin sağlanması için politikasında farklılıklara yönelmiştir. Dağlık Karabağ sorununda Özellikle enerji konusundan dolayı Ermenistan yanlısı tutumundan ayrılarak, Azerbaycan'a daha yakın bir çözüm yoluna doğru yol almasına neden olmuştur.[104]

Azerbaycan, bağımsızlığı uğruna dış politikasının bütün esas yönlerini zorlukların üstesinden gelerek geliştirmektedir. Haydar Aliyev, dış politika çizgisini, küresel güç kutuplarının gerilim alanlarına sokmadan, denge politikası ile şekillendirmiştir. Devlet başkanı İlham Aliyev de bu politikayı devam ettirmektedir.[105] İlham Aliyev, Dağlık Karabağ sorununun devamından dolayı sebep olan sorunların çözümü için seferberlik yoluna gitmiştir. Azerbaycan ekonomisini kalkındırmak için kalkınma planı uygulamaya konulup hayata geçerken askeri bütçe de arttırılma yoluna gidilmiştir. Karabağ meselesinde ilişkiler kızışmış ve İlham Aliyev tarafından gerekirse savaşa gidilebileceği mesajı verilmiştir.[106]

İlham Aliyev döneminden 10 yıl öncesine baktığımız zaman Azerbaycan'ı destekleyen ve tezlerini kabul eden ülke sayısı artmıştır. Azerbaycan açısından olumlu olarak Uluslararası kurumlar tarafından kararlar kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler'in (BM) 2008 yılında kabul etmiş olduğu Karabağ hakkındaki karar uluslararası kamuoyundaki başarıyı net bir şekilde göstermiştir.[107]

---

[102] Anar Muradov, "Costly Independence For Oil-Rich Azerbaijan: Khojaly Massacre. Why Could It Be Considered As Genocide?", **Academic Review Of Humanities And Social Sciences,** Vol. 1, No. 3 (December 2018), p. 150.
[103] Banu Avar, **Avrasyalı Olmak,** 11. b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008, s. 63.
[104] Yiğit ve Gülbiten, **a.g.e.,** s. 7.
[105] Novruz Memmedov, **Dış Politika Gerçeklikler ve Geleceğe Bakış,** 1. b., Ankara: Berikan Yayınevi, 2015, s. 120.
[106] Özçelik, **a.g.e.,** s. 67-69.
[107] **a.g.e.,** s.69.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu'nun sorunun çözümüne ilişkin yavaş adımları İlham Aliyev yönetimini dış politikada yeni yollara yöneltmiştir. Rusya ile İran'la ilişkilerin geliştiği bir dönemdir. Bununla beraber uzak doğu üçlüsü Çin, Japonya ve Güney Kore ile de yakın bir işbirliği içine girmiştir. Uzak doğu ile ilişkilerin ülkenin kalkınmasında etkili olduğu söylenilebilir. Bu ülkelerin Karabağ sorunun çözümü açısından uluslararası etkisi kullanılmak istenmiştir. Azerbaycan sorunu barışçıl yollar çözmek istemiş ancak mümkün olmaması durumunda savaş yolunu gündemde tutmuştur.[108]

Taraflar arasında 2016 yılındaki çatışma dört gün savaşları olarak isim almıştır. Çatışmalar Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırması ile başlamıştır. Azerbaycan, altı noktayı ele geçirerek cephede yeni kazanımlar elde etmiştir.[109] 1994 yılından itibaren ateşkes sürecinde pek çok ihlaller olsa da 2 Nisan 2016'da başlayan çatışmanın farklılıklar taşıdığı görülmektedir. 2016'da ki 4 günlük savaşta, çatışmayla beraber medya ve sosyal medyada yoğun bir propaganda yapılmıştır. Azerbaycan ordusunun yaptığı taarruzda Talış köyü dâhil sekiz mevki ele geçirilmiştir. Talış köyü süreç içerisinde kaybedilmiştir.[110] Türkiye Azerbaycan'ın yanında bir diplomasi izlemiştir. Çatışma süresince Karabağ'ın tekrar kazanılabileceği açık bir şekilde görülmüştür. Çünkü halkın vermiş olduğu moral ve destek umutların oldukça güçlü olduğunu net bir şekilde göstermekteydi.[111] 1994 yılından sonra işgal altındaki tepelerin ele geçirilmesi psikolojik açıdan dönüm noktasıdır. Yıllardır Ermeni ordusunun askeri olarak üstünlüğü düşüncesinin böylelikle yıkıldığını söyleyebiliriz.[112] Azerbaycan ordusu ilerleyişini sürdürmekteydi. Bunun üzerine harekete geçen Rusya, Azerbaycan'ı savaşı durdurmaya yönelik çağrıda bulunarak Azerbaycan'ın işgal altında bulunan topraklarını tamamen kurtarmasına fırsat tanımamıştır. Rusya'nın bu hamlesi, Azerbaycan'ın egemenliğini ve aynı zamanda toprak bütünlüğünü sağlama amacını elinden almıştır.[113]

---

[108] **a.g.e.**
[109] Esma Özdaşlı, "İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırılarının Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,** Y. 7, S. 1 (Şubat 2021), s. 56.
[110] Ali Asker ve Zeynep Gizem Özpınar, "Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi", **Avrasya İncelemeleri Dergisi,** Y. 10, S. 1 (Şubat 2021), s. 87.
[111] **a.g.e.,** s. 88.
[112] **a.g.e.**
[113] Paşa, **a.g.e.,** s. 207.

Azerbaycan tarihinde 27 Eylül 2020'de önemli bir aşamaya geçilmiştir. İkinci Karabağ savaşı, Azerbaycan'ın geçmişte kaybettiği topraklarını kurtarma girişimidir. Azerbaycan'ın haklılığını savunan başta Türkiye olmak üzere az sayıda devlet açıklamalarda bulunmuştur. İkinci Karabağ savaşıyla Türkiye, Azerbaycan'a şartsız olarak destek vermiştir. İki dost ülke 2. Karabağ savaşında net bir duruş sergilemişlerdir.[114]

İkinci Karabağ savaşı ile birlikte bölgede ki gelişmelerin sadece bölgeye değil küresel arenaya da yansımaları olduğunu söylemek mümkündür. Son yaşanan savaş ile birlikte Dağlık Karabağ savaşında Azerbaycan'ın yanında olduğunu belirten ülkeler arasında Türkiye, Moldova, Pakistan, Gürcistan, Ukrayna, Libya, Afganistan, İsrail, İtalya, Bosna Hersek, Irak ve Kolombiya yer almıştır. Ermenistan tarafında yer aldığını belirtenler ise Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Guatemala ve Fransa olmuştur. AB gibi uluslararası kuruluşlar ise arabuluculuğa hazırız mesajı vermiştir.[115]

Çatışma süresince AGİT Minsk Grubu taraflara ateşkes çağrısında bulunmuştur. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ise Türkiye'nin bölgedeki etkisini kullanarak tarafları sakinleşmesine aracılık etmesini istemiştir. AGİT Minsk Grubu'nun ve Batılı devletlerin açıklamasında aktif bir adım atmasalar da bölgenin kaderini Rusya'ya bırakılmayacağı mesajı verilmek istenmiştir.[116]

10 Kasım 2020'de İmzalanan mutabakatla birlikte Karabağ'da yeni bir döneme geçilmiştir. Karabağ'da 28 yıl önce Rusya'nın araya girmesiyle savaş durmuştur. Bişkek Protokolü ile statüko Ermenistan lehine oluşmuştur. Ancak statükonun şimdi Azerbaycan Lehine değiştiği görülmüştür.[117] Mutabakatın Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında imzalandığı görülmektedir. Rusya, Minsk Grubunu devre dışı bırakmıştır. Dağlık Karabağ'dan temsilci bulunmamaktadır. Bişkek protokolünde Dağlık Karabağ'dan temsilci bulunmaktaydı. Rusya'nın tek aktör olarak arabulucu olduğunu görmekteyiz.

---

[114] Faiq Elekberli, "Yukarı Karabağ Probleminin Tarihi, Felsefi, Siyasi ve İdeolojik Açıdan Değerlendirilmesi", **Uluslararası Yönetim Akademik Dergisi,** Y. 3, S. 3 (Aralık 2020), s. 550.

[115] Yıldız Deveci Bozkuş,"Bölgesel ve Küresel Güçler Açısından Dağlık Karabağ Sorunu", **Anadolu Ajansı**, 2020, (Çevrimiçi) https://www.aa.com.tr/tr/analiz/bolgesel-ve-kuresel-gucler-acisindan-daglik-karabag-sorunu/2001087 (Erişim Tarihi: 08.04.2021).

[116] **a.g.e.**

[117] Tutku Dilaver, "DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNDA YENİ NORMAL", **AVİM**, 2020, No.42, (Çevrimiçi) https://avim.org.tr/tr/Analiz/DAGLIK-KARABAG-SORUNUNDA-YENI-NORMAL (Erişim Tarihi:26.05.2021), s.1-2.

Rusya'nın Ermenistan hükümetini batılı ülkelerle yakın ilişkilerinden dolayı bir nevi cezalandırdığı görülmektedir. Batı dünyasına ise Kafkasya'da yakın çevre doktrinin başarılı olduğunu göstermiştir.[118]

Hazırlanan bildiride, Cebrayıl, Füzuli, Zengilan ve Gubadlı rayonlarının işgalden kurtarıldığı resmileşmiştir. Bildiride Azerbaycan lehine en önemli diyebileceğimiz husus Dağlık Karabağ'a özerklik verilmeyeceğinin net bir şekilde belirtilmesidir. Geçmişe baktığımız zaman barış görüşmelerinde Azerbaycan, Ermenistan'a işgali bitirmesi şartıyla Dağlık Karabağ'a özerklik verilebileceğini belirtiyordu. Buna yanaşmayan Ermenistan savaşta ağır bir yenilgi almıştır. Bu durumda barış şartlarının Azerbaycan'ın belirlemesine neden olmuştur.[119]

10 Kasım 2020'de imzalanan mutabakatın bazı maddelerinin detaylarına bakacak olursak; Metnin ilanında taraflar haricinde sadece Rusya bulunmaktadır. Başka bir ülke veya uluslararası örgüt bulunmamaktadır. 10 Kasım 2020'de Dağlık Karabağ'da ateşkes ilan edilmiştir. Azerbaycan'ın askeri operasyonla Şuşayı ele geçirmesi oldukça önemlidir. Dağlık Karabağ açısından önemli bir dönüm noktasıdır diyebiliriz.[120]

Rus barış gücü, Dağlık Karabağ ve Laçin koridorundaki temas hattına yerleşecektir. Ermeni kuvvetlerinin bulunduğu bölgelere Rus barış gücü yerleşecektir. Burada görüldüğü üzere Rusya çok önemli bir kazanım elde etmiştir. Türkiye için önemli bir madde ise Türkiye-Azerbaycan arasında kara bağlantısının Nahçıvan üzerinden olmasıdır. Tarihi öneminin yanı sıra ekonomik açıdan da oldukça önemlidir. Bu gelişmenin komşu ülkeler ile entegrasyon açısından Ermenistan'ın da lehine olacağı görülmektedir. Geçmişe döndüğümüzde AGİT Minsk Grubu'nun önerileri arasında olan koridor formülü bulunmaktaydı.[121]

Mutabakatta Türkiye'den sadece Barışı Koruma İzleme Merkezi'nde bulunma ihtimali geçmektedir. Laçin koridoru Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında 5 kilometre genişliğinde bir yer alması olumsuz gelişmelerdendir.[122] Azerbaycan toprak bütünlüğünü

[118] **a.g.e.,** s. 1.
[119] Murteza Hasanoğlu, Asim Memmedov ve Bahtiyar Maharramov, "İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkileri", **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi,** Y. 3, S. 3 (Aralık 2020), s. 527.
[120] Dilaver, **a.g.e.,** s. 2.
[121] **a.g.e.,** s. 3-5.
[122] Faiq Elekberli, **a.g.e.,** s. 551-552.

tam sağlayabilmesi için Laçin koridorunun kapalı olması ve Rus barışı koruma görevlilerinin Dağlık Karabağ'ı terk etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde Dağlık Karabağ'da tam egemenlik söz konusu değildir.[123]

Türk birlikleri ilk aşamada bir yıllığına Azerbaycan'da olacak ve ateşkesi izlemek için Rusya ile Barışı Koruma İzleme Merkezine katılacaktır. Türkiye'nin bu durumda Azerbaycan'a önemli bir katkısı olacağı beklenmektedir.[124]

2. Karabağ savaşının ardından Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye ile Azerbaycan'ın bölgede ki işbirliği iki taraf içinde önemlidir. Barış dönemi korunursa bölgede yeni bir dönemin başlamasına neden olur. Azerbaycan ve Türkiye'nin yanı sıra Ermenistan açısından da olumlu yatırım projelerine kapı açacaktır.[125]

1.3. Realizm

1648 Vestfalya Barış antlaşması pek çok araştırmacıya göre realizmin başlangıcı olarak görülmektedir. Fakat realizmin başlangıcını eski tarihlere dayandıran araştırmacılar bulunmaktadır. Realizmin kurucuları; Thucydides, Thomas Hobbes, Niccolo Machiavelli, Edward Halett Carr, Hans Morgenthau, Kenneth Waltz gibi isimler kabul görmektedir. Modern Realizmin kurucusu olarak görülen Hans Morgenthau'ya göre 2. Dünya savaşının ardından kurulan yeni düzende uluslararası politikanın devletlerin çıkarlarına dayanan nesnel ve evrensel kurallarla yönetildiğini düşünmektedir.[126]

Realizmin gelişmesinde 2. Dünya Savaşı'nın ardından güç ilişkilerinin ön plana çıkması uygun koşulu sağlamıştır. Savaşın ardından lider konuma gelen ABD, uluslararası sistemin güç ilişkilerini yansıtmasına ağırlık veriyordu. Yeni düzende devletlerin güçlerine göre aktif olduğu bir düzen düşünülüyordu. Savaşın ardından kutuplaşan ve Soğuk Savaşın oluşturmuş olduğu uluslararası ortamda güç ilişkileri askeri

[123] **a.g.e.,** 552.
[124] **a.g.e.**
[125] Hasanoğlu, Memmedov ve Maharramov, **a.g.e.,** s. 527.
[126] Dursun Murat Düzgün, "Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı Ve Gelişme Evreleri", **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi,** Y. 1, S. 47 (Ağustos 2020), s. 258-262.

yönü ile ön plandaydı.[127] İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD'nin askeri harcamalarını meşrulaştırması sebebiyle realizm Anglo-Amerikan bir teori olarak aktarılmıştır. Realistler daha çok güç, çıkar ve ulusal güvenlik gibi konulara önem verdiklerinden dolayı askeri ve güvenlik konularına yüksek politika demişlerdir. Ekonomik, sosyal ve kültürel konular ise düşük politika olarak adlandırılmıştır.[128]

Klasik Realizm, genelde devletleri ulus devlet temelli, üniter yapıda ve rasyonel şekilde görmektedir. Devletler güç peşinde koşmaktadırlar. Devletler için güç bir amaçtır. Bunu gerçekleştirebilmek için Machiavelli'nin fikirlerinden yola çıkarak her yolun meşru sayılabileceğini düşünmektedirler. Machiavelli'nin bu görüşlerinde 15. ve 16. yüzyıllardaki İtalyan Şehir Devletleri arasında yaşanan karmaşa etkilidir. Bu düzende devletlerin birliğe ulaşabilmesi için devlet ve güç merkezli çözümler sunmuştur. Machiavelli, şehir devletlerinin dağılma sebebini güçlü ve merkezi bir otoritenin bulunmamasından kaynaklandığını düşünmektedir.[129]

Realizm, 20. Yüzyıl uluslararası ilişkilerinde devleti en önemli aktör olarak görmektedir. Devletlerin sorumlu oldukları üst bir otorite olmadığından uluslararası sistem anarşik bir ortamdır. Bu yapıya bakıldığında, devletlerarası çıkar çatışmaları gözlemlenmektedir. Çatışmaların çözümü için devletler arabuluculuk yapabilecek bir üst otorite tanımadıkları için çözüm savaşla sağlanabilmektedir. Bu yapıda devletlerin en önemli amacı devamlılıklarını sağlayabilmektir. Bunu sağlayabilmek amacıyla devletler güç elde etmeyi öncelik sayarlar. Uluslararası ortamın anarşik yapısı ulusların güvenliklerini kendi güçlerine dayanan stratejiler kurmaya ve önlem almaya mecbur bırakmıştır.[130]

Hobbes, Machiavelli ve Rousseau devlet egemenliğinin etkileri açısından kötümser yazarlardır. Uluslararası sistem, devletlerin güvenliklerini sağlamaya çalıştıkları sert bir alan olarak değerlendirilmiştir. Devletlerin ilişkileri ve birbirlerinden faydalanmaya çalıştığı bir güç mücadelesidir. Bu açıdan baktığımızda kalıcı bir barış

[127] Bülent Uğrasız, "Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Y. 5, S. 2 (2003), s. 143.
[128] Mücahit Özdoğan, "Realizm Ve Neorealizm Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Anlayışının Değerlendirilmesi", **Güvenlik Bilimleri Dergisi,** Y. 8, S. 1 (Mayıs 2019), s. 6.
[129] **a.g.e.**
[130] Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi,** Y. 1, S. 1 (Mart 2004), s. 37-38.

mümkün görünmemektedir. Devletlerin bu durumda yapabileceği devletlerden birinin hegemonyasını önlemek için diğerlerinin gücünü dengelemektir. İkinci Dünya Savaşı sonrası realist düşünceyi geliştiren Edward H. Carr ile Hans Morgenthau gibi yazarların da benimsediği görüşlerdir.[131] Edward H. Carr, idealist ütopyacı düşünce biçimini 2. Dünya savaşının çıkmasını açıklamada yetersiz kaldığını ve ütopyacı düşünce biçimine karşı çıkmıştır. Bu fikirlerini 1939 tarihinde, Yirmi Yılın Bunalımı: 1919-1939 adlı kitap ile sunmuştur. Gerçekte yaşanmış savaş ve çatışmaların sebeplerinin çözülmesi gerektiğini söylemektedir. Ayrıca uluslararası ilişkilerin idealist barış projelerinin faydası bulunmadığını belirtmektedir.[132]

Devletlerin amacı gücü arttırmaktır. Uluslararası sistemin anarşik yapısı devletlerin kendi başının çaresine bakma zorunluluğu oluşturmaktadır. Diğer sebep ise aktörlerin tavırlarının bilinmezliği gücü arttırma isteğinin önemli bir sebebidir. İş birliğini ise ikinci bir yol olarak görmektedir. Bu düşünce biçimi güvenlik ikilemi oluşturacaktır. Devletler diğer aktörün güç kapasitesini neden arttırdığını bilmediğinden dolayı sürekli güç arttırmak amacında olacaktır.[133] Klasik realistlerin günümüze kadar olan insanın doğasının kötü olması düşüncesi ulusları silahlanmaya yöneltmiştir. Barışın da yüksek teknoloji silahlara sahip barış güçleri tarafından sağlanmaya çalışılması görülmektedir. Günümüzde çok uluslu şirketler ve devlet dışı aktörlere rağmen devletlerin uluslararası politikada temel aktör olması realizmde devamlılığını korumaktadır. Küreselleşme çağında dâhil ulus devlet, uluslararası aktörler karşısında üstünlüğü devam etmektedir.[134] Realizm, uluslararası örgütlerin dünya siyasetinde etkisine oldukça şüpheci bakmaktadır. Uluslararası örgütler en güçlü devletler tarafından kendi lehine göre oluşturulmuştur. Uluslararası örgütler güç dağılımının bir eseridir. Bu da gösteriyor ki uluslararası örgütler bağımsız ve etkili bir aktör olarak düşünülemez. Uluslararası bir örgüt savaşın önlenmesini sağlayamaz. Savaş ve barışın sağlanmasında etken güç dengesidir.[135] Dağlık Karabağ sorunu realist açıdan incelendiğinde, iki kutuplu güç dengesi sona ermesiyle

[131] John Baylis, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi,** Y. 5, S. 18 (Haziran 2008), s. 71-72.
[132] Merve Acar, "Yapısal Realizm Çerçevesinden Obama Dönemi ABD Dış Politikasının Orta Doğu'ya Yansımaları", **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi,** Y. 7, S. 2 (Aralık 2019), s. 32.
[133] **a.g.e.,** s. 32-33.
[134] Nurgül Bekar, "Güvenlik Kavramının Değişimi Ve Türkiye'nin Barışı Koruma Faaliyetlerine Katkısı", **Avrasya Etüdleri,** Y. 56, S. 2 (Aralık 2019), s. 186.
[135] Murat Güneylioğlu, "BM Kolektif Güvenlik Sisteminin Etkinliği Sorunu: Realist Bir Değerlendirme", **Akdeniz İİBF Dergisi,** Y. 21, S. 1 (Mayıs 2021), s. 109.

küresel bir güç dünya siyasetinden uzaklaştıysa, bu boşluk küresel ve bölgesel aktörler tarafından doldurulacaktır. Soruna taraf olan Azerbaycan ve Ermenistan dışındaki aktörlerin yaklaşımlarını bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Dağlık Karabağ sorununda yedi aktörden söz edebiliriz. ABD, Rusya, Avrupa Birliği, İran, Türkiye, İslam Dünyası ve Çin'dir. Her aktörün çıkarları ve politikaları, sorunun çözümünde farklı stratejiler izlediği söylenilebilir.[136] Güney Kafkasya'da günümüze kadar gelen Dağlık Karabağ sorununda bunu görmekteyiz. AGİT, BM gibi uluslararası örgütlerin müzakere çabalarını gördük. Bu uluslararası örgütlerin çatışmayı durdurma girişimleri ve bölgede istikrar amaçları başarılı olamamıştır. Çünkü bölgede hem bölgesel güçlerin hem de küresel aktörlerin çıkarları çoğu zaman örtüşmemektedir. AGİT, BM gibi uluslararası örgütlerin Dağlık Karabağ konusunda almış oldukları pek çok kararın sahada uygulanması pek mümkün olamamıştır.

Uluslararası ilişkilerde siyasi tarihe baktığımızda pek çok sorunu realizmin başarıyla açıkladığı görülmektedir. Geç uluslaşmayı başaran Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu, realist açıdan değerlendirdiğimizde tarafların soruna bakışının etnik temelli olduğu görülmektedir. Dağlık Karabağ'ın işgali Ermenistan açısından ulusal tatmin açısından önemli bir kazanım olarak görülmekteydi. Rusya'nın desteği ile geçmiş toprak kazanımları vardı. Bu kazanım realist açıdan yani güç faktörleri ile açıklanabilir. Azerbaycan açısından ise kaybedilen toprakları geri kazanmak en büyük amaç olarak görülmektedir.[137]

Barış ortamını sürdürebilmek için güç kullanımı, ulusların iç ve dış güvenliklerine karşı olan tehditleri ortadan kaldırma girişimidir. Bu girişimde ulusun çıkarları birinci sırada gelmektedir. Dış politika iç kaynaklardan da etkilenebilmektedir. Ulusların kamuoylarının davranış ve seçimlerinde dış politikayı etkilediği görülmektedir. Realist açıdan siyasi ve askeri konular en yüksek öneme sahip olurken, ticaretin ve ulaşımın iç içe geçtiği günümüz uluslararası ilişkilerinde bir ülkenin kendini korumaya alarak güvenliğini sağlaması diğer devletlerin sorunlara kayıtsız kalamayacağı görülmektedir.[138] Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan ve Ermenistan, uluslaşma süreçleri geç ve sancılı olmuştur. İki taraf da Dağlık Karabağ meselesinde

[136] Asal, **a.g.e.,** s. 63-64.
[137] Umut Uzer, "Bölgesel Güvenlik Bağlamında Dağlık Karabağ Sorununun Dünya Siyasetindeki Yeri", **Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,** Y. 2, S. 1 (Nisan 2017), s. 74-75.
[138] Bekar, **a.g.e.,** s. 186-187.

birbirlerini net bir şekilde suçlu olarak nitelendirmektedirler. Tarafların sorunu iç politika malzemesi olarak kullandıkları da görülmektedir. Azerbaycan ve Ermenistan yönetimleri Dağlık Karabağ sorununu siyasi bir malzeme olarak da kullanmışlardır.

Ermenistan, uluslararası meşrutiyet kazanmak için Dağlık Karabağ'da ki ermeni nüfusunun çoğunluğuna vurgu yapmaktadır. Çarlık Rusya döneminden itibaren Azerbaycan halkı göçe zorlanmaktaydı. Böylelikle çoğunlukta olan Türk nüfusunun yerini almışlardır. Ermenistan, self-determinasyon kartını oynayarak uluslararası meşrutiyeti amaçlamıştır. Azerbaycan ise Dağlık Karabağ'ın tarihte Türk yurdu olduğunu belirtirken, zorunlu göç ve topraklarının işgalini uluslararası kamuoyuna duyurmayı amaçlamıştır. AGİT ve BM almış oldukları kararlarda Azerbaycan topraklarının işgal altında olduğu belirtilmiştir. Uluslararası kuruluşların Azerbaycan lehine alınan kararlarına rağmen sorun çözüme kavuşamamıştır. Sorunun çözüme kavuşamamasının önemli sebebi ulus inşası geç tamamlanan Azerbaycan ve Ermenistan'ın birbirlerine güvensizlikleridir. Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlılığı ve desteğine fazla güvenmesi önemli etkenlerdendir. Taraflar bu güvensizlik ortamında silahlanmıştır. Bu durumda tarafların uzlaşmasını güçleştirmiştir. Nitekim 2020 yılında 44 günlük savaşta Azerbaycan, Dağlık Karabağ etrafındaki topraklarını kurtarırken, Dağlık Karabağ'ın bir kısmını kurtarabilmiştir.

1.3.1. Hâkimiyet Teorisi

Avrasya üzerinde bölge ülkeleri ile küresel aktörlerin politik, ekonomik, sosyal ve kültürel güç mücadelelerine tanık olmaktayız. Kara Hâkimiyet Teorisini İngiliz siyasi coğrafyacı olan Halford John Mackinder ortaya çıkarmıştır. 1904 yılında Mackinder, Kara Hâkimiyet Teorisinin temellerini Tarihin Coğrafi Ekseni bildirisi ile ortaya koymuştur. 1919 yılında ise teoriyi Demokratik İdealler ve Gerçek kitabı ile geliştirmiştir.[139] İlk jeopolitik teori olarak anılan Mackinder'in Kara Hâkimiyet Teorisine göre; Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları dünya adasını oluşturur. Amerika, Avustralya ve Antarktika kıtaları dünya adasının uydularıdır. Dünya adasında bulunan Doğu Avrupa ile

[139] Hulusi Ekber Kaya, "Kara Hakimiyet Teorisi ve Avrasya'nın Artan Jeopolitik Önemi", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,** Y. 11, S. 1 (Mart 2022), s. 49-50.

Sibirya bölgesi dünyanın Heartland'ını (kalpgah) oluşturur.[140] Heartland'ın çevresi iç kenar hilal ve bir dış kenar hilal şeklinde ayrılmıştır. İç kenar hilal; Balkanlar, Almanya, Avusturya, Türkiye, Çin ve Hindistan yer almaktadır. Dış kenar hilal; ABD, Avustralya, İngiltere, Afrika ve Japonya yer almaktadır. Kalpgah'dan yayılmak isteyecek kıta gücüne karşı bu kuşaklarda oluşacak güç merkezleri ile karşı konulabilmektedir. Mackinder, dünya coğrafyasını politik ve dünya hâkimiyeti açısından değerlendirmeye çalışmıştır. Bu çalışmaları ile Kara Hâkimiyet Teorisini geliştiren Mackinder, kısaca şu şekilde açıklar; Doğu Avrupa'ya hükmeden bir devlet Heartland'a hâkim olur. Heartland'a hükmeden ise öncelikle iç kenar hilale hükmeder. Sonra da dış kenar hilale yani bütün dünyaya hâkim olur.[141] Mackinder, 1904 yılında Heartland'ı Asya'da Obi ile Lena nehirleri arasında kalan Sibirya bölgesini göstermektedir. Mackinder Heartland üzerinde ki düşüncesini üç kez değiştirmiştir. Son olarak Heartland bölgesini 1943'te, Sibirya'nın batısına Doğu Avrupa düzlüklerine kaydırmıştır.[142]

Mackinder ülkeleri deniz ve kara ülkeleri olarak ayırmıştır. 1. Dünya Savaşı sonuna kadar devletler arası mücadelenin kara gücü ile deniz gücü arasında olduğunu açıklamıştır. Doğu Avrupa'nın önemi insan gücü ve malzeme imkânıdır. Dünyanın kalbi olarak nitelediği bölgede mücadeleyi kazanan karacı bir devlet, bölgedeki kaynaklardan faydalanacağı için kısa sürede denizci devletlerle yarışabilecek bir deniz gücü oluşturabilecektir. Böylelikle Doğu Avrupa'ya ardından dünyanın kalbine ve Dünya adasına hâkim olabilecek karacı bir devlet, denizci devletlere üstünlük sağlayacak ve dünyaya hâkim olabilecektir.[143] Mackinder'e göre Avrasya, askeri hareket imkânı açısından ve ekonomik şartlar nedeniyle dünya siyasetinin mihver bölgesi olarak nitelendirmektedir. Bu teori ortaya konulduğu dönem demiryollarının çoğalmaya başladığı dönemdir. Bu nedenle kara deniz kadar hareket alanı artmıştır. Bu gelişmelerle birlikte mihver bölgedeki devletin Avrasya'nın kıyılarına doğru genişlemesine yol açacaktır. Böylelikle kıta kaynakları kullanılıp büyük bir deniz gücü kurabileceğini dünyaya da hâkimiyet kurulabileceğini düşünmüştür.[144]

---

[140] Ramazan Özey, "Mackinder'in Heartland Teorisi'nin Düşündürdükleri", **Marmara Coğrafya Dergisi,** S. 35 (Şubat 2017), s. 96.
[141] Kaya, **a.g.e.,** s. 50.
[142] Özey, **a.g.e.,** s. 97.
[143] Abdullah Ural, "ABD'nin Enerji Hakimiyeti Teorisi Ve Büyük Ortadoğu Projesi", **Akademik Ortadoğu,** Y. 3, S. 6, (Nisan 2009), 134-135.
[144] Kaya, **a.ge.,** s. 50-51.

Amerikalı amiral Alfred Thayer Mahan (1840-1914), klasik jeopolitiğin öncülerindendir. Mahan, yeryüzünde büyük güç olabilmek için deniz hâkimiyetinin mutlak sağlanması gerektiğini düşünmüştür. Mahana'a göre ABD, başat güç olabilmesi için donanmasının her yere müdahale edebilecek güçte olması gerektiğini düşünmektedir. Bununla birlikte stratejik önemi bulunan deniz üslerinin ve ikmal noktalarına hâkim olunması gerektiğini savunmaktadır. Mahan'ın İngiltere örneğinde; İngiltere bir ada devleti olsa da jeopolitik avantajı ile kıta Avrupa'sında ki siyasi sorunlardan ve çatışmalardan etkilenmemiştir. İngiltere, yayılmacı bir politika ile ada devletinden bir dünya devleti olmuştur.[145] Bu teori Barbaros Hayrettin Paşa'nın, denizlere hâkim olanın dünyaya hâkim olacağı düşüncesinin teorik bir ifadesi olduğunu söyleyebiliriz. Asya'nın otuzuncu ve kırkıncı paralelleri arasında (Mançurya'dan Türkiye'ye kadar olan bölge) arasında kalan mücadele bölgesine hâkim olma amacına yönelik proje sunmaktadır. Mahan, Avrasya'yı çevreleyen kara üstlerine dayanarak hâkimiyetin ABD tarafından sağlanacağını düşünmektedir. ABD, İngiltere, Almaya ve Japonya'nın Rusya ile Çin karşısında birleşerek Çin'i hâkimiyet altına alarak Rusya'yı kuşatıp dünya hâkimiyetine ulaşılacağını savunmaktadır.[146]

Deniz Hâkimiyet Teorisine göre, denizler kıtaları birbirine bağlayan engin ovalardır. Dünya ulaşımının kontrolünü sağlamak amacıyla bu yollara hâkim olmak gerekmektedir. Bir ülke denizden kuşatıldığında, güçlü bir kara ordusuyla karşılaşmasından çok daha büyük bir tehlike altındadır. Teoriye göre, devletin büyüklüğünü kıyıların uzunluğu ile limanlarının niteliği belirlemektedir. Devletler arası ilişkilerde hâkimiyet deniz egemenliğine bağlıdır. Mahan'ın bu teorisinden Almanya, Fransa, Japonya ve Rusya gibi küresel amaçları bulunan ülkeler yararlanmıştır. Bu teoriden etkilenen 1933-1945 tarihlerinde ABD Başkanı Franklin Roosevelt, dünyanın önemli bölgelerine askeri deniz üslerini kurmuştur. ABD, Avrupa ile dünya ülkeleriyle ilişkilerini geliştiren Atlantikçi jeopolitikle dünyanın en güçlü ülkesi konumuna gelmiştir.[147]

---

[145] Betül Algür ve Murat Ercan, "Deniz Hâkimiyet Teorisi Kapsamında Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Jeopolitiği'nin Türkiye'ye Etkileri", **Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi,** Y. 3, S. 2, (Mayıs 2021), s. 198.

[146] Betül Karagöz Yerdelen, "Yeni Bir Güvenlik Paradigması olarak "Küresel Anadolu Hegemonyası" İnşası", **TASAM**, (2020), 356.

[147] Algür ve Ercan, **a.g.e.,** s. 198-200.

Hava Hâkimiyet Teorisi, 1921'de İtalyan General Guilio Douhet tarafından yayınlanan Hava Hâkimiyeti eseriyle başlatılmıştır. Düşman hattını eski yöntemler yerine, uçaklar ile hava saldırısıyla stratejik alanlara yapılacak bir müdahalenin etkili olacağı yönünde düşünmektedir. Alexander P. De Seversky'nin 1942 yılında Hava Gücü Aracılığıyla Zafer ve 1950 yılında Hava Gücü: Hayatta Kalmanın Anahtarı simli eserlerle teoriye katkıda bulunmuştur. Hava Gücü Aracılığıyla Zafer isimli eserde 2. Dünya Savaşı'nda deniz gücünün etkisizliğinden bahsedilirken, deniz gücü yerine hava gücünün etkinliğinin arttırılması üzerinde durulmuştur. Hava Gücü: Hayatta Kalmanın Anahtarı eserinde ise, kara ve deniz gücünün hava gücüne bağımlı olduğunu savunmuştur.[148] Seversky'e göre, modern savaşlar ulusların tüm gücünü kullanmasını gerektirmektedir. Kara güçlerine baktığımızda, can ve hasar kayıpları yaşanma ihtimali yüksektir. Deniz gücü kara gücünden daha hızlı harekete geçebilir ve daha fazla hedefe odaklanabilmektedir. Fakat çoğu durumda paralel operasyonlar yürütme kabiliyeti sınırlıdır. Hava gücü stratejik hedeflere doğrudan ve etkili bir şekilde ulaşabilir. Kısa sürede birden çok hedefe ulaşabildiğinden paralel harekâtlar için oldukça uygundur. Ayrıca hedeflenen sonuca minimum can kaybı ve tahribat ile ulaşmaktadır.[149]

2. Dünya savaşı öncesinde Nicholas John Spykman, Kenar Kuşak Hâkimiyet Teorisini sunmuştur. Teoriye göre, Kenar kuşak ülkelerini hâkimiyeti altında tutan Avrupa ve Asya'ya hükmeder. Avrupa ve Asya'yı hükmeden de, dünyanın kaderine hâkim olur. Kara hâkimiyet teorisi gibi aynı jeopolitik alanlar üzerinde durmuştur. Dünya hâkimiyeti için kilit bölge olan Balkanlardan Çin'e kadar uzanan kenar kuşak (Rimland), dünyanın kontrolünde en önemli alan olarak görmüştür.[150]

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte yeni bir Rusya düşüncesi üzerine yaklaşımlar ortaya atılmıştır. En önemlisi ise Avrasya hareketi (Yeni Avrasyacılık) yaklaşımıdır. ABD'nin zaferi ile son bulan iki kutuplu sistemden, tek kutuplu yeni düzende Rusya'nın bölgesel bir güç olabileceğini öne sürmüştür. Jeopolitik teorilerde ilk amaç daima

[148] Adnan Dal, "Jeoekonominin Yükselişi: Enerji Kaynakları Bağlamında Arktika ve Doğu Akdeniz Bölgelerinin Analizi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** S. 65 (Temmuz 2020), s. 69.
[149] Selim Kurt, "Importance of the Arctic in the Framework of Air Power Theory", **International Journal of Politics and Security,** Vol. 3, No. 1 (April 2021), p. 53-54.
[150] Karagöz Yerdelen, **a.g.e.,** s. 356-357.

Avrasya'yı kontrol etme çabası görülmektedir. Avrasya'da var olan zenginlik dünyayı kontrol etme amacına giden stratejik yolu tespit etmektir.[151]

Mackiner'in Kara Hâkimiyet Teorisi ışığında günümüze değerlendirebiliriz. Anglo- Amerikan ittifak ve onun müttefikleri okyanus güçlerini temsil etmektedir. Rus-Çin-İran yakınlaşmasının oluşturduğu Avrasya merkezli oluşum ise, kara güçlerini temsil etmektedir. Avrasya'da bulunan petrol ve doğalgaz rezervleri Mackinder'in teorisinde bölgeyi dünyanın kalbi olarak belirtmesinin doğru bir yaklaşım olduğu gözlemlenebilir.[152]

Soğuk savaşın ardından ABD tek aktör olarak ortaya çıkmıştır. Dünyada ki denizlerde ve okyanuslarda hâkim konuma gelirken, karada ise oldukça büyük bir askeri güce ulaşmıştır. ABD bu gücü siyasal meselelerde ki konularda koz olarak kullanmıştır. Zbigniew Brzezinski, Avrasya bölgesini satranç tahtasına benzetmektedir. Oyunun piyonlarının ise Avrasya bölgesindeki ülkelerden oluştuğunu belirtmektedir. ABD'yi ise bölge dışından satranç tahtasındaki en önemli taş olan şah olarak belirtmektedir. Bölgenin istikrara kavuşması ve bölge ülkelerinin güçlenmesiyle birlikte bölge de ABD'nin etkisinin azalacağını dile getirmektedir. Bölgede ABD'yi dengeleyecek başka bir devlet çıkmasına neden olacağını düşünmektedir. Zbigniew Brzezinski, Avrasya'yı dünya gücünün bir merkezi olarak belirtmektedir. ABD'nin bu bölgedeki gücünün sona ereceğini dile getirmektedir. ABD'nin karşısına bölgedeki büyük güçlerin bir kutup olarak çıkmasıyla mümkün olabilecektir.[153]

Avrasya'nın jeoekonomik imkânları dünya hâkimiyetine giden jeopolitik kuramların esası günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Avrasya hâkimiyetini sağlamak, dünya hâkimiyeti açsından kaçınılmazdır. İki kutuplu düzen dönemi Avrasya hâkimiyetini tek bir tarafın hâkimiyeti ile son bulmasına engel olmuştur. Günümüze de baktığımızda tek kutuplu ya da çok kutuplu sistem, bu mücadelenin süreceğini göstermektedir.[154]

---

[151] İsmail Hakkı İşcan, "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi,** Y. 1, S. 2 (Haziran 2004), s. 75-76.
[152] Ural, **a.g.e.,** s. 135.
[153] Aydın Aydın ve Emir Bakıncak, "Uluslararası Güç Dengesi Ve İki Kutupluluk Arasındaki İlişki", **C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,** Y. 17, S. 1 (Mayıs 2016), s. 103.
[154] İşcan, **a.g.e.,** s. 78.

Rusya Federasyonu yaptığı girişimlerle Kalpgah hâkimiyetini sağlama niyetinde olduğu ortadadır. Belarus, Ukrayna, Kırım, Güney Kafkasya, Afganistan ve Orta Asya Türk Devletlerini yakın çevresi olarak görmektedir. Rusya, bu bölgeleri kontrolü dışına çıkmasına izin vermemeye gayret göstermektedir. Eski Varşova Paktı ülkeleri bir kısmı NATO üyesidir. Kalpgah'a egemenlik için Doğu Avrupa hâkimiyeti şarttır. Bu hâkimiyet için karşılıklı mücadele yürütülse de Doğu Avrupa tam olarak ABD ya da Rusya kontrolünde değildir. SSCB, kalpgah hâkimiyeti söz konusuydu. Fakat güç yetersizliği sebebiyle Asya'nın tamamına egemen olamamıştır. Kara hâkimiyet teorisi, yalnız kalpgah hâkimiyeti değildi. Çevresinde küresel bir gücün hâkim olma varsayımına dayanmaktadır. Yani hâkim gücün zayıflaması ya da başka bölgede yeni güç odaklarının çıkması durumunda teori geçersizleşmektedir.[155]

Avrasyacı düşünce biçimi Rus politikasında Putin iktidarı ile etkili bir hal aldığı görülmektedir. Bu bakışa göre, uluslararası örgütler Güney Kafkasya'nın güvenliğini sağlayabileceğini düşünmemektedir. Aynı zamanda uluslararası örgütlerin bölgedeki herhangi bir sorunun çözümünde bile fayda sağlayamayacağını belirtmektedir. Avrasyacı düşünce ve alt dalı Derzhava hareketine göre, uluslararası örgütler ABD, Türkiye ve Fransa gibi ülkelerin egemenliklerini arttıracak bir araç olarak görmektedir. Rusya Güney Kafkasya'ya barış amacıyla ABD, AGİT ve BM gibi aktörler ile sürekli bir çalışma içinde olmayacağı kesin gözükmektedir. Böylelikle Dağlık Karabağ sorununda barış ve istikrarın önündeki en büyük sorun Rusya ile Batı dünyası arasındaki rekabet olduğu görülmektedir.[156]

Avrasya enerji kaynaklarının varlığı bölgesel ve küresel rekabet açısından oldukça önemli bir noktadır. Merkez Bölge (Heart of Heartland) olarak belirtilen Orta Asya ve Hazar Denizi'nde bulunan enerji kaynakları rezervlerinin hâkimiyeti için ABD, Rusya, Çin, İran ve Türkiye mücadelede rol oynayan ülkelerdir. ABD'nin enerji kaynaklarını ve kaynakların nakil hatlarını kontrol ederek, küresel ekonomiye hâkim olma ve küresel aktör olarak gücünü pekiştirme amaçları, ilerleyen yıllarda da küresel jeopolitiğin nasıl bir yön belirleyeceğini ortaya çıkaracaktır.[157]

---

[155] Fahri Erenel, "Jeopolitik Teoriler Ve Avrasya'nın Merkezinde Güç Savaşları", **Avrasya Dosyası,** Y. 12 S. 1 (Haziran 2021), s. 3-4.
[156] Ömer Göksel İşyar, **Dağlık Karabağ Sorunu Birinci ve İkinci Savaşın Dinamikleri,** 1. b., Bursa: Dora Yayıncılık, 2020, s. 244-245.
[157] İşcan, **a.g.e.,** s. 79.

1.4. Neorealizm

Kenneth Waltz, 1979 yılında yayınlanan Theory Of International Politics kitabında ki düşüncelerle birlikte neorealist düşüncenin öncüsü olmuştur. Anarşik bir ortam olarak görülen uluslararası yapının devletlerin davranışlarını sınırladığını dile getirirken, güç kavramına yeni anlamlar yüklemektedir. Tekrar eden devlet davranışlarının nedenlerini ve birbirleriyle etkileşimlerini açıklamaya odaklanılmıştır.[158] Realizmi yok saymayan Waltz, aksine realizm geleneğinden yola çıkarak bilimsel bir teori oluşturmak amacıyla tekrar canlandırmıştır. Neorealizm diğer adıyla yapısal realizmde uluslararası ilişkilerde belirleyici kılan önemli olgunun sistemin yapısı olduğu düşüncesiyle devletlerin dış politikası ve devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini incelemektedir. Waltz'a göre uluslararası ilişkiler devletlerin aralarındaki ilişkilerden ibaret değildi. Uluslararası ilişkileri sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik faktörlerden ayrı değerlendirmeye almak oldukça eksik bir değerlendirmedir.[159]

Neorealizm, klasik realizm de olduğu gibi uluslararası sistemi anarşik yapıda olduğunu ve devletlerin bu sistem içerisinde temel aktör olduğunu söylemektedir. Fakat Neorealizme göre, uluslararası sistemin yapısı devlet davranışlarını belirleyen temel unsurdur. Neorealizm, sistemin yapısının dengeleme stratejisi ile korunabileceğini belirtmektedir. Klasik Realizme baktığımızda ise güç dengesinin yenilenebildiği görüşü bulunmaktadır.[160] Neorealizm, realizmin uluslararası anarşi düşüncesine katılmaktadır. Fakat bu düşünceye daha ılımlı yaklaşım sergilemektedir. Neorealizm, realistlerin insan doğasının bencil ve kötülüğüne katılmakla birlikte bunu daha farklı değerlendirmektedir. Waltz, eylemlerin olası sonuçlarının kapsamının ve devletlerin belirli bir sistem içindeki etkileşimlerini neorealizm ile açıklamıştır.[161]

---

[158] Md Mahmudur Rahman, "A Review of Neo-Classical Realism and its Assessment of Independent and Intervening Variables in Foreign Policy Analysis", **International Journal of Politics and Security,** Vol. 3, No. 2 (May 2021), p. 28.

[159] İskender Serdar, "Neorealizm, Neoliberalizm, Konstraktivizm Ve İngiliz Okulu Modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişikliklere Bakış", **The Journal Of Europe- Middle East Social Science Studies,** Y. 1, S. 1 (Haziran 2015), s. 15-16.

[160] Şerife Gözde Yirmibeşoğlu ve Fatma Cande Yaşar Dinçer, "Uluslararası Ticaret Bağlamında Klasik Realizm, Neo-Realizm ve Neo-Liberalizm", **Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** S. 3 (Haziran 2018), s. 120.

[161] **a.g.e.**

Kenneth Waltz'a göre, güç dengesi süreklilik göstermektedir. Denge bozulduğunda güç dengesi tekrar kurularak devam etmektedir. Waltz'a göre iki kutuplu dünya düzeni çok kutupluluğa göre daha istikrarlıdır. Büyük güçler temkinli bir dış politika yürütmeleri, etki alanlarının belirgin olması ile nükleer silahların varlığı nedeniyle iki kutuplu yapıda merkezi güçler arasında savaş ihtimali daha azdır. Waltz'a göre bu sebeplerden dolayı iki kutuplu yapı daha istikrarlıdır. Çok kutuplu yapıda ise değişen askeri ittifaklar ve kapasite değişimleri istikrarsızlığı göstermektedir. Karşılıklı bağımlılığın artması durumu da istikrarı azaltmaktadır.[162] Waltz açsından eşitsizlik devletlerin güç dağılımındaki eşitsizliktir. Güç dağılımındaki eşitsizliği ise devletlerin uluslararası sistemde güç dağılımına göre konum almaları ile açıklamaktadır. Bu güç askeri ve ekonomik güçtür. Ekonomik güç daha önemlidir. Sebep ise ekonomik gücün daima askeri güce dönüşebilme özelliğinden dolayıdır. Askeri olarak yetersiz ama ekonomik gücü olan bir devlet potansiyel bir rakiptir.[163]

Neorealistler devletler arası etkileşimi incelediklerinde yapısal nedenleri ve tek tek devletlerin kendilerinden kaynaklanan birim düzeyindeki nedenleri ayrı incelemektedir. Realistler ise uluslararası politikayı devletler arası bir etkileşim süreci olarak açıklamaktadır. Realistler sadece sonuçlarla ilgilenmektedir. Bu durumu devletlerin etkileşimlerinin doğal bir sonucu olarak açıklamaktadırlar. Neorealist düşünceye baktığımızda ise sebep ve sonuçlar, amaç ve araçlar ayrı ayrı değerlendirmeye alınmaktadır. Ayrıca neorealizm, etki içinde olan birimler ile uluslararası sonuçlar arasındaki nedensellik ilişkisini kurmaktadır. Bu nedensellik ilişkisi birim düzeyindeki nedenler ile uluslararası yapı düzeyindeki nedenlerin birbirlerini etkilediğini söylemektedir. Geleneksel realist düşünce ise sadece sonuçlarla ilgilenmiştir.[164]

Waltz, güç mücadelesini uluslararası yapının özelliğine dayandırmıştır. Bu görüş Neorealizmin temel düşüncesini oluşturmuştur. Waltz, uluslararası sistemin adem-i merkeziyetçi bir yapıya sahip olduğunu ve anarşik olduğunu savunmaktadır. Anarşik sistem üzerinde durmasının sebebi devletlerin birbirlerine endişe içinde bakmalarından kaynaklanmaktadır. Ülkeler bu anarşik sistemde birbirlerine güvenemeyeceklerinden

[162] Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği,** 8. b., Bursa: MKM Yayıncılık, 2013, s. 158.
[163] Serdar, **a.g.e.,** s. 17.
[164] Arı, **a.g.e.,** s. 158-159.

dolayı, var olabilmek için kendi oluşturdukları araçlara dayanmak zorundadır.[165] Neorealizme göre güç, başlı başına amaç olmak yerine mümkün olduğunda ve gerektiğinde uygulanabilecek bir araçtır. Zayıf durumda olmanın güçlü devletlerin saldırısına olanak tanıdığı gibi, çok güçlü olmaya çabalamak da devletleri silahlanmaya ve ittifak ile güçlerini birleştirmelerine sebep olacaktır. Neorealist açıdan devletlerin endişesi güç değil güvenliktir.[166] Neorealistlerin güç miktarının yeterliliği konusunda görüş farklılıkları nedeniyle saldırgan ve savunmacı olarak ikiye ayrılmışlardır. Saldırgan realizm, anarşik ve güvensiz uluslararası sistem içerisinde devletlerin kendi kendine yardım etmelerinin vazgeçilmez olduğunu belirtmektedir. Devletler birbirlerinin potansiyel rakibi olduklarından ve asıl amaçlarından emin olamayacaklarından çatışma ihtimali kaçınılmazdır. Dolayısıyla sürekli güçlerini ve egemenlik alanlarını arttırmaya çabalarlar. Savunmacı realizm ise, devletler güvenliklerini sağlamak amacıyla güç arttırmaya çalışırlar. Amaç güç artırımı değil asıl amaç var olan gücün korunmasıdır. Devletler egemenliklerine karşı tehditleri saldırgan bir karşılık vermek yerine ittifaklar kurularak dengeleme yolu tercih edilmelidir.[167]

Waltz diğer realistler gibi uluslararası yapıyı anarşik olarak tanımlamaktadır. Sebepleri ise Uluslararası merkezi otoritenin bulunmamasıdır. Bireylerin ve kurumların ne yapacaklarının ayrıntılı yazıldığı anayasal metinlerin bulunmamasıdır. Ast üst ilişkisi olamaması da devletlerin egemen olmasından kaynaklanmaktadır. Uluslararası yapı merkezi bir niteliği yoktur ve anarşiktir.[168]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ulusal bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ve Ermenistan, yeni bir sorun ile karşı karşıya kalmışlardır. SSCB'nin son yıllarında başlayan çatışmalar, geç uluslaşan iki ülkenin en hayati sorunu olmuştur. Neorealist açıdan, taraflar güç artırımını bir araç olarak görmüşlerdir. Tarafların etnik reflekslerle hareket etmesi uzlaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu sebeple taraflar arasında oldukça büyük güvensizlik söz konusudur. Taraflar güç artırımı yoluna giderek silahlanmayı önemli bir araç olarak görmüşlerdir. Ermenistan Rusya desteği ile silahlanırken, Azerbaycan ise bölge de enerji avantajını doğru oynayarak Rus etkisinden uzaklaşma çabasına girmiştir.

[165] Serdar, **a.g.e.,** s. 16-17.
[166] Arı, **a.g.e.,** s. 159-160.
[167] Yirmibeşoğlu ve Dinçer, **a.g.e.,** s. 121-122.
[168] Arı, **a.g.e.,** s. 160.

Rusya açısından değerlendirdiğimizde, NATO'nun doğuya doğru genişlemesi, ABD'nin bölgede ki çıkarları ve hedefleri Rusya'nın güvenliğini ve güç politikasını tehdit etmektedir. Rusya Güney Kafkasya'da askeri ve ekonomik varlığını arttırarak bölge ülkelerinin kendi çıkarlarını destekleyecek politikalar yürütmeyi amaçlamıştır. ABD ve AB ülkeleri enerji ihtiyacını güvence altına almak amacıyla bölgeye yönelmelerinde önemli bir nedendir. Bu durum Güney Kafkasya'da Batı ve Rusya arasında güç çatışmasına dönüşmüştür.[169]

Neorealizm güvenlik anlayışını oldukça önemsemektedir. Bağımsızlığını yeni kazanmış küçük devletlerin birinci önceliği güvenliktir. SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ve Ermenistan buna örnektir. İki ulus açısından önemli görülen Dağlık Karabağ çatışması güvenlik endişesini açıklamaktadır. Azerbaycan dış politikası incelendiğinde güvenlik en temel meseledir. Azerbaycan bağımsızlığını kuvvetlendirme ve Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ve çevresini ele geçirmesi güvenlik kavramına fazlasıyla önem vermesine neden olmaktadır. Tarafların dış politikasında güvenlik kaygısı net bir şekilde görülmektedir.[170]

Neorealist açıdan güvenliğini sağlamasına katkı sağlayacak her türlü faktör güç unsurudur. Demografik, ekonomik ve coğrafik faktörleri örnek verebiliriz. Pek çok aktörün Dağlık Karabağ sorununda var olduğu görülmektedir. Azerbaycan ve Ermenistan karşılıklı olarak birbirlerini tehdit olarak görmektedir. Bu sorunu ortadan kaldırarak çıkarlarını gerçekleştirebilmek ve iyi bir dış politika yürütebilmeleri iç politikada sahip oldukları güç kaynakları ile doğru orantılıdır.[171] Güvenlik üzerinde duran Neorealistler, devletler arasındaki ekonomik ilişkileri oldukça önemsemektedirler. Fakat bu durumun savaşları sona erdireceği konusunda liberallerden farklı düşünmektedirler. Ekonomik ilişkileri neorealistler ülkelerin güvenliklerini sağlamada bir araç faktörü olarak görmektedir. Ekonomik faktörü neorealistler realist perspektiften görmektedir. Neorealistler ekonomik faktörü devletlerin davranış ve tutumları ile ilgili hamleleri, karar alma durumları ve hareketleri farklı açıdan zamana göre farklılık gösterebilir.[172] Dağlık

[169] Ergin Güneş, "Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya'nın Yakın Dönem Kafkasya Ve Orta Asya Politikası", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi,** Y. 13, S. 27 (Eylül 2013), s. 181-182.
[170] Araz Aslanlı ve Agil Memmedov, "Neo-Realizm Kuramı Çerçevesinde Azerbaycan-İran İlişkilerinin Analizi", **İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,** Y. 5, S. 6 (Ekim 2016), s. 1527-1528.
[171] Güneş, **a.g.e.,** s. 187.
[172] Aslanlı ve Memmedov, **a.g.e.,** s. 1529.

Karabağ sorununda taraflar ekonomik ve siyasi olarak Rusya etkisinden uzaklaşmayı amaçlamıştır. Ermenistan buna başta Fransa olmak üzere Batı yanlısı bir tutumla ulaşmayı amaçlamıştır. Fakat bu tutum özellikle 2020 Dağlık Karabağ savaşında kendi lehine olmamıştır. Ermenistan'ın askeri ve siyasi açıdan Rusya'ya oldukça bağımlı olduğu hala gözlemlenmektedir. Azerbaycan'ın ise özellikle enerji alanında Batı ile iş birliği kendi lehine olduğu görülmektedir. Bu ekonomik iş birliği yürütülürken denge politikası ile Rusya'yı karşısına almaktan kaçınmıştır.

1.5. Bölgesel Güç Dengesi

Realizmin önemli argümanı olan Güç Dengesi kuramına göre, devletler aralarında ittifak kurabilmekte ve ittifaklarla birlikte yeni bölgesel güç geçişleri ve dengeler kurabilmektedir. Güç dengesinin inşası ortak tehdit ve/veya ulusal çıkar kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Ortak tehdidin oluşması ve/veya ulusal çıkarın sürdürülebilmesinin önündeki en büyük engel statükoda değişmesi muhtemel girişimlerdir.[173] Güç dengesini pek çok açıdan değerlendirmek mümkündür. Zaman, mekân, aktör unsurları ve uluslararası sistemin yapısı temelinde değerlendirilebilir. Güç dengesi bazı durumlarda eşit güç dağılımı ile ortaya çıkabilmektedir. Güç dengesi bazı durumlarda dört ile beş devlet arasında sınırlı bir bölgede ortaya çıkarken, başka bir durumda ise iki devlet veya iki ittifak arasında uluslararası sistemi saracak şekilde etkileyebilmektedir.[174] Kısaca açıklamak gerekirse Güç Dengesi, bir veya daha fazla ülkenin başka bir ülke ya da ülkeler ile ittifakını dengelemek amacıyla kullandığı gücü genel bir açıdan ifade etmektir. Bu açıdan güç dengesi, devletler ya da ittifaklar arasındaki nispeten eşit güç kapasitesidir. Yani güç dengesi, ülkelerin fiziksel gücü dâhil tüm imkânlarının dengelenmesidir. Bu teori uluslararası sistemin istikrarını sağladığını düşünmektedir. Çünkü bir bölgeyi ele geçirmeyi düşünen bir ülkeyi karşısında yer alan ittifaklar sonucuyla engelleneceğini savunur.[175]

---

[173] Mustafa Said Yazıcıoğlu ve Uğur Yasin Asal, "Türk Dış Politikası Ve İslam Dünyası İlişkilerinin Seçilmiş Ülkeler Üzerinden Analizi: Mısır, İran, Suudi Arabistan Ve Birleşik Arap Emirlikleri Örneği", **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi,** Y. 9, S. 1 (Ocak 2021), s. 231-232.

[174] Ege Demirel, "Güç Dengesi Teorisi Perspektifinden Birleşmiş Milletler", **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Y. 4, S. 2 (Eylül 2019), s. 577.

[175] Mehmet Keyik ve Mehmet Seyfettin Erol, "Realizme Göre Güç Ve Güç Dengesi Kavramları", **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi,** Y. 3, S. 1 (Mayıs 2019), s. 35.

Güç geçiş teorisi, devletler arasında var olan düzenin ya da uluslararası sistemin nasıl yürüdüğünü incelemektedir. Bu teori uluslararasında güç olan aktöre odaklanmaktadır. Ülkelerin birbirleriyle olan etkileşimlerinden savaş ihtimali üzerinden çıkarımları bulunmaktadır. Aynı zamanda uluslararası sistemin yapısının korunması ve değiştirilme ihtimali üzerinde düşünülmektedir. Hâkim olan devletin diplomatik, siyasi, askeri ve ekonomik ilişkileri yönlendirme gücü vardır. Bunu yaparken kendi çıkarları gereği koyduğu kurallar ile uluslararası bir düzen inşa etmektedir. Burada hâkim devletin amacı ekonomik çıkar ve güvenlik gibi konularda oldukça önemli kazanç sağlamasıdır.[176]

Uluslararası sistemde hiyerarşik sıralama bölgesel güç rekabetinin bir parçası olarak gelişmektedir. Hiyerarşik sıralama bölge ülkeleri arasındaki güç geçişleriyle yeniden oluşabilmektedir. Aktörler, güç geçişini bölgesel parametreler üzerinde doğru bir şekilde uygulayarak bölgesel güç aktörü olabilmektedir. Bölge ülkeleri arasından yükselişe geçen bir devletin karşısında diğer ülkelerin işbirliği geliştirip, bölgesel güç dengesini yeniden inşa etme çabasında bulunmaktadırlar.[177] Güç dengesinin kurulmasında zayıf taraf kendi gücünü arttırarak karşı tarafı dengeleyebilir. Bunu sağlama için genel olarak askeri kapasite ve silahlanmaya yönelik girişimlerde bulunulmaktadır. Ama bu hamlenin karşı tarafı da harekete geçirecek bir silahlanma yarışına dönüşme ihtimali vardır. Başka bir yol ise zayıf taraf başka bir devlet veya devletler ile bir araya gelerek güç dengesini sağlamayı amaçlamaktır.[178]

Güç geçiş teorisi uluslararası sistemi sadece küresel açıdan ele almamaktadır. Küresel sistemde birden fazla sistemin olduğu gayet ortadadır. Teori bölgesel olarak incelememize olanak tanırken, her bölgede farklı bir statüko olduğunu düşünmektedir. Bu sistem içinde aktörlerin davranışlarını etkileyen pek çok farklı kural olabilmektedir. Bölgede var olan statüko ülkeler arasında anlaşmazlıklara sebep olabilmektedir. Güç geçiş teorisini bölgesel sistemlere genişlettiğimizde büyük ve küçük güç mücadelelerini aynı çatıda incelememize imkân sağlamaktadır.[179]

---

[176] Douglas Lemke, "The Continuation of History: Power Transition Theory and the End of the Cold War", **Journal of Peace Research,** Vol. 34, No. 1 (February 1997), p. 23-24.
[177] Yazıcıoğlu ve Asal, **a.g.e.,** s. 232.
[178] Demirel, **a.g.e.,** s. 580.
[179] Douglas Lemke ve Suzanne Werner, "Power Parity, Commitment to Change, and War", **International Studies Quarterly,** Vol.40, No. 2 (June 1996), p. 237.

Güç geçişinde bölgesel bir aktörün yükselişinde en önemli faktörlerin başında ekonomik büyüme oranlarının artışı, nitelikli nüfusun gelişimi, ekonomik üretkenlik ve siyasal etki düzeyinin artmasında toplumla kurulan ilişki gelmektedir.[180] Ülkenin iç gelişmesi, güç geçişinde önemli bir rol vermektedir. Devletler arasında büyüme farklılık gösterdiğinden güç sürekli değişim içindedir. Bölgede büyüyen yeni aktör statükonun değişiminden yana tavır alırsa küresel büyük güç bu duruma karşı çıkacaktır. 2. Dünya savaşından günümüze uluslararası statükonun Birleşmiş Milletler ve onun demokratik ilkelerine dayandığını söyleyebiliriz. Bu statüko ABD önceliğinde kendi kurallarına göre şekillenmiştir. ABD'nin, uluslararası sistemde kuralları kendi tercihlerine göre düzenlediğini söyleyebiliriz.[181]

Güç dengesi, uluslararası toplumun güçlüler-zayıflar olarak eşitsiz bir yapı içerisinde olduğunu görmektedir. Fakat sistemde dengenin sağlanması, ulusların hegemonyayı ve saldırganlıklarını engelleyerek varlıklarının devamını sağlayabilir. Bu yüzden güç dengesi teorisi geleneksel olarak realist teori ile yakından ilişkilidir. Bu açıdan devlet adamları ulusal çıkarları önceliğinde davranmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında anarşik düzende uzun vadeli güvenlik ve istikrar yerine devletler güç dengesini oluşturma amacıyla davranacaklardır.[182]

Rusya-Çin ittifakı Pasifik tarafında Çin'in lehine görülmektedir. Rusya açısından bu durum Kafkaslar, Hazar Havzası ve Asya ekseninde ağırlık oluşturmaktadır. Rusya ile Çin arasında bir güç mücadelesi olduğu görülmektedir. Fakat ABD'nin dışarıdan bir devlet olarak bölgede etkin olma çabası Çin ile Rusya'nın ittifakına neden olmuştur.[183]

Rusya Güney Kafkasya'da ABD ve AB'nin herhangi bir müdahalesi ya da girişimini yakın çevresi için bir tehdit olarak görmüştür. Rusya bu açıdan bölgede etkinliğini kaybetmek istememektedir. Rusya bölgede etkinliğini arttırarak, bölge ülkeleri ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini korumayı amaçlamıştır.[184] Dağlık Karabağ sorununda Rusya dengeleme stratejisi uygulamıştır. Rusya bu stratejiyle Ermenistan ile askeri ilişkilerini koruyarak Azerbaycan'ı dengelemiştir. Batı etkisini dengelemek için iki

[180] Yazıcıoğlu ve Asal, **a.g.e.,** s. 233.
[181] Lemke, The Continuation…, p. 24.
[182] Demirel, **a.g.e.,** s. 581.
[183] Aydın ve Bakıncak, **a.g.e.,** s. 106.
[184] Yadigar Nagiyev, "Güç Dengesi Bağlamında Rusya'nın Azerbaycan-Ermenistan Çatışmasındaki Rolü", **Uluslararası Eşitlik Politikaları Dergisi,** Y. 1, S. 1 (Aralık 2021), s. 86.

tarafla da askeri ilişkilerini sürdürmüştür. Aynı zamanda çatışmayı çözme amacıyla bir NATO müdahalesini engellemek amaçlanmıştır. Dağlık Karabağ sorununda Rusya, Azerbaycan ile Ermenistan ihtilafında ateşkese aracı, arabulucu ve silah tedarikçisi olabilmiştir. ABD'nin tutumu ise Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ın güvenliğini amaçlarken aynı zamanda Azerbaycan'ı iyi bir müttefik olarak görmüştür. Çünkü 11 Eylül sonrası birliklerini Afganistan'a taşımada hava koridoru olarak görmüştür. Bununla birlikte ABD, Ermeni lobisi sebebiyle de Ermenistan ile iyi ilişkileri sürdürmüştür. Dağlık Karabağ sorununda ABD ve Rusya, çatışan taraflar arasında bir denge sağlamaya çalışmaktadır. Aynı zamanda bu sorunda arabulucu olarak çatışma çözümünde yer almaktadırlar.[185]

Vladimir Putin yapmış olduğu açıklamada; tek kutuplu sistemin başarısızlıkla sonuçlandığını belirtirken, 2008 ekonomik krizi ile dünyada tekrar çeşitliliğin hâkim olduğunu dile getirmiştir. Dünyada yaşanan olaylara bakıldığında 2008 krizi, Orta Doğuda 2010 Arap baharı ile iç karışıklıklar, terör örgütlerinin petrol kaynaklarını ele geçirmesi, Ukrayna savaşı gibi sorunlar bölgede bir güç boşluğu olduğunu göstermektedir.[186]

Yaşanan gelişmeler ile birlikte Rusya, Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında net olarak bir tarafın yanında yer almamıştır. Bölgede güç dengesi kurmak isteyen Rusya, bölgesel aktörler arasında güç kaybına göz yummaktadır. Aynı zamanda Rusya aktörler arasında arabuluculuk rolü üstlenmiştir.[187]

Güç denge sistemi 2020 yılında Dağlık Karabağ savaşı ile değişmeye başlamıştır. Bu değişim Minsk Grubu arabuluculuğunun sorunun çözümünde etkisi olamamasıdır. Küresel aktörlerin lehine ilerleyen müzakerelerden istediğini alamayan Azerbaycan, müzakere süreci ile bir sonuca ulaşamayacağını net bir şekilde görmüştür. Azerbaycan enerji üretimi ile bölgede önemli bir aktör haline gelmiştir. Azerbaycan enerji kaynaklarını dış pazara nakli konusu Azerbaycan'ın elini güçlendirerek Batı ile ilişkilerini arttırmıştır. Azerbaycan'ın başarılı operasyonları sonucunda imzalanan

[185] Ayça Eminoğlu ve Yeşim Aydın, "ABD ve Rusya Ekseninde Dağlık-Karabağ'da Çatışma Çözümünü Geciktiren Güç Dengesi Sistemi", **Akdeniz İİBF Dergisi,** Y. 21, S. 2 (Eylül 2021), s. 252.
[186] Aydın ve Bakıncak, **a.g.e.,** s. 106.
[187] Nagiyev, **a.g.e.,** s. 89.

mutabakat ile bölgedeki güç dengelerinde Azerbaycan lehine bir değişimden söz edebiliriz.[188]

1.6. Çatışma Çözümü Yaklaşımı ve Dağlık Karabağ Sorunu

Çatışma çözümünde soruna taraf olan aktörler birbirlerinin varlıklarını kabul etmelidirler. Çatışma çözümü, tarafların temel anlaşmazlıklarını çözerek saldırganlığa son vermeyi amaçlamaktadır. Çatışma çözümü yaklaşımı, ihtilafa taraf olan her aktörü memnun edecek formül bulunarak soruna çözüm yolu bulabilmektir.[189] "Çatışma; eylem, uyumsuzluk ve aktör üçlüsünden meydana gelen ve genel olarak en az iki aktörün aynı anda mevcut kıt kaynakları elde etmek için ortaya çıkan mücadeleyi ifade etmektedir. Bu şekilde meydana gelen mücadele durumunun, barışçıl bir şekilde son bulmasını desteklemek üzere başlatılan girişim ise çatışma çözümü (conflict resolution) olarak adlandırılmaktadır".[190]

Çatışma çözümünün temel hedefi, çatışma şiddetinin sınırlanabilmesi ve azaltılabilmesi, mücadelenin nedenlerinin ortaya koyulabilmesi, tarafların uzlaşmazlık üzerinde karşılıklı olarak anlaşabilmesi ve tarafların ayrılması için resmi ve gayri resmi bir biçimde çabaların sürdürülmesidir.[191] Bu yaklaşım çatışmaları önleme, yönetme ve çözümleme yolları gibi alanlarda cevaplar aramaktadır. Genellikle çatışmanın psikolojik, sosyolojik ve felsefi boyutları üzerinde durmaktadır. Çatışmaların doğası ve dinamiğini anlamada üç unsur vardır. Tutum ve tavırlar; duygular ile karşı tarafa yönelen söylem ve eylemlerdir. Davranışlar; karşı tarafın amaçlarından vazgeçirme yöntemidir. Kapsam veya Genel durum koşulları; çatışma içerisinde oluşan ortamdır. Bu ortama psikolojik, sosyolojik ve sosyo-ekonomik gibi faktörler örnek verilebilir.[192]

Çatışmaların sübjektif ve objektif boyutundan bahsedebiliriz. Sübjektif boyut güvensizlik, endişe ve düşmanlık gibi algı ile iletişimin ve rasyonel karar vermenin önüne

---

[188] Eminoğlu ve Aydın, **a.g.e.,** s. 253.
[189] Belma Engin Güder ve Cemre Pekcan, "Bir Kuşak Yol Projesi Kapsamında Çin'in Afrika Politikası ve Çatışma Çözümü Yaklaşımı", **International Journal of Politics Security,** Y. 2, S. 4 (Temmuz 2020), s. 175.
[190] Eminoğlu ve Aydın, **a.g.e.,** s. 248.
[191] **a.g.e.**
[192] Mustafa Uluçakar ve B. Mert Demir, "Bir Kuramsal Analiz: Çatışma ve Terör", **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi,** Y. 9, S. 2 (Temmuz 2021), s. 363.

geçmektedir. Objektif boyut ise tarihsel gerçekler, süreçler ve süreç içerisinde ortaya çıkan kaynak, toprak, güç ve iktidar ilişkilerinden kaynaklı somut karşıtlardır. Taraflar ihtilafa düştüğünde düşmanca bir yaklaşımda bulunurlar. Taraflardan birinin diğerinin isteklerini bastırmaya çalışması, dinamik bir süreç olan çatışmanın boyut değiştirerek yaygınlaşmasına ve yayılmasına neden olur.[193]

Taraflar arasında uzun süren çatışmalarda, tarafların çözümlere direnç gösterdiği görülmektedir. Bu durum anlaşmazlığın çözümünü daha da zorlaştırmaktadır. Tarafların zamanla birbirlerine yabancılaşması, birbirlerine nefreti arttırırken çözümü daha zor hale getirmektedir. Zamanla üçüncü taraflarında dâhil olmasıyla sorun daha karmaşık bir hal almaktadır. Uluslararası boyut alan çatışmalarda; kimlik farklılıkları, maddi kaynakların paylaşımında anlaşmazlık ve siyasi güç ile kendi kaderini tayin hakkı gibi talepler çatışmaların nedeni olarak görülmektedir. Özellikle etnik temelli çatışmalarda bu nedenler daha net olarak gözlemlenmektedir.[194]

> *"John W. Burton'a (Conflict Resolution…) göre; çatışmalar, taraflar arasında yüzeysel ya da geçici çıkar farklılıklarından ibaret olan, uyuşmazlıklardan farklı olarak taraflar arasında kolaylıkla müzakere edilemeyen ve çözümlenemeyen sorunlardır. Uyuşmazlıklar, sosyal hayatın normal ve yapıcı unsurları iken çatışmalar bireylerin, grupların, toplumların uluslararası fiziksel ve psikolojik güvenliğini ve gelecekteki gelişimlerini tehdit eden davranışlara sebep olmaktadır. Bir çatışma durumunda, her aktörün probleme kendi açısından yaklaştığı, onu tanımlarken tek yanlı bir perspektif sergilediği görülmektedir. Çatışmalar genellikle taraflar ya da en azından bunlardan biri açısından üst derecede duygusallık içeren durumlardır. Çoğunlukla her iki taraf da birbirini adeta şeytan olarak addetmekte ve bu şeytandan bir an önce kurtulmak için harekete geçilmesini istemektedirler. Başka bir deyişle, tarafların her biri açısından statükonun devamı katlanılamaz olarak değerlendirilmekte; ancak taraflar bu durumdan kurtulmanın yegâne yolunu sonuna kadar mücadele etmekte görmektedir".*[195]

Galtung'un çatışma çözümü yaklaşımı, çözümün ardından taraflar için sürekli ve memnun edici bir sonucun çıkması gerektiğini düşünmektedir. Bunu sağlamak içinde,

---

[193] **a.g.e.,** s. 364.
[194] İbrahim Saylan, "Uluslararası Çatışma Çözümü ve Bir Zorlu Çatışma Örneği Olarak Kıbrıs Sorunu", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,** Y. 18, S. 72 (Ekim 2019), a. 1744.
[195] Asal, **a.g.e.,** s. 70-71.

ciddi yaklaşım, çatışmayı aşma ve çatışmaları dönüştürme iradesi ile mümkün olmaktadır. Ülkeler arasındaki sınırlar coğrafidir. Toplumlar arasındakiler ise kültüreldir. Kültürel açıdan tarih, dil, din boyutludur. Toplumlar belirli coğrafi bölgeler üzerinde yaşamaktadırlar. Birden fazla topluluk aynı toprak parçası üzerinde hak talep ederlerse bir çatışmanın olması mümkündür.[196]

Taraflar arasında etnik temelli bir çatışmada gücü elinde bulunduran taraf karşı tarafın kimliğini reddetmesi, küçümsemesi çatışma süresince kendi aidiyetini kuvvetlendirebilir. Çatışma ortamı tırmandıkça karşı taraf için olumsuz düşünceler aratarak kronik bir hale dönüşmektedir. Bu sebeple tarafların karşılıklı olarak düşman tanımlamasıyla şiddet normal bir hale gelebilir. Böyle bir çatışma ortamında yaşanan pek çok olumsuzluğun artmasıyla taraflar arasında uzlaşma oldukça zorlaşmaktadır. Bu sosyo psikolojik sebeplerden dolayı üçüncü tarafların müdahalelerinin olumlu bir katkı sunması oldukça zor bir hale gelmektedir.[197]

Dağlık Karabağ sorununa baktığımızda tarihteki en net etnik çatışmalardan biri olduğunu görmekteyiz. Bağımsız iki devletin birbirlerine karşı aşırı düşmanlıkları gözlenmektedir. Günümüze kadar olan çatışmalarda iki tarafında ağır kayıpları söz konusudur. Bu çatışmaların bir diğer olumsuz yanı ise yerinden edinmiş kişilerin sayısı oldukça çok olduğudur. Taraflar arasında karşılıklı çatışma kuşkusu ile toplumların yaşadığı acı süreçle, çatışmada uzlaşma ve çözümün oldukça zor olduğu söylenilebilir. "Çatışmanın çözüm aşamasında sürecin değerlendirme işlemi ve nihai karara yönelik takınılacak tavırlarda, benzer sosyo-psikolojik tutumlara rastlanılmaktadır. Öte yandan, çatışmanın çözümü ve yönetimi süreci sabit bir eksende değerlendirilmemeli, sürece ilave olabilecek nitelikteki sosyal ve ekonomik unsurlar gözden kaçırılmamalıdır".[198]

Araştırmalarda veri kullanımı önemlidir. Bu verilere dayanan araştırmalarda geçmiş oldukça önemlidir. Geçmiş veri üretebilir ve sorunun analizinde belirleyici unsurlardandır. Geçmiş aynı zamanda çatışmaları da üretmektedir. Çatışma çözümünün engellerine baktığımızda geçmişe takılıp kalmanın olduğunu görebiliriz. Bu yaklaşım

[196] Murat Cihangir, "Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş", **International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences,** Y. 1, S. 1 (Ocak 2018), s. 53-55.
[197] Saylan, **a.g.e.,** s. 1745.
[198] Asal, **a.g.e.,** s. 71-73.

aynı zamanda geçmişe takılıp kalınarak, çatışmanın kökeninin analizini engelleyebilir. Böylece taraflar arasında nefret tutumlarını arttırarak çözümü zorlaştırmaktadır.[199]

Dağlık Karabağ sorununu analiz etmemizde üç faktörden bahsedebiliriz. Toplumların mücadelesi, tarihsel olaylar ve kültürel temelde güvensizlikler temel faktörlerdendir. Tarihsel olaylar ve bu doğrultuda Dağlık Karabağ sorunun günümüze yansımaları, sorunun çözümündeki en büyük engellerdendir.[200]

Çatışma çözümünde, tek taraflı ve çift taraflı girişimin yanı sıra üçüncü taraf girişim yolu da bulunmaktadır. Çift taraflı görüşmelerde müzakere yolu tercih edilir. Böylelikle tarafların diyalog kurabildiği ve taraflar arasında bir güven ortamı oluşabilme ihtimali açısından önemlidir. Fakat pek çok çatışmaya bakıldığında müzakerelerle birlikte bir dış destek yani üçüncü tarafa ihtiyaç olduğu görülmektedir. Üçüncü tarafın en sık uygulama yöntemi arabuluculuktur. Bu yol ile tarafların iletişimi sağlanır ve saldırgan tutumları ortadan kaldırmayı amaçlar. Taraflar arasında yaşanan çatışmalarda sadece taraflar değil bölge ülkeleri açısından da sorun teşkil etmektedir. Çatışma ortamı uluslararası güçlerin ekonomik, stratejik ve siyasi çıkarlarını olumsuz etkilemektedir.[201]

Rusya bölgeyi kendi kontrolünde tutmayı hedeflemiştir. ABD ise bölgede Hazar Denizi'ne ilgisi sebebiyle barışı gerekli görmektedir. Dağlık Karabağ sorununda çatışma çözümünü geciktiren sebep küresel aktörlerin kendi çıkarlarını öncelik tanımalarıdır. AGİT öncülüğündeki müzakereler taraflar için olumlu bulunamamıştır. Arabuluculuk kimliği ile küresel aktörler taraflar üzerinden çıkarlarına odaklanmışlardır. Dağlık Karabağ sorununda çözüm 2020 yılına kadar kapsamlı bir noktaya gelememiştir. Dağlık Karabağ'da müzakere sürecinden anlaşma sürecine geçiş 28 yıl gibi bir sürede mümkün olabilmiştir.[202]

[199] Cihangir, **a.g.e.,** s. 54-55.
[200] Asal, **a.g.e.,** s. 73.
[201] Engin Güder ve Pekcan, **a.g.e.,** s. 176-177.
[202] Eminoğlu ve Aydın, **a.g.e.,** s. 250-251.

2. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN AKTÖR TEMELİNDE ANALİZİ

2.1. Tarafların İddiaları ve Talepleri

2.1.1. Tarihi İddialar

Dağlık Karabağ sorununun köklerine göz attığımızda iki taraf için de tarihsel aidiyete dayanmaktadır. Ermenistan Dağlık Karabağ'ın milattan önce dördüncü yüzyıla dayanan Ermeni krallığına dayandığını öne sürmektedir. Türk tarihinde ise Dağlık Karabağ Azerbaycan Türklerinin yaşadığı Doğudaki krallıklarının bir parçası olmuştur.[203]

Tarafların tarihsel görüşlerine baktığımız zaman iki halk da kendisini bölgede yaşayan en eski toplum olarak tanımlamaktadır. Ermeni tarihçi Rafael İshkhaniyan'a göre, Ermenilerin Nuh'un torunu Haik'in soyundan geldiğini iddia etmektedir. Karabağ'ın Ermenistan yaylasının bir bölgesi olduğunu ve kendilerinin de Karabağ'ın kadim halkı olduğunu savunmaktadır. Azerbaycan tarihçelerine baktığımız zaman, Azerbaycan'ın Rus Çarlığının işgaline kadar bölgenin 1747-1805 yıllarında Karabağ Hanlığı tarafından, Türk kökenli imparatorlukların kontrolünde, Beylerbeylik olarak Türklerin hâkimiyetinde olduğunu savunmaktadır.[204]

Ermenistan, sorunun Azerbaycan ile Dağlık Karabağ arasında çıktığını savunmaktadır. Ermenistan soruna Dağlık Karabağ Ermeni nüfusunu ve onların kendi kaderini tayin etme hakkını korumak için müdahil olduğunu söylemektedir. Ermenistan böylelikle uluslararası meşrutiyet kazanma amacındadır. Azerbaycan'a göre ise,

---

[203] Hakan Sezgin Erkan, Sina Kısacık ve Damla Sevimli, **Türkiye'nin Komşuları Cil1: XV. Yüzyıldan XXI. Yüzyıla Türkiye- Azerbaycan İlişkileri ve Azerbaycan'ın Sosyal, Ekonomik, Kültürel Değişimi,** İstanbul: Kanes Yayıncılık, 2015, s. 300.

[204] Soltan MUSTAFALI, "Stratejik-Diyalog Modeli Kapsamında Dağlık Karabağ Sorununa Çözüm Önerisi", (SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2020, S. 86-87.

Ermenistan'ın asıl amacının Dağlık Karabağ Ermeni nüfusunu korumak değil, kendi topraklarını genişletmek olduğunu ve bu amaçla Azerbaycan topraklarını işgal ettiğini bildirmektedir.[205]

Ermenistan'ın ulusal kimliğinin oluşum süreci açsından Dağlı Karabağ sorunu önemlidir. Ermenistan'ın sınırlarını genişletmek düşüncesi açsından Dağlık Karabağ sorununa bakmak gerekmektedir. Bu düşüncenin temeli, Haydat yani Denizden denize Ermenistan ideolojisidir. Haydat anlayışındaki hedefler ise şunlardır:

- Tarihsel süreçte Ermeniler tarafından vatan olarak kabul edilen toprakların birleşik Ermenistan'ın kurulması amacıyla geri alınması.
- Dünyanın farklı bölgelerinde yaşamlarını sürdüren Ermenilerin kurulacak devlete geri döndürülmeleri.
- Kurulacak olan devletin sosyal bir olgu taşımasıdır.[206]

Ermeniler hak iddia ettikleri toprakları el edebilmek için, Azerbaycan bölgesinde devlet kurabilme amacıyla terör örgütleri kurmuşlardır. Halka saldıralar düzenlenerek pek çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. 1960-1970'de artan ve günümüze kadar gelen bu faaliyetler ile Ermeniler, Azerbaycan bölgesinin yanında Gürcistan, Türkiye ve İran topraklarını kapsayan büyük bir Ermenistan devleti kurma amacındaydı. Bu amaçlara ulaşmak adına propagandalar, saldırılar yapılmış ve saldırıları yürütmek için ASALA adında örgüt kurmuşlardır.[207]

Azerbaycan açısından bakıldığında ise, Dağlık Karabağ sorununun ülkenin toprak bütünlüğünü muhafaza etme temeline dayandığını söyleyebiliriz. Özerk bölge olan Dağlık Karabağ taraflar için çekişmeli bir bölgedir. 1988 yılında bölgede yaşayan Ermenilerin saldırılar ile birlikte çatışma başlamıştır. Böylelikle Dağlık Karabağ sorunu dediğimiz uzun bir süreç başlamıştır. Dağlık Karabağ için Ermenilerin kendi kendilerini

[205] Sedef Eylemer, Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ Sorununa Yaklaşımı Ve Çözüm Sürecindeki Rolü, **Uğur Burç Yıldız,** der. Ankara: Detay Yayıncılık, 2016, s. 121-122.
[206] Asal, **a.g.e.,** s. 60.
[207] Zühre Nur Pehlivan, "Rusya'nın Ermeni Devleti Kurma Politikasının Sonucu: Karabağ Sorunu", **Asia Minor Studies,** Y. 4, S. 8 (Temmuz 2016), s. 103.

yönetme hakkı bulunurken diğer tarafta Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü söz konusudur.[208]

Azerbaycan'a göre, 1989 yılında Dağlık Karabağ nüfusunun %77'sinin Ermeni, %21'inin ise Azerbaycan Türklerinden oluşmasına rağmen Ermeniler bu topraklarda daimi olmamışlardır. Bölgedeki Türk çoğunluğa karşı Çarlık döneminden itibaren Ruslar tarafından bölgeye göç ettirildiği görülmektedir. 1823 senesinin verilerine göre, Dağlık Karabağ vilayetinin 600 yerleşkesinin, 450'sinde Türkler, 150'sinde ise Ermeniler yaşamaktaydı. Bölgede demografik durumun değişmesi ise 1828 yılından sonra gerçekleşmiştir. Rus-İran ve Rus-Türk savaşları sonrası, 1828-1830 yılları arasında, Erivan, Nahçıvan ve Karabağ bölgelerine, İran'dan 40 bin, Osmanlı'dan ise 84 bin 6 yüz Ermeni ailesi göç ettirilmiştir.[209]

Ermenistan Sovyetlerin dağılma süreci içerisine girmesiyle Rusya'nın desteğiyle Dağlık Karabağ'da hak iddia etmiştir. Böylelikle bölgede yaşayan Ermeniler tarafından gösterilerle birlikte olaylar başlamıştır. Tarafların 1991'de bağımsız olmalarıyla Dağlık Karabağ Ermenileri bağımsızlıklarını ilan ederek sorun yeni bir boyuta geçmiştir. Ermenistan, bölgede yaşayan Ermenileri ayrılıkçılığa teşvik ederek propaganda yürütmüştür. Bunun sebebini ise Azerbaycan topraklarında yaşayan Ermenilerin ekonomik ve kültürel problemleri olarak açıklarken, bu sebepleri işgal gerekçesi olarak sunmaktadır.[210] SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan ve Ermenistan, ulusal kimlik üzerinde biz ve ötekiler olarak sorunu tanımlamışlardır. Azerbaycan toprak bütünlüğü ilkesini savunmaktadır. Ermenistan ise soruna karşı self-determinasyon hakkına vurgu yapmaktadır. [211]

Azerbaycan, sözde Dağlık Karabağ yönetiminin çözümün taraflarından biri olmasına kesinlikle karşı çıkmaktadır. Ermenistan ve sözde Dağlık Karabağ yönetimi, sorunun çözümü için Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a katılması ya da bağımsızlık kazanması ile sorunun biteceğini söylemektedirler. Dağlık Karabağ dışında yedi Azerbaycan rayonu Ermenistan tarafından işgal altındadır. Ermenistan kendisini Dağlık

[208] Asal, **a.g.e.** s. 61-62.
[209] Mustafalı, **a.g.e.,** S. 88.
[210] Merve ÖZEL ALTEMİR, "Dağlık Karabağ'ın İşgali Sonrası Türkiye-Ermenistan İlişkilerine Siyasi Etkilerinin İncelenmesi", (UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2019, s. 34.
[211] **a.g.e.,** 35.

Karabağ'ın güvenliğinin garantörü olarak görmektedir. Temel nedeni, Ermenistan'ın Kolektif Güvenlik Örgütü Anlaşması üyesi olması ve Gümrü'de bulunan 102. Rus üssüdür.[212]

2.1.2. Yasal İddialar ve Siyasi Talepler

Güney Kafkasya'da Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber yeni bağımsız ulus devletleri ortaya çıkmıştır. Yeni bağımsız ulusların ortaya çıkmasıyla bölge de ayrılıkçı sorunlar ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte bölgede etnik çatışmalar yaşanmıştır. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu, taraflar arasında çözüme kavuşamayan bir anlaşmazlık konusudur.[213]

Dağlık Karabağ çatışmasının başından beri tarafların yanı sıra, bölgesel olarak etkili Rusya, Türkiye, İran gibi ülkelerin taraf olmasının yanında, ABD ve Fransa gibi uluslararası güçler ve örgütler dolaylı ya da doğrudan çatışmaya taraf olmuşlardır. Doğrudan taraf olarak belirttiğimiz Azerbaycan ve Ermenistan'dır. Çatışmanın her aşamasında karar verme sürecinde olan Rusya, Ermenistan'ın günümüze kadar koşulsuz ortağı olması sebebiyle doğrudan ortak olarak tanımlayabiliriz. Uluslararası teşkilatları ve diğer ülkeleri dolaylı taraf olarak belirtebiliriz.[214]

Doğrudan taraflardan biri olan Azerbaycan, toprak bütünlüğünü vurgularken, Dağlık Karabağ'da işgal atındaki 7 bölgeden Ermeni kuvvetlerinin çekilmesi ve göçmenlerin kendi yurtlarına dönüşünün sağlanması gerektiğini net bir şekilde belirtmektedir. Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığına kesinlikle karşı çıkmaktadır. Azerbaycan, Dağlık Karabağ bölgesine kendisine bağlı olmak şartı ile uluslararası hukukta benzeri olmayan en yüksek statü vermeye razı olduğunu belirtmişti.[215]

---

[212] Ahmet Sapmaz ve Gökhan Sarı, "Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi", **Güvenlik Stratejileri Dergisi,** Y. 8, S. 15 (Haziran 2012), s. 7-8.
[213] Zaur Mammadov ve Nurlana Melıklı, "Separatist Entities-Unrecognized Republics In South Caucasus After Disintegration Of Soviet Union (Historical-Legal Analysis)", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,** Vol.9, No. 5 (November 2020), p. 3446.
[214] Reha Yılmaz ve Elnur İsmayılov. Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu**. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor** No: 37, İstanbul, 2011, s. 11.
[215] **a.g.e.**

1985 yılında Ermeniler, Gorbaçov'un açıklık politikasından destek alma umundaydı. Dağlık Karabağ ve Nahçıvan'ı Sovyet Ermenistan'a dâhil etmeyi talep etmişlerdir. 1987 yılından itibaren Gorbaçov'un reform hareketleri, Dağlık Karabağ Ermenilerinin self determinasyon hakkına dayanarak Azerbaycan'dan ayrılma talebinde bulunmuşlardır. Ermeni Parlamentosu, Sovyet Anayasasının 70. Maddesinde bulunan, ulusların kendi geleceklerini belirleme hakkına, güvenerek Dağlık Karabağ'ı ilhak kararı almıştır. Azerbaycan yönetimi ise anayasada bulunan, iç sınırların yeniden çizilmesinin tüm cumhuriyetlerin onayı ile gerçekleşebileceği, maddesiyle kararı reddetmiştir. Bu kararı Sovyet Prezidyumu tarafından da reddedilmiştir.[216]

Çatışmanın başladığı ilk dönemlerde Ermenistan tarafı, DKÖB'nin 20 Şubat 1988 tarihli Azerbaycan'dan ayrılıp Ermenistan ile birleşme kararını desteklemekteydi. Kararı desteklerken Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'ın tarihi toprakları olması, nüfusunun %76'sından fazlasının Ermenilerden oluşması ve SSCB Anayasasının bu hakkı tanıması gibi gerekçeler ileri sürmekteydi. Bakıldığı zaman 1977 yılında kabul edilmiş SSCB Anayasasının 78. Maddesindeki "Birlik Devletleri arasındaki bölgesel değişiklikler, ikili anlaşmalar ve SSCB'nin onayı ile gerçekleşir" ifadesi ile Azerbaycan'ın ardından SSCB'nin birleşme kararını reddetmesiyle Ermeniler iddialarında değişikliğe gitmişlerdir.[217]

SSCB döneminde Dağlık Karabağ, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bir bölgeydi. Azerbaycan'ın bağımsızlığıyla 26 Kasım 1991'de bölgenin özerklik statüsü kaldırılarak doğrudan merkezi yönetime bağlanmıştır. Bu gelişmelerin arından Dağlık Karabağ Ermenileri, 10 Aralık 1991'de bağımsızlığını duyurmuştur. Rusya, 1992 tarihinde birliklerini Dağlık Karabağ'dan çekmiştir. Böylelikle taraflar birbirlerini Dağlık Karabağ'a kendisinden sonra geldiğini iddia etmiştir. Taraflar, Dağlık Karabağ toprakları üzerinde kendi varlığının meşru olduğunu savunmuştur. Bu anlaşmazlık nedeniyle taraflar arasında ki sorun çatışmaya dönüşmüştür.[218]

---

[216] Hakan Çora, **Dağlık Karabağ Sorunu Temelleri (1989-2010),** 1. b., Ankara: Ekin Yayınevi, 2021, s. 41-42.
[217] Mustafalı, **a.g.e.,** S. 89.
[218] Hülya Kınık, "Karabağ Savaşı ile Yeniden Dirilen Azerbaycan: 2020", **Özgür Tüfekçi,** der. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 60-61.

SSCB'nin dağılmasıyla Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını ilan etmesi çatışmanın boyutlarının genişlemesine sebep olmuştur. Başta Minsk Grubu olmak üzere uluslararası kuruluşlar sorunun çözümünde çaba içerisinde olmuşlardır. Fakat bu çabalar etnik şiddetin hızı, tarafların birbirlerine saldırıları ile tarafların konumlarını güçlendirmek amacıyla giriştikleri siyasal hamleler sebebiyle sonuçsuz kalmıştır.[219]

Ermenistan'ın Karabağ sorunundaki amacı, Dağlık Karabağ'ı kendisine bağlamaktır. Bağımsız bir ermeni Devleti için bölgedeki Ermeni çoğunluğun isteğiyle bölgeyi Ermenistan'a bağlamaktır. Bölgede yaşayan Ermenilerin söylemlerindeki temel, Ermeni nüfusunun çoğunluk olması sebebiyle self-determinasyon hakkının olduğunu savunmaktır. Azerbaycan bu sebeplerden dolayı Dağlık Karabağ savaşının Ermenistan'ın sınırlarını genişletme amacıyla ortaya çıktığını bildirmektedir. Ermenistan açısından çatışma, Azerbaycan ile Dağlık Karabağ arasında yaşanmaktaydı. Bu sebeple Dağlık Karabağ'daki Ermeni nüfusunun self-determinasyon hakkını korumak için çatışmada yer aldığını belirtmektedir.[220]

Güney Kafkasya'da Dağlık Karabağ sorunu, bölgesel güvenlik açısından en büyük tehdit olarak görülmektedir. 1. Karabağ savaşının ardından 1994 tarihinde ateşkesle birlikte günümüze kadar pek çok müzakere yapılmıştır. Fakat Nisan 2016 ve Temmuz 2020'de ki ateşkes ihlalleri gösteriyor ki taraflar arasında karşılıklı güven sağlanamamıştır. Aynı zamanda taraflar, yapıcı bir yaklaşım sergilemedikçe uluslararası toplumun çabalarının pek bir etki oluşturmadığı görülmektedir.[221]

2.2. Rusya ile Türkiye'nin Çatışmaya Yaklaşımı

Osmanlı Devleti'nin son üç yüz yılına bakıldığında en çok Ruslar ile çatışma içerisinde olduğu görülmektedir. Sovyet dönemi ile birlikte Türk Rus ilişkileri, Stalin'in sert çıkışları haricinde, antlaşmalara saygılı bir biçimde ilerlemiştir. Soğuk savaşın sonuyla birlikte Orta Asya ve Kafkaslarda yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması yeni fırsatları ortaya çıkarırken, rekabet ve çatışmaları da getirmiştir. Türkiye açısından bölge

[219] Hayati Aktaş, **Dağlık Karabağ Sorunu,** 1. b., İstanbul: Türk Dünyası Platformu Yayınları, 2001, s. 75.
[220] Asal, **a.g.e.,** s. 65.
[221] Tural İsmayılzada, "Protracted Conflict And Changed Discourses: A Survey Of The Discourses Of Azerbaijani Leadership", **UPA Strategic Affairs,** Vol. 2, No. 2 (August 2021), p. 77.

tarihi ve kültürel açıdan önemlidir. Güney Kafkasya, Rusya ile tampon görevi görmektedir. Aynı zamanda sıcak denizlere inme politikasının engellenmesi Türkiye açısından önemli bir stratejik öneme sahiptir.[222]

Dağlık Karabağ'ın istikrar ve güvenliği açısından Türkiye'nin oldukça haklı endişeleri bulunmaktadır. Türkiye, güvenliği açısından önemli olan Dağlık Karabağ'ın işgal altında bulunmasına karşı çıkmaktadır. Bununla birlikte Rusya destekli Ermenistan'ın Türkler aleyhine Doğu Anadolu'da toprak talebine Türkiye'nin karşı çıkacağı oldukça açıktır.[223]

1992 Ocak ayında Türkiye ve Rusya Dışişleri Bakanları Moskova'da görüşmüşlerdi. Görüşmede Türk-Rus dostluğunun önemi vurgulanırken, Dağlık Karabağ sorunu gündemde yer almıştır. Fakat bu olumlu gelişmeler kısa sürmüştür. Çünkü Azerbaycan ile Ermenistan çatışması bu olumlu havayı olumsuz etkilemiştir.[224] Türkiye, Sovyetler Birliği 1991 yılında dağılana kadar Dağlık Karabağ ve Azerbaycan'da gerçekleşen sorunları içişleri olarak görmek durumunda kaldı ve denge politikası izlemiştir. Kafkaslardaki politika yeni dönemle değişirken Türkiye, bağımsızlığını kazanan yeni ülkelerin bağımsızlığını tanımıştır.[225]

Dağlık Karabağ sorunu, bölgede Rusya ile Türkiye arasında yeni bir rekabet alanı olmuştur. Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorununda etkisini belirleyen faktör yine Rusya olmuştur. Rusya Federasyonu 1993'te Yakın Çevre politikası ile SSCB dönemindeki sınırların savunulacak sınırlar olduğunu ilan etmesi, Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik politikalarında iki ülke açısından olumsuz bir neticeye sebep olmuştur.[226]

Rusya, Dağlık Karabağ meselesinde öncü pozisyonda davranarak bölgedeki etkinliğinin yanı sıra Ermenilere desteğini devam ettirmiştir. Dağlık Karabağ sorunun çözümüne engel bir politika izlemiştir. Rusya Dağlık Karabağ sorununu, Azerbaycan ve Türkiye için bir baskı unsuru olarak kullanmıştır. Rusya, bölgedeki sorundan en çok

---

[222] Kuduban ve Kaya, **a.g.e.,** s. 931.
[223] Yekta Barış TURAN, "Dağlık Karabağ Sorununda Türkiye Ve İran'ın Politik Yaklaşımı Ve Hedefleri", (UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2021, s. 70.
[224] Giray Saynur Derman, "Tarih Boyunca Türkiye-Rusya İlişkileri", **Marziye Memmedli,** der. Ankara: Nobel Bilimsel Yayıncılık, 2021, s. 130.
[225] Kuduban ve Kaya, **a.g.e.** s. 931.
[226] **a.g.e.,** s. 932-933.

faydalanan ülke konumundadır. Bu etkisiyle birlikte Rusya, bölgede denetleyici bir aktör olmuştur.[227]

Türkiye Kafkasya'da etki alanını arttırmayı amaçlamaktadır. Fakat Dağlık Karabağ sorununda Türkiye çatışmadan uzak durmuştur. Soydaşı ve stratejik müttefiki olan Azerbaycan'ın yanında yer alan Türkiye, sorunun çözümü için uluslararası toplumu harekete geçirerek Ermeni işgaline son verilmesini sağlamaya yönelik politika izlemiştir. Ermeni kuvvetlerinin Nahçıvan'a saldırması ile Türkiye 1921 Kars Antlaşmasını gündeme taşımıştır. Türkiye, Nahçıvan'ın var olan statüsü için askeri operasyon gündeme gelmiştir. Ancak Ermeniler büyük ihtimalle Rusya'nın baskıları sebebiyle Nahçıvan'a yaptıkları saldırılara son vermişlerdir.[228] 1992 yılında çatışmaların Nahçıvan'a kadar ilerlemesi ve Türkiye'nin Rusya ile 1921 antlaşması nedeniyle sorunlar yaşaması Türk dış politikası açısından zor bir durumdu. Türkiye, Nahçıvan'ın garantörü görevini üstlenmekteydi. Aynı zamanda Türkiye, NATO üyesiydi. 1992 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu kapsamında Taşkent antlaşmasıyla Rusya korumasına giren Ermenistan vardı. Ermenilerin Nahçıvan'dan ayrılmasını dile getiren Türkiye, geri çekilme olmaz ise gereğinin yapılacağını belirtmekteydi. Bunun üzerine Ermenistan ise tehlike halinde Rusya'dan askeri yardım talep edeceklerini belirtmiştir. Türkiye sakin bir siyaset izlemekteydi. Türkiye, Rusya ziyaretinde Nahçıvan'a asker gönderilmeyeceğini belirtmiştir.[229] Devamında 1994 yılında taraflar arasında ateşkes sağlanmıştır. AGİT ile Minsk görüşmeleri başlamıştır. Fakat bu durum Rusya ile Ermenistan'ı daha çok yakınlaştırdı. Böylelikle bu sorun günümüze kadar bir çözüme ulaşamamıştır. Güney Kafkasya'yı etkileyen bu sorun, uluslararası bir boyut kazanmıştır.[230] AGİT zirvesi 5-6 Aralık 1994 tarihinde Budapeşte'de toplanmıştır. Türkiye'nin çabaları sonucunda Dağlık Karabağ'a çok uluslu barış gücü gönderilmesine karar verilmiştir. Fakat Rusya, bu kararı olumsuz görmüştür. Rusya, Çeçenistan olaylarını bahane gösterip Azerbaycan ile sınırlarını kapatmıştı. SSCB'nin dağılmasından sonra da Rusya Güney Kafkasya'da tek

[227] Nurhan Aydın, "Türkiye'nin Dağlık Karabağ Politikası", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi,** Y. 9, S. 2 (Aralık 2013), s. 156-157.
[228] M.Turgut Demirtepe, **Dağlık Karabağ Sorunu Dar Alanda Büyük Oyun**, 1. b., İstanbul: Usak Yayınevi, 2011, s. 37-38.
[229] Necati İyikan, Türk Dış politikasında Orta Asya ve Güney Kafkasya'nın Yeri, **Necati İyikan,** der. İstanbul: Hiperlink Yayınları, s. 72.
[230] **a.g.e.,** s. 72-73.

güçlü aktör olma özelliğini korumuştur. Böylelikle bu çözüm çabaları da sonuçsuz kalmıştır.[231]

Rusya açsından Türkiye'nin konumu oldukça önemlidir. Rusya, AB'nin petrol ve doğal gaz sağlayıcısı konumunu korumak istemektedir. Bu mevcut durumu korumak için Türkiye'nin konumu göz ardı edilemezdi. Türkiye, Dağlık Karabağ sorununu çözebilmek ve bölgede daha aktif bir rol oynayabilmek için Rusya ile işbirliğini arttırmayı amaçlamaktadır.[232]

Dağlık Karabağ'da son dönemdeki çatışmayla birlikte, Türkiye ile Rusya arasındaki rekabeti yeniden başlatabileceği ön görülmektedir. İki ülke arasındaki jeo-ekonomik ilişkiler nedeniyle rekabet bölgede sınırlı kalmıştır. Dağlık Karabağ sorununda Türkiye, Azerbaycan'a verdiği destekle Ermenistan tarafındakilere karşı bir denge oluşturmak istemektedir. Türkiye bununla birlikte anlaşma masasında yer almayı planlamıştır.[233] Bölgede var olan Türk-Rus rekabetinin yanı sıra Rusya, Türkiye ile işbirliği nedeniyle Azerbaycan'ın topraklarını kurtarmasında Türkiye'nin desteğine sessiz kalmıştır. Türkiye bölgedeki aktif dış politikası bölgede çok kutuplu bir yapıya neden olmuştur. Bu çok kutupluluk Putin'in dış politika stratejisi ile örtüşmekteydi. Rusya, N. Paşinyan'ın Batı yanlısı politikasının da var olması nedeniyle Azerbaycan'ın topraklarının önemli bir kısmını kurtarmasına engel olmamasında önemli bir etken olduğu görülmektedir.[234]

Azerbaycan Nahçıvan ile kara bağlantısını yeniden kurulmasını sağlamıştır. Türk dünyası açısından oldukça önemli bir gelişmedir. Azerbaycan'ın zaferi ile birlikte müttefiki Türkiye'nin de bölgedeki prestiji artmıştır. Çatışmanın ardından Türk ve Rus barış güçlerinin Dağlık Karabağ'da bulunacağı konuşulmaktaydı. Fakat Rusya, Ermeniler tarafından hoş karşılanmadığı için aşırı tedbirlere gerek duyulacağı gerekçesiyle hayata geçmemiştir. Türkiye ve Rusya temas hattı boyunca durumu izlemek için insansız hava araçlarının kullanıldığı ortak bir izleme merkezi kurulmuştur. Türkiye ile Rusya bu

[231] Çora, **a.g.e.,** s. 47.
[232] Derman, **a.g.e.,** s. 134-135.
[233] Murat Asadov, "Türkiye'nin Gürcistan Politikasında Rusya Faktörü", **Asya Studies Akademik Sosyal Araştırmalar,** Y.5, S. 17 (Eylül 2021), s. 271-272.
[234] İşyar, **a.g.e.,** s. 293-294.

merkezden almış oldukları bilgileri ortaklaşa analiz edeceklerdir. Azerbaycan'ın Ağdam şehrinde Rusya-Türkiye ateşkesi izleme merkezi kurularak faaliyete geçmiştir.[235]

10 Kasım 2020'de son bulan ikinci Karabağ savaşının kazananı Azerbaycan olduğu net bir şekilde ortadadır. İşgal altında bulunan 7 rayonu ve Şuşa'yı kurtaran Azerbaycan Güney Kafkasya'da ekonomik, askeri ve siyasi olarak en güçlü devlet olduğunu da ispatlamış oldu. Azerbaycan Rusya, İsrail ve Türkiye'den almış olduğu silahlar ile birlikte kendi ürettiği silahları kullanan başarılı bir Türk ordusu olarak eşit şartlarda ne kadar etkili olduğunu göstermiştir.[236]

2.3. İran'ın Çatışmaya Yaklaşımı

İran açısından Azerbaycan sorununun 1828 tarihinde Türkmençay antlaşmasının imzalanmasının ardından ortaya çıktığı söylenilebilir. İran bu sorunu 1988 yılından sonra gündemine taşımıştır. Azerbaycanlıların kuzey ve güney olarak bölünmesi milliyetçiliğin gelişmesine sebep olmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla İran, Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasını Güney Azerbaycan sorunu sebebiyle endişeyle karşılamıştır. Bu sebeplerden İran, Azerbaycan topraklarında ABD ile Türkiye'nin etkisini engellemeye yönelik bir politika yürütmüştür.[237]

Azerbaycan ismi İran için problem olarak görülmüştür. İran, Mehmet Emin Rasulzade döneminde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ilan edildiğinde bu ismi tanımayacağını söylemiştir. İran, Azerbaycan ismi İran'ın güney kısmını belirttiği ve bu isimde kuzeyde de bir devletin oluşmasını kabul edilmeyeceğini dile getirmiştir. İran, Azerbaycancılık ideolojisinin Türklüğe dayanmadığını belirtirken, Azerbaycan Türklerinin Türkleşmiş İranlılar olduğu düşüncesini kabul ettirmeye çabalamıştır.[238] Güney Azerbaycan dediğimiz bölge İran nüfusunun %32'sini oluşturmaktadır. İran'ın kuzeybatısında bulunmaktadır. 1995'te İran'da bulunan Azerbaycan Türkleri

[235] İsrafil Aliyev, "The Effect Of Karabag Problem On Relationship Turkey And Russia", **Afro Eurasian Studies,** Vol. 9, No. 2 (April 2022), p. 123-124.
[236] Asadov, **a.g.e.,** s. 273.
[237] Şevket Şeker, "İran ve Güney Kafkasya: Pragmatist Bir Dış Politika", **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Y. 6, S. 1 (Şubat 2021), s. 7-8.
[238] Nazrin Alizada ve Mehmet Seyfettin Erol, "İran'ın Güney Azerbaycan Eksenli Azerbaycan Stratejisi", **Bölgesel Araştırmalar Dergisi,** Y. 5, S. 1 (Mart 2021), s. 355.

Azerbaycan'a bağlanma talebinde bulunmuştur. Ebulfez Elçibey İran'daki Azerbaycan Türklerini destekler politikalar izlemiştir. Bununla birlikte İran, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan karşıtı politikalar yürütmüştür.[239] Azerbaycan Türklerinin çoğu, Rusya ve İran arasında imzalanan 1813'te Gülistan ve 1828'de Türkmençay antlaşmalarıyla ülkelerinin ikiye ayrıldığını savunmaktadır. İran bu sebeplerden dolayı Sovyetlerin dağılmasıyla Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığı rahatsız etmiştir.[240]

SSCB'nin dağılmasıyla Güney Kafkasya'da oluşan güç boşluğuna karşı İran, kendini alternatif olarak görmüş ve daha dikkatli olmaya çalışmıştır. Dağlık Karabağ'da gerçekleşen Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışma İran'ı kendi ülkesine yönelik etkileri açısından tedirgin etmiştir. Bu sebeplerden dolayı Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkilerine önem vermektedir.[241]

Bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ın o dönem Türkiye yanlısı, seküler, milliyetçi ve İran karşıtı karakteri ile ön plana çıkan Ebulfez Elçibey'in Azerbaycan Türklerini tek bir çatı altında birleştirmeye dair sözleri, İran'ı Ermenistan'a yakınlaştırdığını söyleyebiliriz. Ebulfez Elçibey birçok kez Azerbaycan'ın tekrar birleşeceği ve İran topraklarında yaşayan Azerbaycan Türkleri ile bir devlet çatısı altında yaşayacaklarını dile getirmiştir.[242]

İran'ın bölgedeki ilk amaçları arasında İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin faaliyetlerini önlemek vardır. Bununla birlikte bölgenin enerji ihracı konusu vardır. Dağlık Karabağ sorununda İran, Ermenistan yanlısı bir politika izleyerek ülkesinde bulunan Azerbaycan Türk kökenli vatandaşlarının üzerindeki Azerbaycan etkisini azaltmak amacındadır. İran, bölgede bulunan grupları el altından desteklemeye devam ederek bölgede etkili olabileceğini düşünmektedir.[243]

İran'ın tarafsız gözükme çabası, arabulucu olma isteğinin yanı sıra Kafkasya'daki etkisini arttırma düşüncesidir. 1991 ile 1992 yıllarında İran'ın arabuluculuk çabaları görülmektedir. Bununla birlikte İran'da yapılan ateşkes anlaşmaları ile birlikte, Ermenistan'ın 1992 Hocalı katliamı, Şuşa ve Laçin'i işgal etmesi nedenlerinden dolayı bir

[239] Koca, **a.g.e.,** s. 22.
[240] Kuduban ve Kaya, **a.g.e.,** s. 937-938.
[241] Sinem Karadağ, "İran Ve İsrai'in Transkafkasya Politikaları: Azerbaycan'ın Rolü", **Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi,** Y. 4, S. 1 (Mayıs 2021), s. 54.
[242] Turan, **a.g.e.,** s. 61.
[243] Asal, **a.g.e.,** s. 68-69.

sonuca ulaşamamıştır. İran'ın arabuluculuk girişimleri Azerbaycan açısından olumsuz sonuçlara sebep olması sebebiyle İran'ın tarafsız olmadığı Azerbaycan tarafından net bir şekilde görülmüştür.[244] Dağlık Karabağ sorununda aynı tarafta olan Azerbaycan ve Türkiye, Ermenistan ile sınırlarını kapatmıştır. İran, Ermenistan için dünyayla kara bağlantısını sağlayan tek ülke olarak kalmıştır. 1992 Nisan ayında İran, çatışmanın en kızıştığı dönemde Ermenistan'a yakıt ve gıda desteğinin ötesinde askeri üst düzey temsilciler göndermiş ve Azerbaycan'ın toprak kaybına göz yummuştur.[245] İran, 1991-1993 arasındaki Azerbaycan'ın yenilgilerinden kazançlı olduğunu düşünmüştür. Haydar Aliyev döneminde ilişkilerini kuvvetlendirmeye çabalamıştır. Ebulfez Elçibey iktidarındaki politikalardan İran rahatsızlık duymuştur. İran bununla birlikte hem Ermenistan ile ilişkilerini koruyup aynı zamanda Elçibey gibi siyasetçilerin tekrar iktidara gelmesini engellemek istemiştir. Bu sebeple Haydar Aliyev ile yakın ilişkiler geliştirmek istemiştir.[246] Dağlık Karabağ'daki yenilgiler Ebulfez Elçibey'in iktidarda kalamamasına sebep olmuştur. Aynı zamanda iç çatışmaların da bu süreçte oldukça etkili olduğunu söyleyebiliriz. Asıl önemli etken ise Rusya ordusunun Azerbaycan topraklarını terk etmeleri gerektiği konusunda oldukça ısrarlı olmasıdır.[247]

Haydar Aliyev, Ebulfez Elçibey'in ardından Cumhurbaşkanı olmuştur. Aliyev dönemiyle İran'a karşı milliyetçi söylemler terk edilmiştir. İran, Azerbaycan ile Ermenistan arasında çıkan çatışmalara karşı arabuluculuk yapmaya çalışmıştır. Şuşa'nın işgal edilmesiyle İran'ın arabuluculuğu olumsuz etkilenmiştir. Bu sebeple Azerbaycan'ın İran'a karşı güven problemi ortaya çıkmıştır. Çatışmaların ardından Haydar Aliyev'in statükocu politikası İran'ı rahatlatmıştır.[248]

İran Dağlık Karabağ'da işgalin sona ermesi halinde, Azerbaycan'ın İran sınırında yaşayan Türkler için özendirici bir etkiye sahip olabileceğini düşünmektedir. İran açısından Azerbaycan'ın Ermenistan karşısında güçlenmesi, kuzey ve güney olarak ikiye

[244] Yalçın Sarıkaya, "İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü", **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,** Y. 7, S. 1 (Şubat 2021), s. 93.
[245] Rıdvan Kalaycı, "İran Dış politikasında Söylem ile Eylem Uyumsuzluğu: Çeçenistan ve Dağlık Karabağ Örnekleri", **İran Çalışmaları Dergisi,** Y. 3, S. 1 (Haziran 2019), s. 31.
[246] Naseraddin Alızadeh, "Rol Kuramı Açısından İran'ın 1. Karabağ Savaşı'ndaki Dış Siyaseti", **Ermeni Araştırmaları,** S. 69 (Ağustos 2021), s. 120.
[247] **a.g.e.**
[248] Şeker, **a.g.e.,** s. 8.

bölündüğü düşünülen Azerbaycan coğrafyasının siyasi bütünleşmesine yol açabileceğinden İran'ı oldukça rahatsız etmektedir.[249]

İran, Dağlık Karabağ sorununu bölgedeki ülkeler için önemli bir güvenlik tehdidi olarak görmektedir. İran politikası gereği Karabağ sorununun İsrail ve Türkiye'nin kışkırttığını dile getirmektedir. İran, Güney Kafkasya'da ki politikası sadece ülkesindeki Türk nüfusundan kaynaklanmamaktadır. Etnik yapısının yanında jeopolitik ve stratejik önemi oldukça etkilidir.[250]

İran, iç çıkarlarından dolayı dış güvenlik politikasının ana eksenini oluşturan Şiilik faktörünü önemsemeyerek Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmeyi tercih etmiştir. Ermenistan açısından ise ilişkiler zorunluluk ile gelişmiştir. Ermenistan, Batı doğrultusunda istekleri ile realist gereksinimleri arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır.[251] Aynı zamanda İran'ın Ermenistan ile ilişkilerinde elektrik ve doğalgaz endekslidir. Bu ilişkileri canlandırmak isteyen İran, batı engeline takılmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkiler istenilen boyuta ulaşamamaktadır. Karabağ sorununda İran'ın tutumunun başından beri benzer olduğu söylenilebilir. İran, Azerbaycan ile Ermenistan'ı kendisine bağımlı tutmak istediğinden dolayı Dağlık Karabağ sorununun devamından yana politikalar yürütmüştür.[252]

İran, bölgede Batılı güçlerden ve ABD'nin etkisinin artabileceği endişesinden dolayı Rusya'nın öncülük ettiği Avrasya Ekonomik Birliği'ni önemli bulmaktadır. Ermenistan'ın bu birliğe üye olması gerektiğini ve Ermenistan'ı üyeliğinin kendi üyeliğinin ilk aşaması olarak görmektedir. Bunun yanı sıra İran, Dağlık Karabağ sorununda oyunun içinde kalmak için arabulucu bir görev üstlenmeye çalışmıştır. Bu girişim, Azerbaycan'ın İran'a güveninin olmaması sebebiyle gerçekleşememiştir.[253] İran, politikalarıyla Ermenistan'a yakın olduğu belli olsa da, söylemleri ile Uluslararası kamuoyunda tarafsız bir söylemde bulunabilmekte ve bazen de Ermenistan'ı kınamaktadır. Çünkü İran ülkesinde ki Türklerden gelebilecek herhangi bir tepkiden uzak durmak amacındadır. İran, Dağlık Karabağ sorununu izlemeyi tercih etmiş ve işgalin

[249] Turan, **a.g.e.,** s. 62.
[250] Yıldız Deveci Bozkuş, "TARİHTEN GÜNÜMÜZE DAĞLIK KARABAĞ", **İRAM**, 2020, No.35, (çevrimiçi) https://iramcenter.org/tarihten-gunumuze-daglik-karabag (Erişim Tarihi: 20.04.2021), s. 3.
[251] Alizada ve Erol, **a.g.e.,** s. 367-368.
[252] Kuduban ve Kaya, **a.g.e.,** s. 939-940.
[253] Turan, **a.g.e.,** s. 63.

kendi menfaatine olacağını düşünmektedir.[254] Aynı zamanda İran Dağlık Karabağ sorunun da reel politik nedenlerden dolayı taraf olmaktan kaçınmıştır. Dağlık Karabağ çatışmasında İran, Şii Müslüman kimliğine rağmen tarafsız bir konuma bürünmüştür. İran, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın yanında olmaması Azerbaycan Türklerinin milliyetçi hareketlerini kuvvetlendirmiştir. Böylece dış politikada Türkiye ve İsrail ile yakınlaşmıştır.[255] Fakat İran, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ sorununu çözmesi halinde Güney Azerbaycan'a yönelik Birleşik Azerbaycan hedefine yönelmesinden endişe duymaktadır. İran mezhepsel yakınlığına rağmen Azerbaycan'a değil, Ermenistan'a destek vermiştir. İran, bu politikayı Azerbaycan'a karşı baskı aracı olarak görmüştür.[256]

İkinci Karabağ savaşı, 27 Eylül 2020'de başlayıp 10 Kasımda antlaşma ile son bulmuştur. İran çatışma süresince denge politikası izlemiştir. İran, Türkiye ve Azerbaycan'a karşı dengeleyici bir politika uygulamıştır. İkinci Karabağ savaşı öncesi Azerbaycan, Nahçıvan'a ulaşım için İran'a mecburdu. Türkiye'de Orta Asya'ya ulaşmak için İran güzergâhına mecburdu. Yeni düzen ile birlikte İran'ın avantajına olan durum sona ermiştir. Başlangıçta bekle gör stratejisini benimseyen İran, ateşkes çağrıları yaparken gidişat Azerbaycan lehine gelişince, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapmaktadır.[257] İran, Azerbaycan ile Nahçıvan, Türkiye ile Azerbaycan ve Orta Asya arasındaki transit ülke rolünü kaybedecektir. Nahçıvan ve Azerbaycan'ın birbirine bağlanması Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Dünyası için oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra bu gelişme Batı'nın da lehine olacaktır. Bu da İran'ın bölgesel çıkarlarının aleyhine bir gelişmedir. 2. Karabağ Savaşı Güney Kafkasya jeopolitiğinde ve İran'ın Güney Kafkasya politikaları açısından önemli değişimlere neden olmuştur. Azerbaycan, 765 kilometrelik İran sınırını tümüyle kontrolünü sağlamıştır. 1994 yılından beri Azerbaycan İran sınırının Ermenistan işgalinde bulunan 132 kilometrelik bölümü tekrar Azerbaycan topraklarına geçmiştir. İran ile Ermenistan sınırı ise 40 kilometreye düşmüştür.[258]

---

[254] **a.g.e.,** s. 64.
[255] Karadağ, **a.g.e.,** s. 61.
[256] **a.g.e.,** s. 62.
[257] Şeker, **a.g.e.,** s. 9-10.
[258] Ahmet Sapmaz,"İran'ın Azerbaycan'a Yönelik Dış Politikası: İkinci Karabağ Savaşı'nın Belirleyiciliği", **SDE Akademi Dergisi,** Y. 2, S. 4 (Ocak 2022), s. 30-32.

2020 yılındaki savaş 1.Karabağ savaşından farklı olarak sosyal medya faktöründen bahsedebiliriz. Bu faktör İran'ın etkisini kırdığını söyleyebiliriz. Çünkü İran topraklarındaki Azerbaycan Türkleri gelişmeleri yakından takip edebiliyordu. Topraklarındaki yoğun Türk nüfusundan dolayı İran, Dağlık Karabağ savaşına daha temkinli yaklaştığı görülmektedir. Bu tutum denge politikası gibi görünse de İran için bir yenilgidir. İran, Azerbaycan medyasının tepkisiyle karşılaşarak, kendi ülkesindeki Türklerin yoğun tepkisiyle karşılaşmıştır. İran'ın 2. Karabağ savaşı sonunda Rusya ve Türkiye'ye karşı etkili bir aktör olma yönü oldukça zayıflamıştır.[259]

Çatışma süresince Rusya, İran'dan Güney Azerbaycan topraklarından silah sevkiyatı gerçekleştirdiği konuşulmaktaydı. Bu durum İran'da ki Azerbaycan Türkleri tarafından ortaya çıkarılmıştı. Azerbaycan Türklerinin artan protestoları İran hükümetinde endişeye sebep olmuştur. İran dış politikasında, topraklarında ki Türk nüfusu Dağlık Karabağ politikasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu gelişmeler ile birlikte İran, Ermenistan'a yardımı azaltmaya ya da gizleme yoluna gittiğini söyleyebiliriz.[260] İran tarafından yapılan açıklamalara bakıldığında sözel olarak Azerbaycan'ı destekler bir tutum sergilediğini görülmektedir. Uluslararası hukuka bakıldığında Azerbaycan'ın haklı olduğu belirtilmiştir. BM Genel Kurulu'nun 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlar da Ermenistan'ın işgalci olduğu belirtilmiştir. İran, nükleer programından dolayı uluslararası hukuk tarafından suçlanmaktaydı. Bu sebeple uluslararası hukukun kabulü dışında bir tavır sergilemekten kaçınmıştır.[261]

İkinci Karabağ savaşı ile birlikte görüldü ki ABD çatışmada uzak bir rol oynamayı tercih etmiştir. Bu durum İran açısından önemli bir gelişmedir. İran ekonomik açıdan savaşın sonuçlarından yararlanabilirdi. Çin'in başlattığı İpek Yolu projesinin güzergâhı bölgede yeni oluşacak düzenin iş birliğine yöneleceğini ön görebiliriz. Savaşı sonlandıran bildiride Nahçıvan koridoru maddesi rastlantı değildir. Küresel pek çok aktörün iş

[259] Raheb Mohammadi Ghanbarlou, "İkinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan Türk Milliyetçiliğine Etkileri", **SDE Akademi Dergisi,** Y. 2, S. 5 (Mayıs 2022), s. 26-28.
[260] Nesib L. Nesibli, "Rusya'nın Karabağ Siyaseti", **Haydar Çakmak,** der. Ankara: Yenisey Kitap, 2021, s. 140.
[261] Babek Şahit, "İran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti Politikaları Bağlamında II. Karabağ Savaşı", **Haydar Çakmak,** der. Ankara: Yenisey Kitap, 2021, s. 152.

birliğine dayalı bir düzende İran'ın, Batılı ülkelerin uyguladığı yaptırımlardan kurtulma ihtimali ortaya çıkmıştır.[262]

2.4. ABD'nin Soruna Yaklaşımı ve Arabuluculuk Girişimleri

ABD, SSCB'nin dağılmasının ardından yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerle ilişkiler kurulabilmesi için bir koşul öne sürmüştür. Yeni bağımsız cumhuriyetlerden biri diğerine yönelik toprak iddiasında bulunursa, ABD tarafından tanınmayacağı şeklindeydi. İddianın yanı sıra Azerbaycan'ın %20'sini işgal eden Ermenistan, ABD tarafından tanınmanın yanında İsrail'den sonra nüfusa oranla en fazla ABD yardımı alan ülke olmuştur.[263]

Güney Kafkasya bölgesi ile ilgilenen en önemli aktörlerden biri de ABD'dir. ABD'nin öncelikli politikası bölgede ki petrol ve doğalgaz kaynakları olduğu açıktır. Bu nedenle Güney Kafkasya ülkelerinden en çok Azerbaycan ile ilişkilerine oldukça önem verme durumunda kalmıştır. Aynı zamanda ABD açısından Güney Kafkasya, Avrasya'da stratejik bakımdan konumu fazlasıyla önemlidir. ABD'nin bölgeye dair politikalarında Rusya, Türkiye ve İran önemsediği aktörlerdir.[264]

ABD açısından Hazar enerji kaynakları oldukça önemliydi. Bu nedenle ABD, Azerbaycan aracılığıyla enerji kaynakları üzerinde tek güç olmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda ABD, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. ABD sorunun çözümüne aktif olmayı amaçlamıştır. ABD, Dağlık Karabağ çatışmasının son bulması için AGİT toplantılarında önemli bir aktör olmuştur.[265]

Soğuk savaşın ardından ABD'nin Güney Kafkasya politikası, bölgenin enerji rezervlerinden faydalanmak, Rusya'nın bölgedeki etkinliğini zayıflatmak doğrultusunda oluşmuştur. ABD'nin Azerbaycan ile ilişkilerinde etken petrol ve doğalgaz olmuştur.

---

[262] Elnur Kelbizadeh, "Tarihten Günümüze Rusya-İran İlişkilerinde Güney Kafkasya", **Marziye Memmedli,** der. Ankara: Nobel Bilimsel Yayıncılık, 2021, s. 219.
[263] Emin Şıhaliyev, "Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermenistan-Azerbaycan Çatışması", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Y. 3, S. 1 (Aralık 2012), s. 151.
[264] Ali Faik Demir, "Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikaları Ve Bölgesel Dengeler Açısından Önemi 2003-2013", **Okan Yeşilot,** der. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014, s. 85-86.
[265] Seray Ekinci, Amerika Birleşik Devletleri Orta Asya ve Güney Kafkasya Siyaseti (1991-2010), **Necati İyikan,** der. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2011, s. 540.

Ermenistan ile ilişkilerinde ise ABD'deki Ermeni Lobisidir. İki etken ile birlikte ABD, soğuk savaşın ardından tek dünya lideri olması Karabağ çatışmasını gündemine getirmesine neden olmuştur.[266]

ABD'nin bölge ile ilgili politikaları çok yönlüdür. Bölge de SSCB'nin dağılmasıyla yeni bağımsızlığını kazanmış Azerbaycan'la iyi ilişkiler geliştirme arzusu içerisindeydi. Diğer yandan ABD'deki Ermeni lobisinin baskıları mevcuttur. Dolayısıyla bölgede çok boyutlu bir politika içerisindedir. Ermeni lobisi bölge ile ilgili kararlarda ABD kongresine baskı kurmaya çalıştığını söylemek mümkündür. ABD, diaspora ile soruna dahil olduğu açıktır. ABD, Ermeni lobisi sebebiyle Karabağ'da çözümden yana net bir duruş içerisinde olamamıştır.[267]

ABD, Dağlık Karabağ sorununda 1993 yılının başlarına kadar Ermenistan yanlısı bir tutum sergilemiştir. Ermenistan'a siyasi ve maddi destek de bulunmuştur. Azerbaycan devlet başkanı Haydar Aliyev iktidarı ile birlikte ABD ile Azerbaycan ilişkileri gelişmeye başlamıştır. ABD başkanı Bill Clinton'ın 8 Kasım 1996'da Aliyev'e gönderdiği mektupta, bunu görmekteyiz. ABD Başkanı mektupta, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ve savaşın uluslararası hukuk ilkeleri esasında halledilmesini desteklediğini açıklamıştır.[268] Haydar Aliyev döneminde yürütülen politikalar ile Rusya ve ABD arasında denge siyasetiyle bölgede istikrarın sağlanması amaçlanmıştır. Azerbaycan'ın elindeki belki de en önemli koz doğal kaynaklardır. Azerbaycan, 1994'den itibaren ekonomik gerekçe ile birlikte politik çıkarlar açısından ABD'nin bölgeye yönelik politikalara dâhil olması amaçlanmıştır. Azerbaycan, denge politikasını uygulayarak kalkınmayı amaçlarken Dağlık Karabağ sorunun da uluslararası alanda çözüm yolları aramaktadır.[269]

ABD'nin Karabağ sorunundaki tutumunu sıralayacak olursak:

- Aşamalı çözüm stratejisine ağırlık vermek,

- Çok taraflılık çerçevesinde çözümü desteklemek,

[266] Mustafalı, **a.g.e.,** S.117.
[267] Latifaci, **a.g.e.,** s. 74.
[268] Kuduban ve Kaya, **a.g.e.,** s. 934.
[269] **a.g.e.,** s. 935.

- İran'ı mümkün olduğunca meseleden uzak tutmak ve çevrelemek,

- Bölgede demokrasiyi güçlendirmek.[270]

11 Eylüle kadar ABD, bölge politikalarında Hazar enerji kaynaklarından faydalanmayı ve kendi şirketlerinin güvenliğini sağlamak amacıyla Karabağ çatışmasının çözümünden yana olduğu söylenilebilir. 1997'de AGİT Minsk Grubunun üç daimi eş başkanından biri olarak seçildikten sonra ABD, Dağlık Karabağ sorunun çözümünde daha fazla yetki sahibi olmuştur. Nisan 2001'de ABD yönetimi tarafından taraflar ile bir araya gelinmiştir. Toplantıda Ermenistan ve Azerbaycan yetkilileri, Ermenistan'la Dağlık Karabağ'ı birleştiren Laçin koridorunun Ermenistan'a verilmesi, karşılığında ise Nahçıvan ve Azerbaycan'ı birleştirecek bir koridorun Azerbaycan'a verilmesi konusunda görüşülmüştür. Taraflar büyük oranda uzlaşsa da sorun çözüme ulaşamamıştır.[271] ABD'nin Dağlık Karabağ sorununa bakış açısında 11 Eylül 2001 öncesi ve sonrası politikaları bakımından ciddi farklılıklar olduğunu söyleyebiliriz. Önceleri Ermenistan menfaatlerine yakınken, sonrası dönemde küresel olarak terörizme karşı mücadeleye yönelmiştir. Azerbaycan, ABD ile işbirliğine yönelmiş ve ilişkiler daha iyi hale gelmiştir. ABD, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü korumasına destek verirken, sorunun diplomasi ile çözümünden yana tavır almıştır.[272]

ABD'nin çıkarları Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın bağımsızlığı ile örtüşmektedir. ABD'nin stratejisi Kafkasya'da istikrarın korunmasını amaçlamaktadır. ABD'ye göre çatışmalar ve zayıf yönetimler Kafkasya'da terörizmin gelişmesine sebep olabilirdi. Jeopolitik çıkarları doğrultusunda ABD, Ermenistan ile iş birliğini kuvvetlendirmek amacındadır. Ermenistan'ı Rusya'nın yörüngesinden çıkartarak, Güney Kafkasya'yı Batı'ya entegre etme amacındadır. Fakat Ermenistan'ın Rusya bağlılığından kurtulma şansı pek yoktu.[273]

2000'li yıllara gelindiğinde ABD Azerbaycan petrollerinin dağılımında uluslararası garantör konumuna gelmesi İran'ın endişe duymasına sebep olmuştur. ABD

[270] Asal, **a.g.e.,** s. 67.
[271] Mustafalı, **a.g.e.,** S.118-119.
[272] Erkan, Kısacık ve Sevimli, **a.g.e.,** 355-356.
[273] Ramid Hüseynov, "Rusya'nın Jeopolitik Çıkarları Bağlamında Güney Kafkasya'nın Güvenliği", **Marziye Memmedli,** der. Ankara: Nobel Bilimsel Yayıncılık, 2021, s. 235-237.

bölgede denge siyaseti içerisindedir. Karabağ sorununa bakıldığında ABD, Batı ülkeleriyle aynı çizgide olduğunu görmekteyiz.[274]

ABD, AGİT çerçevesinde tarafları 2001 yılında ülkesine davet etmiştir. Florida Key West'e gerçekleşen görüşmelerde ABD, açılışta Dağlık Karabağ tarihçesine ilişkin hazırlanan broşürde açık bir şekilde Ermeni güçlerinin Azerbaycan topraklarında işgalci olduğunu bildirmiştir. Amerikan barış modeli ile Azerbaycan için Nahçıvan ile iletişiminde, Ermenistan için ise Dağlık Karabağ'ın statüsü konusunda ayrıcalık düşünülmüştür. Müzakere olumlu başlamasına rağmen beklentileri karşılayamamıştır.[275]

ABD, Dağlık Karabağ sorununda daima çözüm vurgusu yapmaktaydı. ABD'nin Dağlık Karabağ politikasında, Rusya'yı çevrelemek ve bölge de etkinliğini arttırmasına engellemek olmuştur. Fakat 2020 yılında Dağlık Karabağ çatışmasında görüldüğü üzere yetersiz kalmıştır. Azerbaycan ve Ermenistan arasında arabuluculuk yapamamış, tek aktör olarak Rusya ateşkesi sağlamıştır.[276]

2.5. Rusya'nın Bölgede Etkinliğini Sürdürme Çabası ve Azerbaycan-Rusya İlişkileri

Rusya coğrafyasına tarihsel açıdan bakıldığında Azerbaycan'ı daha iyi tanıdığı görülmektedir. Rusya, Azerbaycan ile kurmuş olduğu ekonomik ilişkilerin yanı sıra siyasi ve kültürel olarak da yakın gördüğü bir coğrafyadır. Bu coğrafyada Azerbaycan'ın ekonomik ve siyasi olarak en sıkı işbirliği içerisinde olduğu ülke Rusya'dır. Çünkü Rusya'nın Azerbaycan tarihinde yaklaşık iki yüz yıllık etkisi vardır ve kısa sürede bu etkiden kurtulmak pek mümkün değildir.[277]

SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya'nın Güney Kafkasya'daki dış politikasında çeşitli politikalar gündeme gelmiştir. Ancak Rusya, 1993-1999 yılları arasında Güney Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik Yakın Çevre doktrini uygulanmaya

[274] Kuduban ve Kaya, **a.g.e.,** s. 935.
[275] Selim Kurt, "Donmuş Çatışma Çözümüne İki Farklı Yaklaşım: Azerbaycan ve Gürcistan", **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,** Y. 7, S.1 (Şubat 2021), s. 143.
[276] Barış Doster, "ABD'nin Dağlık Karabağ Politikası", **Haydar Çakmak,** der. Ankara: Yenisey Kitap, 2021, s. 182-183.
[277] Reha Yılmaz, **Azerbaycan Dış Politiği ve Türkiye,** Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Stratejik Uygulama Merkezi Avrasya Araştırmaları serisi-2, 2012, s. 62-63.

başlanmıştır. Avrasyacı görüş olan Yakın Çevre doktrini Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasındaki Rus mirasını korunması gerektiğine dayanan bir görüştür.[278] Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla bağımsız Rusya Federasyonu oluşturulmuş ve uluslararası arenada aktif dış politika uygulanmaya çalışılmıştır. Rusya'nın ilk amacı eski Sovyet Cumhuriyetlerinin 1991 yılında kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olmalarını amaçlamaktaydı. Rusya bu kurum ile eski Sovyet topraklarını etkisi altında tutmayı amaçlıyordu.[279] Rusya eski SSCB ülkelerini yakın çevre politikası doğrultusunda amacı; Sovyetlerden ayrılan ülkelerde etkinliğini arttırmak ve devamlı hale getirmek, bu ülkeler üzerinde askeri varlığını hukuki zemine dayandırmak, askeri ve ekonomik bağımlılığın devamına ve doğal kaynaklardan büyük payı almaktır.[280]

Rusya açısından Azerbaycan, enerji kaynaklarının varlığı ve Hazar'a kıyısının bulunmasıyla Ermenistan ve Gürcistan'a göre daha önemli bir ülke konumundadır. Rusya, Azerbaycan petrollerinin uluslararası alana kendi topraklarından ulaştırılmasını istemektedir. Bu durum Güney Kafkasya'da yeni bir rekabet ortamına neden olmuştur. Bu süreç içerisinde Rusya, Azerbaycan topraklarının işgaline verdiği destek ve Azerbaycan'ın iç işlerine müdahalesi Dağlık Karabağ sorununu daha da çözümsüz hale getirmiştir.[281]

Rusya ile Azerbaycan ilişkileri, Azerbaycan'ın bağımsızlığıyla birlikte askeri, ekonomik ve siyasi alanlarda gelişmeye başlamıştır. Azerbaycan, Türkiye ve batılı ülkeler ile ilişkilerini kuvvetlendirmeye başlamıştır. Fakat Rusya ile süren ilişkilerini dengede tutma çabası içerisindeydi. Dengede tutma çabasının en belirgin sebebi Dağlık Karabağ sorunudur. Çünkü Azerbaycan, Karabağ sorununda Rusya ile ortak politika içerisinde olamazsa kendi lehine olmayacağının farkındadır. Güney Kafkasya'da etkili bir aktör olan Rusya'dan bağımsız politikalar gerçekleştirmesi oldukça zordur.[282]

Dağlık Karabağ, Osetya ve Abhazya gibi sorunlar Rusya'nın devam etmesini umduğu sorunlardır. Rusya etkinliğinden ödün vermemeyi devam ettirmek amacındadır. Bölge ülkelerinin ordularındaki silahların ağırlıkla Rusya'ya ait olması bir baskı unsuru

[278] Demirtepe, **a.g.e.,** s. 43-44.
[279] Fuad Hasanoğlu, Ermenistan-Azerbaycan, Yukarı Karabağ İhtilafı ve Bilimsel Yönleri, **Ahmet Tecim,** der. İstanbul: Erkam Yayınları, 2011, s. 205-206.
[280] Çora, **a.g.e.,** s. 80.
[281] Kasım, **a.g.e.,** s. 126-127.
[282] Hakyemez, **a.g.e.,** s. 22-23.

olarak kullanmasını sağlamaktadır. Rusya'nın Gürcistan ve Ermenistan askeri üslerinin varlığı ve Ermenistan'ın diğer iki bölge ülkelerinin katılmadığı Ortak Güvenlik Antlaşması'na katılması, Rusya'nın politikasının unsurlarını oluşturmaktadır.[283]

Rusya, yeni bağımsız olan Azerbaycan'da siyasi, ekonomik ve askeri alanda etkinliğini sürdürme amacında olmuştur. Ayaz Mutallibov döneminde Azerbaycan iktidarı Rusya ile yakın bir politika gerçekleştirmeye çalışırken, daha sonra Azerbaycan iktidarı Rus etki alanında çıkmaya yönelik bir politika izlemiştir. Azerbaycan topraklarından Rus ordusu çıkarılmış, BDT üyeliği reddedilmiştir. Azerbaycan, Rusya'yı petrol görüşmelerinde devre dışı bırakmış ve iki ülke arasında eşit koşullara dayalı ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır.[284]

Muttalibov'un ümit bağladığı Rusya, ikili bir yol çizerek Ermenilere destek vermiştir. Ermeni işgallerine Rus birliklerinin katılması işgalin büyümesinde en büyük etken olmuştur. Bu sebeplerden yola çıkarak Azerbaycan hükümeti yeni çözüm arayışlarına girmiştir. Muttalibov hükümeti Batı ile ilişkilerini canlandırmak ve Batılı kurumlara müracaat etmek durumunda kalmıştır. Bunun akabinde BM ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) çalışmalara başlamıştır. Muttalibov'un yeni politikası başarılı olurken, dünyada pek bilinmeyen Karabağ problemi BM'nin ve dünyanın gündemine gelmiştir.[285] Avrupa'nın önde gelen ülkeleri ile AGİK çatısı altında soruna müdahale etmiştir. BM'nin Karabağ İnceleme Heyetine bir temsilci gönderen AGİK, sorunun çözümüne yönelik daha etkili adımlar atmaya başlamıştır. Muttalibov'un zaferi gibi gözükse de işgallerin durmaması, Şuşa ve Laçin'in işgali ile Azerbaycan'da kamuoyunun baskısı sebebiyle görüşmelerden çekilmek durumunda kalmıştır. Bu gelişmelerin Muttalibov'un iktidardan uzaklaşmasında etkili olduğu söylenilebilir.[286]

Azerbaycan'ın Rusya etkisinden kurtulma çabası net bir şekilde görülmektedir. Azerbaycan, Rusya'nın etkisinden kurtulma amacıyla Batı ile ilişkilerini kuvvetlendirme çabası içerisine girmiştir. Bu sebeple Azerbaycan, Rusya tarafından oldukça sert bir karşılık aldığını söyleyebiliriz.

[283] Erkan, Kısacık ve Sevimli, **a.g.e.,** s. 354-355.
[284] İbadov, **a.g.e.,** s. 46.
[285] Özçelik, **a.g.e.,** s. 64.
[286] **a.g.e.,** s. 65.

Azerbaycan, Aralık ayında BDT'nin oluşturulmasına ilişkin antlaşmayı imzalasa da, parlamento bu kararı onaylamadı. Rusya'nın Ermenistan'a desteği açık bir şekilde ortadaydı. Rusya, savaş bölgesinde Azerbaycan'ın başarısızlığını kullanarak baskı sonucunda Eylül 1993'de Azerbaycan'ın BDT'ye üye olmasını sağlamıştır.[287]

Rusya'da ülkesine demokrasi getirme arzusunda olan Boris Yeltsin iktidarda bulunmaktaydı. Buna rağmen Azerbaycan açısından olumsuz bir dönemdir. Rusya, Karabağ sorununu ve içerdeki muhalefet kullanılarak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC) üzerine ciddi baskı kurulmaya çalışılmıştır. 1993 yılına gelindiğinde Rusya, eski SSCB coğrafyasına ait özel hakları olduğunu düşündüğü Yakın Çevre Doktrini ilan etmiştir. Bu sebeple ilişkiler kötü duruma gelmiş ve Rusya destekli darbeyle 4 Haziran 1993'te Ebulfez Elçibey iktidardan düşürülmüştür.[288]

1992-1993 tarihleri arasında Azerbaycan, Rusya karşıtı bir politika izlese de, daha sonra Rusya'nın ülke üzerinde ağırlığını iyi tartabildiği için denge politikasına yönelmek durumunda kalmıştır. Azerbaycan Rusya'dan güvenlik açısından hep endişe duymuştur. İki yüz yıllık tarih ve yakın geçmişe baktığımızda Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal edebilmesinde en büyük faktör Rusya'nın Ermenistan'a sağladığı ekonomik, siyasi ve askeri yardımlardır.[289]

Haydar Aliyev yönetimi Rusya ile ilişkilerini şekillendirerek, bölgede istikrarı amaçlamıştır. Azerbaycan, rezervlerini değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çok uluslu şirketlerle ikili antlaşmalar yaparken, Azerbaycan'ı dünyaya kabul ettirmiştir. Haydar Aliyev'in hedefleri arasında; bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve güvenlik meselesi yer almaktadır. Bu hedefleri açarsak; Dağlık Karabağ sorunu, Rus ordusunun ülkesinden çıkarılması ile enerji kaynaklarını kullanımı sorunu ele aldığı önemli sorunlar arasındadır.[290] Azerbaycan ilk olarak güvenlik için Rusya yanlısı politika izlerken aleyhine olduğunu görünce daha çevreleyici denge politikası yürütmüştür. Azerbaycan, dış politikasında ekonomik çıkar odaklı bir strateji izlemeyi tercih etmiştir. Rusya ile dengeli bir politika yürütmesi ekonomik olarak hedeflerine ulaşmasında iyi bir rol

[287] Hasanoğlu, **a.g.e.,** s. 206.
[288] İbadov, **a.g.e.,** s. 47.
[289] Yılmaz, **a.g.e.,** s. 64.
[290] Çora, **a.g.e., 206.**

oynamıştır. Azerbaycan Batı ile yakın ilişkiler kurarken, denge üzerine kurulu bir politika yürütmüştür.[291]

Aliyev yönetimi ABD ile AB ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmuştur. Azerbaycan yönetimi, Rusya'ya alternatif merkezler geliştirme çabasında politikalar yürütmüştür. Güney Kafkasya'yı kendi arka bahçesi gören Rusya, Azerbaycan ile olan ilişkileri sadece Dağlık Karabağ sorunu açsından bakmak yanlış olur. Rusya için Azerbaycan, Coğrafi konum ve zengin petrol rezervleri açısından oldukça önemlidir. Bölgede rakip görmek istemeyen Rusya, özellikle Putin yönetiminde eski Sovyet ülkelerindeki etkisini devam ettirmekte kararlıydı.[292]

9 Ocak 2001 tarihinde Putin'in Azerbaycan ziyareti ile ilişkiler daha iyi bir hal almaya başlamıştır. Rusya ile ekonomik ilişkiler gelişmeye başlamıştır. 301 km'lik ortak sınırda işbirliği yapılmaktaydı. Ticari ve kültürel işbirlikleri devam etmektedir. Azerbaycan, Rusya'dan S-300 hava savunma sistemi ve 5 milyar dolar değere yakın modern silahlar almıştır.[293] Azerbaycan ile Rusya arasında askeri işbirliği oldukça önemlidir. Azerbaycan, silah ticaretinde Rusya'nın önemli alıcılardandır. "Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü tarafından yayınlanan rapora göre; Azerbaycan silah ithalatını 2005-2009 ve 2010-2014 dönemleri arasında %249 arttırmıştır ve Avrupa'da %13'lük bir oranla silah ithalatında ikinci sıradadır". Önemli noktaya bakacak olursak, Azerbaycan'ın silah ithalatının %85'inin Rusya kaynaklı olmasıdır.[294] Dahası Azerbaycan ile Rusya doğalgaz ve petrol piyasalarında işbirliği içindedir. 2013 yılında Rusya'nın enerji şirketlerinden Rosneft, Azerbaycan enerji şirketi Socar ile işbriliği anlaşması imzalamıştır. Ermenistan ise tamamen Rus petrol ve doğalgazına bağımlıdır. Rusya'nın Ermenistan pazarına avantajlı giriş hakkı vardır. Dağlık Karabağ sorununa ilişkin çözümsüzlüğün Rusya'nın bölgedeki etkisini güçlendirdiğini söylemek mümkündür.[295] Rusya ile Azerbaycan arasında yakın zamana baktığımızda ekonomik ilişkiler önemli bir aşama kaydetmiştir. 2018 yılını incelediğimizde Azerbaycan ve Rusya'nın dış ticaret işlemleri %19 artmıştır. 2019 yılının sonunda ise dış ticaret işlemleri

[291] **a.g.e.,** s. 209.
[292] Hakyemez, **a.g.e.,** s. 23.
[293] Ali Dinç, **Azerbaycan-Ermenistan Dağlık Karabağ Savaşları,** 1. b., İstanbul: Cinius Yayınları, 2021, s. 78.
[294] Eylemer, **a.g.e.,** 127-128.
[295] **a.g.e.,** s.128.

%20'yi geçmiştir. Rus mallarının Azerbaycan'a ithalatı 2.07 milyar dolara ulaşırken, Azerbaycan mallarının Rusya'ya ihracatı 660 milyon dolardır.[296]

SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya, Vladimir Putin'in 2000 yılında devlet başkanı olmasına kadar ki süreçte oldukça zor siyasi ve ekonomik bir dönüşüm süreci yaşamıştır. Putin dönemi ile birlikte Rusya, bu dönemde Atlantikçilik anlayışını terk etmiştir. Bunun sebebi Batı ülkelerinin savunduğu liberal dünya görüşünü savunmamasıdır. Aynı zamanda ABD'nin belirleyici olduğu tek kutuplu dünya sistemi yerine çok kutuplu dünya sistemini savunmaktaydı. Çünkü görüş olarak çok kutuplu dünya sistemi Rusya'nın çıkarlarına daha uygundur.[297] Bununla birlikte Rusya, Güney Kafkasya'da etkili olmak istiyordu. Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkilerinde, güçlü olmayı sahada etkili olmakla denk görme anlayışı da önemli bir rol almıştır. Böylelikle Rusya'nın, 2000'li yıllarda bölgede daha etkili bir politika izlemeye çalıştığını söylemek mümkündür.[298]

Azerbaycan 2020 yılındaki 2. Dağlık Karabağ savaşıyla topraklarının çoğunu geri almıştır. Azerbaycan'ın zaferi ile birlikte zorunlu göçe maruz kalmış yüz binlerce Azerbaycan Türkü yurtlarına geri dönebilecektir. Azerbaycan tam anlamıyla kesin bir zafere yakınken Rusya'nın aracılığı ile ateşkes sağlanmıştır. Rusya'nın aracılık ettiği mutabakat ile Rus barış güçleri Hankendi'de bulunacaktır. Rusya askeri kuvvetleri ile bölgede kontrolü sağlamıştır. Azerbaycan topraklarının çoğunu geri alarak önemli bir kazanım elde etmiştir. Fakat Rus askeri güçlerinin bölgeye gelmesi tarafların aleyhine olabilir. Taraflar Dağlık Karabağ sorununda Rus etkisini daha çok hissedebilir.[299]

Ermenistan, savaş boyunca Rusya'nın müdahale etmemesi sebebiyle hayal kırıklığına uğramıştır. Fakat Rusya araya girerek ateşkesi sağlamasaydı ve savaşın devam etmesi halinde Dağlık Karabağ'ın tamamen Azerbaycan'ın olacağının farkındaydı. Rusya Federasyonu bölgesel hâkimiyetini arttırmıştır. 2020 Dağlık Karabağ savaşının galibi Azerbaycan, önemli kazanımlar elde etmiştir. Fakat buna rağmen Rusya'nın tek aktör

[296] Nafile Rehimova, "Rusya Ve Azerbaycan: Modern Dönemde Devletler Arası İş Birliğinin Özellikleri ve Ana Yönleri", **Marziye Memedli,** der. Ankara: Nobel Bilimsel Yayıncılık, 2021, s. 167.
[297] Çakır ve Ataman, **a.g.e.,** S.189-190.
[298] **a.g.e.**
[299] Güçlü Köse ve Keisuke Wakizaka, "The Historical Dynamics Of The Second Karabakh War And The Shift In Turkey's Policy: The Effects Of The Syrian Civil War", **Karadeniz Araştırmaları,** Vol. 19, No. 74 (June 2022), p. 314-315.

olarak ateşkesi sağlaması ve bölgede var olması sebebiyle en karlı ülke olduğu düşünülmektedir.[300]

[300] **a.g.e.**

3. DIŞ POLİTİKA ANALİZİ BAĞLAMINDA DAĞLIK KARABAĞ

3.1. Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Taraflar Arasındaki İlişkiler

3.1.1. Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde ve sonrasında Azerbaycan ile ilişkilere oldukça önem verilmiştir. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri Gazi Mustafa Kemal Atatürk döneminde, Azerbaycan'ın menfaatlerinin yanında olmak ve emperyalist batılı ülkelerin faaliyetlerinde Azerbaycan'ı yalnız bırakmamakta kararlı bir politika izlenmiştir. Atatürk bu dönemden itibaren Azerbaycan'ın birlik ve bütünlüğünün korunması amaçlanmıştır.[301] Sovyetler Birliği döneminde Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler kendi cumhuriyetlerine katmanın mücadelesine girmişlerdir. Bolşevik yönetimi Ankara hükümeti ile 1921 tarihinde uzlaşmaya vararak Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlanmasını kabul etmiştir. Fakat Stalin dönemine gelindiğinde bölgede baskı ve şiddet politikaları sonucunda Azerbaycan Türklerinin bir kısmı göç etmek zorunda kalmıştır.[302]

Başta Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere Dağlık Karabağ sorunu, İran ve Rusya gibi ülkeleri de yakından ilgilendirmektedir. Küresel açıdan ele aldığımızda, Avrupa ve ABD'de fazlasıyla ilgilenmektedir. Soydaşlık ve tarihsel geçmiş esasında Dağlık Karabağ sorunu Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir.[303]

Azerbaycan'ın etnik, kültürel, dilsel yakınlığı ve zengin enerji kaynakları Türkiye'nin Kafkasya politikasında oldukça önemli bir konumda olmasını sağlamıştır. Türkiye, Azerbaycan'ı Orta Asya'ya açılan bir köprü ve enerji kaynaklarından dolayı

[301]Kuduban ve Kaya, **a.g.e.,** s. 926
[302] Muhammet Faruk Çakır ve Oğuzhan Ataman, "Post-Sovyet Dönemde Güney Kafkasya'da Güvenlik: Başlıca Gelişmeler ve Çatışma Ortamının Dönüşümü", **Güvenlik Çalışmaları Dergisi**, Y. 22, S. 2 (Ekim 2020), s.185.
[303]Kuduban ve Kaya, **a.g.e.,** s. 927.

istikrarlı olmasının önem taşıdığı en stratejik Türk Cumhuriyeti olarak görmüştür.[304] Türkiye Cumhuriyeti, 30 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 9 Kasım 1991'de tanıyan ilk devlet olmuştur. Türkiye Azerbaycan ilişkileri çok boyutlu ve stratejik düzeydedir. Azerbaycan ile Türkiye arasında ki tek kara bağlantısı olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, ikili ilişkiler açısından ayrı bir yer tutmaktadır. Ermenistan, İran ve Türkiye arasında kalan ve Azerbaycan'dan fizikken ayrı olan, tarihte Türk kapısı olarak tasvir edilen Nahçıvan, Azerbaycan ile doğrudan bağlantı noktamızdır.[305] Türkiye ile İran arasında 23 Ocak 1932'de imzalanan sınır antlaşmasıyla, Mustafa Kemal Atatürk'ün doğrudan girişimi ile Iğdır ilinin en doğusunda yer alan Aralık ilçesinin Dilucu bölgesi Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına dâhil edilmiştir. Bu gelişme sonucunda Türkiye ile Nahçıvan arasında 17,706 km'lik bir sınıra sahip olunmuştur.[306]

Dağlık Karabağ sorununda Türkiye, SSCB döneminden 1991'e kadar sorunu SSCB'nin bir iç meselesi olarak görmüştür. Bu açıdan bakıldığında Türkiye Kafkaslarda barışçıl bir politika benimsemiştir. Elçibey'in izlediği politika ile İran ve Rusya'nın devre dışı bırakılarak Türkiye ile yakın bir iş birliği oluşturmak amaçlanmaktaydı.[307] Ebulfez Elçibey döneminde Türkiye, Azerbaycan dış politikasında oldukça önemli bir konuma gelmiştir. Ebulfez Elçibey, Türk milliyetçisi olduğunu ve Atatürk hayranlığını sık sık dile getiren bir Devlet Başkanıydı. Ebulfez Elçibey dile getirdiği, Türkiye Azerbaycan'ın dış politikasının başköşesinde yer tutacaktır sözü, Türkiye'ye vermiş olduğu değeri net bir şekilde göstermiştir.[308]

Türkiye açısından Dağlık Karabağ çatışmasının, Güney Kafkasya bölgesindeki politikasının sınandığı bir alan olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye bölgede askeri bir çatışmadan kaçınmaya çalışmıştır. Güney Kafkasya'da etkili bir aktör olmak isteyen Türkiye, müttefiki Azerbaycan'ın yanında bir politika izlemiştir. Türkiye, uluslararası toplumu harekete geçirmeyi amaçlamıştır. Bu politika ile işgalin kalıcı olmamasını ve uluslararası toplum tarafından kınanmasını gerçekleştirmeye çalışmıştır.[309] Türkiye,

[304] Kamer Kasım, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya,** 1. b., Ankara: Usak Yayınları, 2009, s. 95.
[305] Oktay ve Cerrah, **a.g.e.,** s.234-235.
[306] Ahmet Nazmi Üste ve Ülviyye Sanılı Aydın, "Güney Kafkaslarda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Zengezur Koridoru'nun Önemi", **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Y. 20, S. Özel (Temmuz 2022), s. 267-268.
[307] Kuduban ve Kaya, **a.g.e.,** s. 928.
[308] Turan, **a.g.e.,** s. 71.
[309] Kasım, **a.g.e.,** s. 96.

çatışmanın Müslüman-Hristiyan çatışması olarak algılanmasını istememiştir. Türkiye, SSCB dağılmadan önce çatışmalar ilk başladığında sorunu bir iç mesele olarak görmek durumundaydı. SSCB'nin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı yeni bir durum ortaya çıkarmıştır. Azerbaycan ile var olan kültürel bağların yanı sıra Türkiye'nin bağımsızlığını tanımış olduğu ülke işgal edilmekteydi.[310]

Karabağ'ın işgali sırasında Azerbaycan ile Türkiye ilişkileri askeri ve ekonomik alanda yüksek stratejik düzeye ulaşan ilişkiler başlamıştır. 1994 tarihine gelindiğinde Haydar Aliyev, Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini gerçekleşmiştir. Bu ziyaret ile birlikte ikili ilişkiler de stratejik ortaklık düzeyine ulaşacak ilişkilerin temeli atılmıştır. 7-9 Aralık 1995'te Türkiye, Azerbaycan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Türkiye ile Azerbaycan, ortak bildiri ve ekonomik işbirliği anlaşması imzalamıştır. Diplomatik, askeri ve politik alanda önemli iş birliği anlaşmaları ise 1996 yılında yürürlüğe girmiştir.[311] Haydar Aliyev döneminde, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri gelişme göstermiştir. 2001 yılına gelindiğinde ikili görüşmeler sonrasında iki ülke arasında karşılıksız askeri yardım antlaşması yapılmıştır. Bu gelişmeyle birlikte Türkiye, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'ne 3 milyon dolar yardımda bulunacağı ön görülmüştür.[312] Azerbaycan'ın Orta Asya ülkelerine göre Türkiye'ye daha yakın olduğu ortadadır. Türkiye açısından Azerbaycan, Avrasya'ya açılan bir kapı konumundadır. Azerbaycan açısından ise Türkiye, Batı'ya açılmanın yoludur. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde müttefikliğin yanında bölgesel ve güvenlik açısından daha aktif bir politika amaçlanmıştır.[313]

Azerbaycan bağımsızlığının ardından onu ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Bu tarihten itibaren günümüze kadar ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın en büyük destekçisi Türkiye olmuştur. Türkiye Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru petrol hattının açılmasında ve Bakü petrollerinin Dünyaya ulaşmasında Rusya'ya alternatif olurken oldukça önemli bir stratejik unsur olmuştur.[314] Türkiye'nin Kafkasya ile ilişkilerinde ilk düşünülen ülke Azerbaycan'dır. İlişkiler de iki ülke için de en önemli konu Dağlık Karabağ sorunudur. Karabağ sorunun ardından iki

[310] **a.g.e.**
[311] Hasanoğlu, Memmedov ve Maharramov, **a.g.e.,** s. 524.
[312] Özlem Yılmaz, Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010), **Necati İyikan,** der. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2011, s. 126.
[313] **a.g.e.,** s. 126-127.
[314] Hakyemez, **a.g.e.,** s. 23.

taraf içinde mühim olan BTC, enerji boru hatları ve projeleri gelmektedir. Türk-Azerbaycan ilişkileri 2000'li yıllarda lider değişimi önemli bir husus olmuştur. Haydar Aliyev'in vefatı ile oğlu İlham Aliyev Devlet Başkanı görevine gelmiştir. İlham Aliyev'in seçim sürecinde ABD ve Türkiye ziyaretleri, Azerbaycan'ın öncelikleri ve müttefiklerini göstermede oldukça önemlidir.[315] Ayrıca Azerbaycan, topraklarında Rus askeri birliklerinin olmadığı tek BDT üyesi ülke konumundadır. Türkiye açısından Azerbaycan, Kafkaslar ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne dair politikalarının gelişmesi açısından fazlasıyla önemli bir konumdadır.[316]

Türkiye'nin Azerbaycan politikası uluslararası ortamdan etkilenmiştir. 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası ABD'nin Kafkasya'ya yönelimi ve bölgesel güvenlik alanında ABD ile bölge ülkelerinin işbirliği, Türkiye'nin de Azerbaycan ve Gürcistan'a yönelik güvenlik alanında işbirliği açısından ilgisini arttırmıştır.[317]

2006 yılına gelindiğinde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde önemli bir kazanım olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı açılmıştır. 2007 yılında ise, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattının yapılması ile bağlı proje tamamlanmıştır. Aynı zamanda 980 km uzunluğunda doğalgaz hattı faaliyete başlamıştır. Şahdeniz yatağından çıkarılan Azerbaycan doğal gazı Türkiye'ye taşınmaya başlamıştır.[318]

2013 yılında Azerbaycan ile Türkiye arasında Trans Adriyatik Boru Hattı Projesi'nin (TAP) gerçekleştirilmesine dair anlaşma imzalanmıştır. Projenin gerçekleşmesiyle Azerbaycan doğal gazının İtalya'ya ulaşması planlanmıştır. Doğalgaz hattının yapımı, güzergâhı ile ilgili Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya arasında anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye ve Azerbaycan, Avrupa devletleri için güvenilir bir stratejik enerji ortağı olduğunu söyleyebiliriz.[319]

2020 yılının Eylül ayında taraflar arasında başlayan çatışmalar 10 Kasım 2020'de son bulmuştur. Türkiye, Azerbaycan'a askeri ve siyasi desteğiyle üstünlük sağlamasında katkısı olmuştur. Putin yönetiminin Azerbaycan'ın operasyonlarını görmezden geldiğini

[315] Ali Faik Demir, XXI. Yüzyılda Geçmiş ve Gelecek Açmazındaki Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri, **Faruk Sönmezoğlu, Nurcan özgür Baklacıoğlu ve Özlem Terzi,** der. İstanbul: Der Yayınları, 2012, s. 761.
[316] Çora, **a.g.e.,** s. 80.
[317] Kasım, **a.g.e.,** s. 99.
[318] Hasanoğlu, Memmedov ve Maharramov, **a.g.e.,** s. 524-525.
[319] **a.g.e.,** s. 526.

söyleyebiliriz. Çünkü Ermenistan'ın batıyla yakınlaşmasından endişe duymuştur. Rusya'nın daha tarafsız bir tutum içerisinde olmasının önemli nedeniydi.[320]

27 Eylül 2020'de başlayan savaşın sona ermesini sağlayan ateşkes antlaşmasının 9. Maddesi ile sadece Azerbaycan'ın batı kesimleri ile Nahçıvan bölgesi arasında değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın ana kısmı ve Nahçıvan ile Türkiye arasında da kara bağlantısını sağlıyor olacağı Türkiye-Azerbaycan ilişkileri açısından önemlidir. Ateşkes antlaşması ve Şuşa beyannamesi ile öngörülen Zengezur Koridoru, Azerbaycan'ın batı bölgelerini Nahçıvan ile birleştirecek karayolu ve demiryolundan oluşacaktır. Zengezur bölgesi, Büyük İpek yolu üzerindeki konumu nedeniyle oldukça önemlidir. Zengezur koridoru bölge ülkeleri arasında işbirliğinde yeni bir dönemi işaret edebilir. Türkiye, başta Azerbaycan olmak üzere Orta Asya ülkelerine alternatif ulaşım olanağından faydalanabilir.[321]

Türkiye ile Azerbaycan 15 Haziran 2021 tarihinde Şuşa'da imzalanan ittifak bildirgesi iş birliğinin garantörü niteliğindedir. 1921 yılında imzalanan Kars Antlaşması Sovyetleri Nahçıvan'ı Ermenistan üzerinden engellemekteydi. Türkiye, Nahçıvan'ın toprak bütünlüğünün garantörü olmuştur. Şuşa deklarasyonu da Karabağ'a yönelik tehditleri önlemede etkili olacağı umulmaktadır. Böylelikle Türkiye Azerbaycan topraklarında korumacı rolünü arttırabilecektir. Şuşa Beyannamesi, askeri ve savunma alanında iş birliğini arttırmayı ön görmektedir. Ağdam'da ortak bir izleme merkezinin Karabağ'da güvenliğin sağlanmasında önemli bir rolü olacaktır. Ayrıca bölgesel gelişmelerde Azerbaycan ile Türkiye önemli bir rol üsteneceklerdir. Türkiye-Azerbaycan iş birliği, Azerbaycan'ın bölgesel bir güç olarak statüsünü güçlendirmektedir.[322]

3.1.2. Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri

Azerbaycan, petrol ve doğal kaynaklara sahip olması, enerji yollarının güzergâhında olması bakımından stratejik açıdan önemlidir. Ermenistan'ın ise ne petrolü

[320] Haydar Çakmak, "Türkiye'nin Karabağ Politikası", **Haydar Çakmak,** der. Ankara: Yenisey Kitap, 2021, s. 158.
[321] Üste ve Aydın, **a.g.e.,** s. 268-272.
[322] Aytekin Zeynalova, "Şuşa Zirvesi Odağında Azerbaycan-Türkiye İttifakı ve Uluslararası Etkisi", **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi,** Y. 5, S. 1 (Nisan 2022), s. 2-8.

ne de denize kıyısı vardır. Ermenistan'ı bölgede önemli kılan sebep ise, komşulara baskı uygulayarak bölgeyi istikrarsız hale getirebilmesidir. Ermenistan'ın bu gücünü kullanabilme kapasitesi Rusya, Batılı ülkeler ve İran'ın tavrına bağlıdır.[323] Ermenistan Dağlık Karabağ'ın nüfusu nedeniyle Ermeni toprağı olduğunu savunmaktadır. Ayrıca Ermenistan, Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'ın toprağı olduğunu düşünen herhangi bir uluslararası hükmü kabul etmeyeceğini açık bir şekilde dile getirmektedir. Fakat Ermenistan, Türkiye ile Azerbaycan'la bir savaş ortamından uzak durmak amacıyla Karabağ'ın bağımsızlığını tanımamıştır. Azerbaycan, Dağlık Karabağ'da Ermeni nüfusunun oluşmasının sadece 150 yıllık bir göç politikası sonucuyla oluştuğunu savunmaktadır. Azerbaycan, Sovyetlerin baskısıyla Karabağ'a özerklik verildiğini söylemektedir. Ayrıca Karabağ sorununu bir iç mesele olarak düşünürken, Karabağ'daki Ermenileri kendi vatandaşı olarak görmektedir.[324]

Nahçıvan, Azerbaycan'a bağlı ancak kara sınırı bulunmayan Türk nüfusunun yaşadığı özerk bir cumhuriyettir. Nahçıvan, geçmişten beri Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçasıdır. Nahçıvan için Ermeniler hak iddiasında bulunmuşlardır. Ermeniler 1988 yılında, Karabağ ve Azerbaycan topraklarına saldırmalarının yanı sıra Nahçıvan'a da saldırılara başlamışlardır.[325] Hocalı katliamının ardından Ermeniler Nahçıvan'a saldırmıştır. Bunun üzerine 1992 yılının Mayıs ayında Karabağ'da çatışmaların yaşandığı bir dönemde Türkiye'nin savaşa dâhil olabileceği ihtimali tartışılmaya başlanmıştır. Rusya sert tepki göstererek BDT Genel Kurmay Başkanı Şapoşnikov'un açıklamasında, Türkiye'nin müdahalesinin üçüncü dünya savaşına yol açacağını dile getirmiştir.[326]

Azerbaycan ile Ermenistan sınırında olan Laçin, Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasında kalmaktadır. Azerbaycan'a direkt bağlı bulunmaktadır. Karabağ ile Ermenistan arasındaki bölgeyi kapsadığı için Ermeniler için stratejik konumdadır. Ermenilerin Laçin'in işgali ile bölgeye silah göndermek oldukça kolaylaşmıştır. Bu işgal ile birlikte bölgede Ermenistan silahlı güçlerinin savaştığı görülmüştür. Aynı zamanda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ihlal edildiği kesin bir şekilde görülmüştür.[327]

---

[323] Aiman Atamuratova, "Azerbaycan-Ermenistan İhtilafının Orta Asya Güvenliği Kapsamında İncelenmesi", **Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi,** Y. 2, S. 2 (Kasım 2021), s. 57.
[324] Çora, **a.g.e.,** s. 50-51.
[325] İbadov, **a.g.e.,** s. 74.
[326] Kuduban ve Kaya, **a.g.e.,** s. 933.
[327] İbadov, **a.g.e.,** s. 75.

Dağlık Karabağ çatışmasında ekonomi doğrudan bir sebep olmamakla birlikte sorunun çözümsüzlüğünde etkili bir faktördür. Azerbaycan ve Ermenistan ekonomileri kişi başına düşen milli gelir azlığı, düşük büyüme oranları, dışa bağımlılık nedeniyle zayıf kalmıştır. Bu ekonomik zayıflık genelde dış politikada güvenlikçi bir yaklaşıma sebep vermiştir. Toplumsal refah seviyesinin düşüklüğü sebebiyle tarafların yönetimleri, kamuoyunun dikkatini dışarıya yöneltmesini amaçlamıştır.[328] Enerji kaynaklarının etkisiyle Azerbaycan ekonomisi hızlı bir gelişme gösterirmiş, fakat halkın refah düzeyine ve demokratikleşme sürecine olumlu yansımamıştır. Haydar Aliyev döneminden itibaren otoriter rejim kurumsallaştırılmış, artan petrol ve doğalgaz ihracatı rejimin korunması için kullanılmaya başlanmıştır.[329] Haydar Aliyev döneminde önemli amaçlarından biride uluslararası kamuoyunu Dağlık Karabağ ihtilafı konusunda aydınlatmaktı. Azerbaycan aydınları tarafından Dağlık Karabağ sorunu gerçeklere dayalı bir şekilde dünya kamuoyuna aktarılamaya çalışılmıştır. Haydar Aliyev, tarihte Ermenilerin soykırımlarından bahsederken yalana dayalı propagandanın kalıcı olmayacağını uluslararası kamuoyuna göstermeyi amaçlamıştır.[330]

Ermeniler tarafından işgal altında olan Dağlık Karabağ bölgesi Ermenistan yetkilileri tarafından reddedilmektedir. Herhangi bir işgalin olmadığı belirtilirken, eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Ermenilerinin bağımsızlık girişimleri olarak açıklanmıştır. Ancak, işgali kabul eden Ermenistan yetkililerinin açıklamaları bulunmaktadır. 17 Mayıs 2001 tarihinde Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sarkisyan, "İşgal ettiğimiz topraklar var. Bunda utanılacak bir şey yok. Güvenliğimiz gereği bu toprakları işgal ettik. Biz bunu 1992 yılı ve öncesinde de söylüyorduk, şimdi de söylüyoruz. Belki üslubum diplomatik değil, ancak gerçek bu" sözlerini dile getirmiştir.[331] 2002 yılının Ağustos ayında Haydar Aliyev ile Robert Koçaryan arasında tarafların sınırındaki Sederek'te ki görüşme sırasında açıklamada bulunan, Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sarkisyan, işgal bölgesinde Ermenistan askerlerinin bulunduğunu resmen ifade etmiş ve bunun normal olduğunu eklemiştir. Sarkisyan, eski Dağlık Karabağ

[328] Çağlar Söker, "Dağlık Karabağ Sorunun Çatışmayı Çözme Perspektifinden İncelenmesi", **KAÜİİBFD,** Y. 8, S. 16 (Haziran 2017), s. 560.
[329] **a.g.e.,** s. 565-566.
[330] Yunus Ekici, "Dağlık Karabağ'da Ermeni İşgali (1988-1993)", **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** S. 29 (Ocak 2022), s. 142.
[331] Araz Aslanlı, **Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri,** 1. b., Ankara: Berikan Yayınevi, 2015, s. 168-169.

Özerk Bölgesi topraklarını hiçbir zaman Azerbaycan toprağı olarak görmediklerini de dile getirmiştir.[332]

İlham Aliyev döneminde enerji projelerinin tamamlanması ile ekonomiye olumlu katkısı olmuştur. Bununla beraber dış politikada denge politikasının yanı sıra hücum diplomasisi Azerbaycan'ın öncelikli dış ve güvenlik politikası olmuştur. Bu politika, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde kullanılmış, asıl hedef Ermenistan ve Ermeni diasporası üzerine baskı kurarak Dağlık Karabağ'ın işgalini uluslararası gündemde tutmaktır.[333] Azerbaycan'ın hızlı bir silahlanmaya gitmesi, Ermenistan'ın Karabağ stratejisine darbe vurmuş ve sorun uluslararası toplumun gündemine taşınmıştır. Azerbaycan'ın hücum diplomasisi ile amaçladığı, Ermenistan'ı bölgesel projelerden uzak tutarak yalnızlaştırmak, uluslararası alanda Ermeni Lobisine karşı saldırı taktiğini uygulayarak Ermenistan'ı psikolojik olarak savunma hattına itmektir.[334]

Dağlık Karabağ sorununun çözümü için pek çok uluslararası örgüt ile çalışmalar yapılmıştır. 2005-2015 yılları arasında tarafların devlet başkanları ile 23, Dışişleri Bakanları arasında 40 görüşme yapılmıştır. Azerbaycan yetkililerinin "süreç bu şekilde devam ederse topraklarımızı işgalden kurtarmak için askeri yola başvurmak dışında bir seçeneğin kalmayacağını", Ermenistan ise "halimizden memnunuz" tarzı açıklamalar ve "savaş yeniden başlarsa Azerbaycan daha kötü bir durumla karşılaşır" şeklindeki açıklamalar duyulabilmektedir.[335] "Azerbaycan yetkilileri görüşmelerin sırf görüşme yapılması amacıyla sürdürülmesinden, çifte standartlardan, özellikle bazı Batı ülkelerinin Karabağ sorununa ilişkin olarak, Gürcistan'ın, Ukrayna'nın ve Moldova'nın yaşadığı benzer sorunlarda olduğundan farklı bir tutum sergilemelerinden duydukları rahatsızlığı her vesile ile dile getirmiştir".[336]

2016 yılının Nisan ayında başlayan şiddetli çatışma ile birlikte tarafların liderleri elini müzakere masasında taviz verme açısından zayıflatmıştır. Çatışma sebebiyle iki tarafın halkının milliyetçi duyguları kabarmıştır. İki ülkenin halkı sorunu bir tehdit olarak

[332] **a.g.e.,** s. 169.
[333] Cavid Veliyev, **Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı Tarihi ve Güncel Boyutlar,** 1. b., İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2020, s. 144-145.
[334] **a.g.e.,** s. 145.
[335] Aslanlı, **a.g.e.,** s. 180.
[336] **a.g.e.**

görmekte ve çözümü için askeri tedbirleri onaylamaktadır.[337] Henry Kissinger, dış politikanın iç politikanın devamı olması eğiliminin ve kimlik kazanma sürecinin artmasının, çağdaş dünyanın jeopolitik düzenine ciddi etki ettiğini vurgulamaktadır.[338] Dağlık Karabağ sorunu taraflar açısından baktığımızda siyasi liderler sorunu sürekli olarak iç politika aracı olarak kullanmışlardır. Azerbaycan ve Ermenistan içinde iç kamuoyunu en çok ilgilendiren mesele Karabağ çatışmasıdır ve soruna ilişkin her adım dikkatle incelenmektedir. İki tarafın da hükümetleri Dağlık Karabağ sorununu iç siyaset malzemesi olarak kullandığını söyleyebiliriz. Halkın ve diğer baskı unsurlarının iktidarlarına gölge düşürmesine engel olması amaçlanmıştır. Böylelikle bu sorunu kullanmak hükümetlerin iktidarda kalabilmesinde önemli bir etken olmuştur.[339]

27 Eylül 2020 tarihinde taraflar arasında 2. Karabağ savaşı başlamış, 44 günlük çatışmanın ardından Azerbaycan'ın üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Azerbaycan işgal altındaki topraklarının %70'ine yakınını geri almıştır. Azerbaycan hükümeti açıklamalarında Karabağ'da bulunan Ermeni nüfusunun hedef olmadığını net bir şekilde beyan etmiştir. Ayrıca Azerbaycan, Ermenistan'ın barışa dönük bir tutum sergilemesi halinde bölgedeki projelerde yer alabileceğine dair mesajlar vermekteydi. Zengezur koridorunun açılması konusu Türkiye-Azerbaycan ve Nahçıvan için jeopolitik açıdan önemi olduğu kadar Ermenistan açısından da olumlu bir gelişme olacaktır. Çünkü Nahçıvan, Ermenistan gibi uluslararası projelerin dışında kalmaktaydı. Nahçıvan'ın Azerbaycan ile kara bağlantısı yoktu. Bu durum Nahçıvan'ı ve Azerbaycan'ı İran'a mecbur bırakıyordu. Ayrıca Türkiye ile Azerbaycan'ın faaliyet alanlarının sınırlı kalmasına sebep olmaktaydı. Bu gibi sebeplerden dolayı Zengezur koridorunun açılması bölgesel açıdan yeni bir dengenin oluşmasına neden olabilecektir.[340]

Azerbaycan, bölgede ekonomik açıdan her geçen gün gelişen bir konumdadır. Ermenistan açısından ise işlerin pek parlak olduğu söylenemez. Ermenistan kalkınmayı hedefliyorsa ve bölgesel ekonominin bir parçası olmayı amaçlıyorsa Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerini düzelterek bu sürece dâhil olması mümkündür. 2. Karabağ mağlubiyetiyle Ermenistan, askeri ve ekonomik bakımdan daha zor bir döneme girmiştir.

---

[337] Selim Kurt, **a.g.e.,** s. 16.
[338] Novruz Memmedov, **a.g.e.,** s. 266.
[339] Özçelik, **a.g.e.,** s. 70.
[340] Yıldız Deveci Bozkuş, "Karabağ Savaşı Sonrası Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri", **Journal of Balkan and Black Sea Studies,** S. 8 (Haziran 2022), s. 133-135.

Böylelikle Ermenistan'ın yeni süreçte komşu ülkelerle normalleşmesi dışında bir yolu olmadığı görülmektedir.[341]

3.2. Azerbaycan Dış Politikasında Temel Eğilimler

3.2.1. Rusya'yı Dengeleme Düşüncesi ve Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkileri

SSCB'nin dağılmasıyla Güney Kafkasya bölgesi, bölgesel aktörlerle birlikte küresel bir aktör olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin mücadele verdiği önemli bir bölge haline gelmiştir. ABD ve Rusya Dağlık Karabağ sorununda çatışma çözümüne yönelik ön plana çıkan aktörler olmuştur. İki ülke 1945'ten beri pek çok çatışmanın arabuluculuğunda bulunmuşlardır. Geniş askeri ve ekonomik kaynakları çatışmaların sonucunu etkilemelerinde güç kaynağı oluşturmuştur.[342]

20.yüzyılda özellikle iki dünya savaşının yaşanmasıyla birlikte uluslararası dengelerin oldukça hızlı değiştiği bir döneme girilmiştir. Bu dönem ile birlikte güç ve çıkar çatışmaları uluslararası sistemin var olan düzenini oldukça etkilemiştir. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından sona eren Soğuk Savaş dönemi bu güç mücadelesine sahne olmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla sona eren Soğuk savaş ile birlikte iki kutuplu dünya sistemin sonu olurken, ABD'nin güç mücadelesinin galibi olduğunu göstermiştir.[343] Realist düşünceye göre, iki kutuplu güç dengesi sona erdiyse ve küresel bir güç dünya siyasetinden uzaklaştıysa, bu güç boşluğu küresel ve bölgesel aktörler tarafından doldurulacaktır. Soruna taraf olan Azerbaycan ve Ermenistan dışındaki aktörlerin yaklaşımlarını bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Dağlık Karabağ sorununda yedi aktörden söz edebiliriz. ABD, Rusya, Avrupa Birliği, İran, Türkiye, İslam Dünyası ve Çin'dir. Her aktörün çıkarları ve politikaları, sorunun çözümünde farklı stratejiler izlediği söylenilebilir.[344]

[341] **a.g.e.,** s. 141.
[342] Eminoğlu ve Aydın, **a.g.e.,** s. 248-251.
[343] Koca, **a.g.e.,** s. 17.
[344] Asal, **a.g.e.,** s. 63-64.

Azerbaycan sorunu uluslararası toplum ile çözemeyeceğini görünce ABD, Rusya, AB, Türkiye ve İran arasında denge siyasetine gitmeye mecbur kaldığı söylenebilir. Denge siyaseti, Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası yaşanan süreçte tecrübe ettiği bir politikadır. Azerbaycan dış politikasında Ayaz Muttalibov döneminde daha Rusya yanlısı bir eğilim görülmektedir. Ebulfez Elçibey döneminde ise Türkiye'ye yakın politikalar izlenmiş ve bu politikalar bölge ülkelerini rahatsız ederek iç istikrarsızlıklara sebep olmuştur. Haydar Aliyev iktidarı ile bölgesel güçlerle eşit yakınlık politikasıyla daha istikrarlı bir dönemin gerçekleşmesini sağlamıştır.[345] Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle, "Dağlık Karabağ sorunun çözümüne kim yardım ederse ona daha yakın oluruz" sözüyle ülkeler arası ilişkilerin karşılıklı çıkar odaklı olacağını belirtmiştir. Bununla birlikte koz olan doğal kaynakları Azerbaycan lehine kullanabileceği bir fırsat elde etmiştir. Rusya'yı dengelemek düşüncesiyle Rusya yanlısı politika izlemiş, ancak karşılığını göremediği için dengeli bir dış politikaya döndüğünü söyleyebiliriz. Haydar Aliyev döneminde, dış politika kurumsallaşmış ve dengeye oturmuştur. Azerbaycan Batıya yönelmiş ve aynı zamanda komşularıyla iyi ilişkiler yürütmeye çabalamıştır.[346]

Thomas Ambrosio'ya göre ABD, 1992-1995 yılları arasında Karabağ sorununda net bir politikaya sahip olamadığını söylemektedir. Günümüzde de çok net olarak sabit bir politika görememekteyiz. İkili ilişkiler Azerbaycan'ın bağımsızlığı ile başlamıştır. Bununla birlikte ABD, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünden yana olmuştur. 1992 yılında Helsinki'de gerçekleşen AGİK toplantısında Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü dile getirilmiştir. ABD temsilcisi toplantıda toprak bütünlüğünü savunan ve bölgedeki yabancı askeri güçlerin çekilmesini ön gören tasarıyı hazırlayıp lehine oy kullanmıştır.[347]

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikasında, Sovyetlerin dağılmasının ardından süper güç konumuna gelen ABD ile ilişkiler oldukça önemliydi. 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığının ardından Azerbaycan'ı tanıyan ilk devletlerden biri ABD olmuştur. ABD dış politikasında, jeopolitik açıdan Güney Kafkasya'da Azerbaycan oldukça önemli görülmektedir. ABD, doğal kaynakları açısından zengin ve gelişme potansiyeli yüksek Azerbaycan'a oldukça önem vermekteydi.[348]

---

[345] Tarık Ak ve Murteza Hasanoğlu, "İç Güvenliğin Değişen Gündemi ve Azerbaycan Devletinin İç Güvenliği", **IBAD Sosyal Bilimler Dergisi,** S. 11 (Nisan 2021), s. 25.
[346] Erkan, Kısacık ve Sevimli, **a.g.e.,** 336-337.
[347] Demirtepe, **a.g.e.,** s. 59.
[348] İbadov, **a.g.e.,** s. 43-44.

Güney Kafkasya bölgesinde bloklaşan ve giderek içinden çıkılamaz olan sorunlar, bölgeyi bir çatışma alanına dönüştürmüştür. ABD ve Rusya Federasyonu bölge üzerinde rekabete giren küresel aktörlerin başında gelmektedir. ABD için Kafkasya bölgesine yönelik çıkarlarını savunmak ve süper güç konumunu sürdürmek açısından önemliydi. ABD, Kafkasya'da herhangi bir çatışma ortamına girmeyi arzu etmemiştir. Çünkü enerji kaynaklarını istemediği yönetimlerin eline geçmesini istememektedir. Kaynakların akışını engelleyecek bir çatışma ortamı ABD'nin çıkarlarına ters düşmektedir. ABD Rusya'yı kışkırtmadan politikalarını sürdürürken, İran'ı bölgesel ve küresel olarak izole etmeyi amaçlamaktadır.[349]

ABD açısından Güney Kafkasya'da önemli rolde gördüğü Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz kaynaklarının yanı sıra coğrafi konumuyla da stratejik önemi büyüktür. Azerbaycan ile ABD ilişkileri SSCB'nin son yıllarından itibaren gelişmeye başlamıştır. Doğu-batı enerji koridoru stratejisinde ABD açısından Azerbaycan, Güney Kafkasya'da önemli bir konuma gelmiştir.[350]

ABD, Güney Kafkasya'da çıkarları nedeniyle işbirliği ve sınırlama stratejileri uygulamıştır. İşbirliği; Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ile uygulanmıştır. Sınırlama stratejinde ise, Rusya ve İran'ı kontrol etmeyi amaçlamıştır. Görüldüğü üzere bu stratejiler ile Rusya, İran ve Ermenistan ABD'nin karşısında yer almışlardır. ABD, Dağlık Karabağ sorunun çözüme kavuşmasını istemekteydi. Fakat bölgede ki sorunların çözümünde yeterli bir etkisi olamamıştır.[351]

Azerbaycan bağımsızlığını kazanmasının ardından ABD ile ilişkilerini kuvvetlendirmek çabasındaydı. Azerbaycan bağımsızlığının ardından güvenliğine karşı olumsuz gördüğü ve Karabağ sorununda Ermenilerin yanında olan Rusya'ya karşı ABD'yi bir denge gücü olarak görüyordu. Bunun yanı sıra ABD, Azerbaycan açısından bir iş ortağıydı. Hazar Denizi kıyılarındaki petrol kaynaklarının kullanımı için yatırımcıların ilgisini çekmek istiyordu.[352]

---

[349] Koca, **a.g.e.,** s. 23-24.
[350] **a.g.e.,** s. 24.
[351] İlhami B. Değirmencioğlu, "Nagorno Karabakh Conflict And The Holistic Analysis Of The Intractability", **Alternatif Politika Dergisi,** Vol.11, No. 2 (June 2019), p. 357.
[352] İbadov, **a.g.e.,** s. 45.

ABD ile Ermenistan ilişkilerinde önemli faktör ise ABD'de bulunan Ermeni nüfusudur. Azerbaycan ile ABD ilişkilerinin genel olarak olumlu olmasına rağmen, bu durumun Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan' a zararı büyük olduğu söylenebilir. ABD'nin "Özgürlüklere Yardım Yasası" nın 907 sayılı ek maddesinin 1992 yılında onaylanmasıyla, Azerbaycan Sovyetlerden bağımsızlığını kazanan devletlere yapılacak olan ve başlangıcı 460 milyon dolar olan yardımın dışında bırakılmıştır. ABD yardım için Dağlık Karabağ meselesinde Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı ambargoları kaldırma şartını koşmuştur. Azerbaycan, bu gelişmelere karşı enerji avantajını iyi kullanamamıştır.[353] Francis Fukuyama'nın Tarih Sonu Tezi'nde ön görülen gelişim çizgisine uyum sağlaması gereken başlıca ülkeler çoğu devletleşme sürecini tamamlamayan Orta Doğu ülkeleridir. Ancak Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri de Batı medeniyet çizgisine erişebilmek için bir takım demokratikleşme dalgaları yaşamalıydı.[354]

Azerbaycan dış politikasına baktığımızda Ebulfez Elçibey dönemi ve sonrasında büyük farklılıklar olduğunu söyleyebiliriz. Elçibey döneminde Azerbaycan, bölgede Rusya etkisine karşı bir politika izlemiştir. Türkiye ile ABD ilişkilerini geliştirirken, İran hususunda da Batılı bir dış politika uygulamıştır. Bu dış politika sayesinde Ermenilerden topraklarını tekrar kazanacağını düşünmüştür. Fakat ordusunu kurmak için eksiklikleri olan Azerbaycan'ın bu politikası sahada yeterli olmamıştır. Cephe de durumun kötüleşmesi ve uluslararası arenada kısmi yalnızlık, Elçibey'in 1993'te iktidarı bırakmasına yol açmıştır.[355]

ABD, Rusya'nın yakın çevre politikası ile eski Sovyet topraklarında baskın olabileceğini düşünememiştir. Bu sebeple ABD, 1993 yılına kadar Rusya'nın bölgedeki enerji ve güvenlik politikalarından dolayı endişe etmemiştir. ABD, Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ın güvenliğini sağlamaktadır. Fakat ABD, Azerbaycan'ı iyi bir müttefik ve 11 Eylül saldırısı sonrası birliklerinin Afganistan'a taşınmasında bir hava koridoru olarak görmüştür.[356]

Uluslararası arenada Dağlık Karabağ sorunu olarak belirtilen çatışma Azerbaycan tarafından ayrılıkçılık ve işgal olarak nitelendirilmektedir. Azerbaycan bu tezi iki biçimde

[353] Koca, **a.g.e.,** s. 24.
[354] **a.g.e.,** s. 25.
[355] Çakır ve Ataman, **a.g.e.,** s.186.
[356] Eminoğlu ve Aydın, **a.g.e.,** s. 252.

desteklemiştir. İlk olarak, Dağlık Karabağ işgali sonrasında BM Güvenlik Konseyi 1992-1993' de aldığı dört karar ile bölgede işgalin olduğunu ifade etmektedir. İkinci olarak ise, BM ve AGİT gibi milletlerarası örgütlerin bakış açısından ABD ve Rusya'nın Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan toprağı olarak belirtmesidir.[357]

1993 yılında ABD, BM Güvenlik Konseyi dönem başkanlığını yürütmekteydi. BM Güvenlik Konseyi Dönem Başkanı, taraflar arasındaki durumun kötüleşmesinden duyduğu endişeyi belirtmiştir. Fakat Ermeni Lobisinin etkisiyle Azerbaycan'ı suçlayan bir tavır sergilemiştir. ABD, Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı ambargoyu insan hakları ihlali olarak görmüştür.[358] 1994 yılından itibaren askeri ilişkilerle daha da güçlenmiştir. Azerbaycan'ın politikasının öncelikle ABD olmak üzere Batılı ülkelerle Rusya'ya karşı dengeli bir strateji uygulamak olduğunu söyleyebiliriz. Dağlık Karabağ sorununun ABD ve Rusya için gizli bir çatışma alanı olduğunu söylemek mümkündür.[359] Öte yandan ABD Rusya'nın etkisinin olmadığı bölgedeki enerji kaynaklarını bir boru hattından transferini istiyordu. ABD yönetimi, Ermeni lobisinin baskısına rağmen Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattını ekonomik ve siyasal olarak desteklemiştir. Dağlık Karabağ sorununda ise ABD, Ermeni Lobisinin faaliyetleri sebebiyle önem verememiştir.[360]

Haydar Aliyev ABD ile ilişkilerini güçlendirmek için ABD'li şirketler ile anlaşma yoluna gitmiştir. Bu stratejideki amacı, Ermenistan lobisine karşı bir denge oluşturabilmek için "Texas Oil" şirketinin ABD politikasındaki etkisini kullanmak istemiştir. Bu şirketler de bu dönemde istikrara giren Azerbaycan'ın bu istikrar ortamının devam etmesini istemektedirler. Rusya'dan gelebilecek tehditlerin ve Dağlık Karabağ'ın çözümü oldukça önemliydi. Haydar Aliyev'in bir diğer amacı ise ABD yatırımlarının artmasıyla Ermeni lobisinin diğer ülkeler aracılığıyla ABD üzerindeki baskıyı engellemektir.[361]

ABD Clinton yönetimiyle Hazar ve Orta Asya bölgelerindeki politikasını geliştirmeyi amaçlamıştır. ABD, Rusya'nın bölgedeki etkinliğini kırmak amacıyla

[357] Erkan, Kısacık ve Sevimli, **a.g.e.,** 335.
[358] Demirtepe, **a.g.e.,** s.59.
[359] **a.g.e.**
[360] **a.g.e.**
[361] Erkan, Kısacık ve Sevimli, **a.g.e.,** 337.

Azerbaycan ile ilişkilerine önem vermiştir. Çünkü Hazar bölgesinin enerji potansiyeli ABD'nin çıkarları açısından önemliydi. Ayrıca ABD'nin Hazar'da ekonomik üstünlüğü ele geçirmesi, Orta Asya ülkeleriyle askeri yönden ilişkiler kurabilmesinin de önünü açacaktır.[362]

ABD Güney Kafkasya politikasının SSCB'nin dağılmasından 1995 yılına kadar Rusya merkezli bir politika izlediği açıktır. Tam olarak olmasa da bölgenin siyasi oluşumunun tamamlandığını düşünen ABD, bölgedeki her bir aktörü bağımsız birer aktör olduklarını göstererek politikalarını bu şeklide oluşturmuştur. ABD dış politikada önem verdiği Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının potansiyeline yönelik politika belirlerken, Ermenistan'ı da Rusya güdümüne girmesini engellemeyi amaçlamıştır. ABD, 11 Eylül 2001'den itibaren bölgede daha aktif bir politika izlemiştir. Bu durum Çin, Rusya ve İran'ı rahatsız ederken, bölgedeki rekabetin kızıştığını söyleyebiliriz.[363] 11 Eylül sonrası özellikle Azerbaycan'ın uluslararası terörizmle mücadeleye tam destek vermesi büyük güçlerin Azerbaycan'a bakışlarında değişikliğe neden olduğu söylenilebilir. Bununla birlikte Ermeni Lobisinin ABD ve Avrupa ülkelerinde Azerbaycan'a karşı tavırları sona ermemiş ancak 1990'lı yıllara baktığımızda azaldığını görmekteyiz. ABD'nin Azerbaycan'a verdiği önemin göstergesi olarak 907 sayılı karar geçici süreli askıya alınmış, ABD tarafından Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü destekleyici bir tavırdan yana politika sergilenmiştir.[364]

Tarihte Rusya'nın hedefi dağlık ve denizlik alanları kuşatmak olmuştur. Bunu jeopolitik bir hedef olarak benimsemiştir. Kafkasya'yı kontrol altında tutmak istemesinin temelinde bu olduğu söylenilebilir. Putin dönemi ile yakın çevre politikasının amacı, ülke dışındaki Rusların hakkını korumak gibi gösterilse bile, Dağlık Karabağ sorununda ki politikasının farklı olduğu görülmektedir.[365]

ABD, Ermenilerin baskılarına rağmen Türkiye ile ilişkilerinde uzak kalmama arzusundaydı. Çünkü Türkiye ABD için Rusya ve İran' a karşı stratejik açıdan bir denge unsuruydu. Diğer taraftan ise Ermeni Lobisini kızdırmamak amacındaydı. ABD'nin

[362] Aktaş, **a.g.e.,** s. 100.
[363] Koca, **a.g.e.,** s.25
[364] Özçelik, **a.g.e.,** s. 68.
[365] Koca, **a.g.e.,** s. 26.

istemediği senaryo ise, Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı İran ile iş birliği içerisine girmesiydi. Çünkü ABD İran'ın bölgede etkinliğinin artmasına karşıydı.[366]

Azerbaycan'ın 2000 yılı sonrasında doğalgaz rezervlerinin uluslararası alana taşınması konusu ile 1990'larda ABD'nin uyguladığı Kafkasya politikasının değişmesi anlamına gelmekteydi. ABD'nin Güney Kafkasya'da artık daha aktif bir rol aldığını söyleyebiliriz. Azerbaycan'ın bu durumu kendi lehine kullandığını görmekteyiz. Çünkü enerji hatlarının Azerbaycan'dan batıya doğru taşınması bunu doğrular nitelikteydi. Dahası, Karabağ'ı işgali sebebiyle Ermenistan bu olayda devre dışı bırakılmıştır.[367]

Rusya'nın 2008 yılında Gürcistan müdahalesi, ABD'nin bölgede gücünü arttırmasına sebep olmuştur. Bu durum ile birlikte korunmaya çalışılan güç dengesi sorunun çözümünü zorlaştırmıştır. Rusya 2008 yılında Gürcistan üzerindeki gücünü kaybettikten sonra Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki dengeyi sürdürmeye dikkat etmiştir. Rusya, Minsk sürecine destek verirken aynı zamanda Ermenistan'ı kaybetmek istememektedir. Çünkü Rusya'nın bölgedeki etkinliği Dağlık Karabağ sorununa bağlıdır. Rusya için Ermenistan, ABD'ye karşı bir denge görevi görmüştür.[368]

ABD'nin Güney Kafkasya'ya yönelik hedefleri Azerbaycan'ın dış politika stratejisini bu doğrultuda belirlemesine neden olmuştur. Bölgede var olan Rusya-ABD rekabeti Dağlık Karabağ sorununun sürecinde en önemli etkenlerden biri olmuştur. Azerbaycan bu rekabeti Dağlık Karabağ sorununda bir fırsat olarak görmüştür. Azerbaycan, Hazar'a kıyıdaş olma avantajını Dağlık Karabağ sorunun çözümünde elini güçlendirdiği görülmektedir. Başta ABD olmak üzere enerji alanında iş birlikleri daha bağımsız bir politika fırsatı tanımıştır. Böylelikle 2020 Dağlık Karabağ savaşı ile birlikte Azerbaycan sahada ve masada daha etkili bir aktör olduğunu göstermiştir. Rusya ateşkesi sağlayarak, masada taraflar dışında tek aktör olarak yer almıştır. ABD'nin veya herhangi bir uluslararası kuruluşun yer almaması Rusya'nın bölge üzerindeki etkisini doğrulama açısından önemli bir göstergedir.

[366] Kuduban ve Kaya, **a.g.e.,** s. 936.
[367] Doğan, **a.g.e.,** s.175.
[368] Eminoğlu ve Aydın, **a.g.e.,** s. 252-253.

3.3. Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünü Zorlaştıran Unsurlar

3.3.1. Hazar'ın Statüsü Meselesi

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Türk devletlerinden Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'da işletilmeye başlanan, yeni keşfedilmiş petrolün önemli kaynağı Hazar Denizi'nde bulunmaktaydı. Sadece Azerbaycan karasuları ile Bakü çevresinde işletilen ve çıkarılmayı bekleyen petrol rezervlerinin toplam değeri 4 trilyon dolar olarak hesaplanmıştır. ABD'li şirketler bir milyon dolar harcayarak bu araştırmayı gerçekleştirmişlerdir.[369]

Dağlık Karabağ sorunu tarihte görüldüğü gibi günümüzde de sadece taraflara bırakılmış bir sorun olarak görülmemiştir. Küresel aktörler daima meselenin doğrudan veya dolaylı bir şekilde de olsa sorunun hep içinde olmuşlardır. Soruna bu yaklaşımla ele aldığımızda tarihi İpek Yolu ve Akdeniz olmak üzere Karadeniz ve Azak denizinden geçen nakliye gemilerinin Volga üzerinden Hazar Denizine, oradan da Türkistan ve Avrupa'ya ulaşması nedeniyle bölge devletleri ile küresel aktörlerin bölgeyi yakından takip ettiğini söylememiz mümkündür.[370]

Zengin petrol ve doğal gaz yataklarına sahip olan Hazar havzasında, 200 milyar varil düzeyinde petrol rezervine sahip olunduğu düşünülmektedir. Bölge de bulunan rezerv dünya potansiyelinin %10' una denk gelmektedir. Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait olan 78.800 km²' lik alanında 60 ila 200 metre derinliklerde toplam 8 milyar varil petrol ve 4-8 milyar tonluk hidrokarbon rezervi bulunmaktadır.[371]

Hazar Denizi Fars körfezinden sonra enerji kaynakları bakımından dünyada ikincidir. Enerji kaynakları, enerji boru hatları güzergâhı üzerinde bulunmaktadır. Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, İran ve Rusya'ya kıyısı olması uluslararası soruna sebebiyet vermektedir. Azerbaycan Rusya ilişkilerinde Hazar önemli bir

[369] İrfan Ülkü, **Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan,** 1. b., İstanbul: Vito Enerji Kültür Yayınları, 2018, s. 296.
[370] Yıldız Deveci Bozkuş, Tarihten..., s. 2.
[371] Kazımlı, **a.g.e.,** s.103.

konumdadır. Azerbaycan'ın Batı ile olan ilişkileri Rusya'nın yakın takibinde olup ilişkileri çok boyutlu hale getirdiği söylenilebilir.[372]

Birinci Dünya savaşının ardından Büyük Britanya'nın Bakü petrollerine ilgisi artarken ekonomik ve politik girişimlerde bulunmuştur. 1918-1920 yıllarında bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti petrolün jeopolitik değerinden dolayı batıdan ciddi destek görmüştür. Ancak Sovyetler Birliği kurulduktan sonra petrol kaynakları SSCB merkezi yönetilmeye başlanmıştır.[373] Sovyet döneminde, sadece İran ve SSCB'nin Hazar'a kıyısı vardı. Ancak Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Hazar'a kıyısı olan ülke sayısı artmıştı. Hazar'a kıyısı bulunan ülkeler İran, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'dır. Bu durum Hazar'ın statüsü sorununu ortaya çıkarmıştır.[374]

Azerbaycan, ABD ve Avrupalı devletlerle ilişkilerini güvenlik, ekonomik ve siyasal entegrasyon üzerinde şekillendiği görülmektedir. Azerbaycan enerji kaynaklarının Rusya ve Orta Doğu kaynaklarına alternatif sağlaması ve ulaştırma kolaylığı Avrupa için ilişkilerde avantaj olarak görülmektedir. Azerbaycan Karabağ sorununu çözmek için ABD ve Avrupa devletlerinin desteğini sağlamak açısından enerji faktörünü kullanmaya çabalamaktadır.[375] Azerbaycan, kendi bağımsızlığını sürdürmekle birlikte Hazar Denizi'ndeki petrol rezervlerini de kullanmak istemektedir. British Petrol ve Rus Lukoil'in de aralarında bulunduğu şirketler ise, Azerbaycan'dan ayrıcalık almanın amacındadır.[376]

Azerbaycan enerji konusunda ki amacı ekonomik nedenlerin yanı sıra özellikle Dağlık Karabağ sorununda bölge de etkinliği gayet açık olan Rusya'nın etkisinden kurtulma çabası taşımaktaydı. Batılı ülkeler ve özel şirketlerle olabilecek enerji anlaşmaları ile Dağlık Karabağ sorununda bir koz elde etme amacındaydı.

ABD, Hazar'ın statü tartışmalarının çözülmesini isterken, Azerbaycan'ın politikasını desteklemektedir. Azerbaycan'ın politikası ABD'nin bölgedeki ekonomik çıkarları açısından önemliydi. Yani, Hazar'ın sektörsel şekilde Azerbaycan'ın istediği oranda paylaşılması ABD çıkarları ile uzlaşmaktadır. Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya

[372] Hakyemez, **a.g.e.,** s. 24.
[373] Kazımlı, **a.g.e.,** s. 103.
[374] Yiğit ve Gülbiten, **a.g.e.,** s. 15-16.
[375] Kazımlı, **a.g.e.,** s. 111.
[376] Asal, **a.g.e.,** s. 66.

Hazar'a kıyılarının genişliğine göre bir çözüm istemekteydi. Böyle olduğu takdirde en fazla payı Rusya ile Kazakistan alırken, İran ise en küçük payı alacaktır.[377]

> *"Hazar Denizi 1991 yılından önce SSCB ve İran'ın hâkimiyeti altında iken SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlıklarını elde etmeleriyle Hazar Denizi üzerinde hâkimiyet sorunu vuku bulmuştur. Bu manada Rusya, İran, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan beş devlet olarak kıyıdaş devletler nitelendirmesiyle hâkimiyet üzerinde hak iddia etmiştir. Hazar'ın statüsünün ne olacağı ve paylaşımının nasıl yapılacağı tartışmaları bölgesel ve küresel güçlerin dikkatle takip ettiği bir mesele haline dönüşmüştür".*[378]

Rusya ilk etapta Hazar meselesinde, açık bir denize bağlantısının olmayıp bir göl olması nedeniyle kıyı ülkelerinin eşit hakka sahip olduğunu savunmuştur. İran'da Hazar'ın göl olduğunu ve kıyıdaş ülkeler tarafından ortaklaşa kullanılması gerektiği yönünde tavır sergilemiştir.[379] Rusya, petrol ve doğalgaz rezervlerini dış politikada avantaj olarak kendi lehine kullanmaktadır. Bu doğrultuda kendi rezervlerinin yanı sıra, coğrafi konumuyla transit imkânlarını da hedefleri açısından kullanmaya çalışmaktadır. Bölgesel ağırlığını ortaya koyarak komşularının petrol ve doğalgazlarını Avrupa'ya pazarlanmasında tek aktör olarak üstlenmektedir. Rusya'nın bölgedeki bu üstünlüğüne rağmen Azerbaycan daha bağımsız bir enerji politikası yürütmektedir.[380]

"Hazar'daki enerji kaynaklarının cazibesinin yanında ABD'nin Rusya, Çin ve İran gibi ülkelerin bölgede kendisinden daha güçlü bir pozisyon almalarını engellemeye yönelik stratejisi de söz konusudur. ABD'ye göre bölgedeki üstünlük, Rusya, Çin veya İran'a geçecek olursa bu ülkelerin uzun vadede etkin birer güç olarak Hazar ve ötesinde karşısına çıkma ihtimali doğmaktadır. Dolayısıyla ABD, çıkarları için son derece jeopolitik ve jeostratejik önemi haiz bu bölgeyi kontrol altına almak ve kaynaklarını kendi istediği şekilde kullanabilmek için projeler geliştirmiştir".[381]

Rusya, Batı sermayesini Hazar Denizi'nden uzak tutmanın pek mümkün olmadığını gördükten sonra pek çok yolla Azerbaycan petrollerini kendi sınırları

[377] Yiğit ve Gülbiten, **a.g.e.,** s. 16.
[378] Demirbaş, **a.g.e.,** s. 279.
[379] Yiğit ve Gülbiten, **a.g.e.,** s. 17.
[380] Kazımlı, **a.g.e.,** s. 111.
[381] Demirbaş, **a.g.e.,** s. 283.

dâhilinde geçirmeye çabalamıştır. Kuzey güzergâhının çok daha güvenli olduğunu ispatlamak için Rusya, Aralık 1994'te Çeçenistan savaşını başlatmış ve Batılı ülkelere, şirketlere baskı kurarak 1995 yılında Bakü-Novorossiysk hattını, petrol ihracı hattı olarak kabul ettirmeyi başarmıştır.[382] Rusya, bölgede sıkıntıların çıkabileceğini anımsatarak Bakü-Tiflis-Ceyhan projesine yönelik kampanya başlatmıştı. Fakat baskılara rağmen Azerbaycan, petrol politikasını değiştirmemiştir.[383]

Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın bölgesel ve küresel anlamda stratejik öneminin farkındaydı. Ayrıca, Azerbaycan'ın elini güçlendirecek kozun petrol olduğunu bilmekteydi. Aliyev, elindeki kozu güçlendirmek amacıyla eski petrol anlaşmalarını iptal ettiğini açıklamıştır. ABD, Avrupalı şirketler ve Rusya açısından olumsuz bir durumdu.[384]

Haydar Aliyev, 1993'ten 1997 yılına kadar geçen süre de petrol jeopolitiğine dayalı politikası asrın anlaşması olarak dile getirilen, Bakü'de anlaşmalar dizisiyle imzalanarak sonuçlanmıştır. Aliyev'in amacı petrolü Batıya satıp, Azerbaycan'a önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktır. Petrol güzergâhının tespit edilerek, Hazar Deniz'inde çıkardıkları petrolü dünya pazarlarına ulaştırmak en önemli hususdu.[385]

Haydar Aliyev için Azerbaycan'ın bağımsızlığının ABD tarafından desteklenmesi oldukça önemliydi. Çünkü petrolün bir koz olarak kullanılmasında önemli bir detaydı. Özellikle Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki etkisini kırabilme amacı taşıması bu gelişmeyi fazlasıyla önemli bir hale getiriyordu.[386]

Hazar Havzası, Orta Doğu'daki istikrarsızlık ve Rusya'nın sahip olduğu enerji gücü dolayısıyla enerji konusunda Batı ülkelerini rahatsız etmiştir. Batılı uluslararası şirketler, enerji kaynaklarına alternatif ve kaynaklarını arttırmak istemelerinden dolayı Hazar'ın enerji kaynaklarına yönelmişlerdir. Hazar'ın enerji arz güvenliğinin sağlanması,

---

[382] Emin Şıhaliyev ve Beşir Mustafayev, "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Dağlık Karabağ Sorunu: Çözüm Yolunda Engeller ve Öngörüler", **TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi,** Y. 6, S. 17 (Mayıs 2016), s. 118.
[383] **a.g.e.**
[384] Ülkü, **a.g.e.,** s. 296-297.
[385] **a.g.e.,** s. 297-298.
[386] **a.g.e.,** s. 300.

Rusya'nın enerji tekelini kırma ve stratejik konumu dolayısıyla Hazar'ın önemi artmaktadır.[387]

Putin'in 2001 yılında gerçekleştirdiği Azerbaycan ziyaretinde Hazar'ın statüsü konusunda taraflar arasında işbirliğine dair bir bildiri imzalanmıştır. Bildiri ile Hazar denizinin dibinin sınırdaş devletler arasında sektörlere bölünmesi kabul edilmiştir. Hazar'ın statüsü konusunda hala beş kıyıdaş devletin ortak iradesi söz konusu olamamıştır.[388]

Hazar bölgesi stratejik bakımdan ABD ve Rusya açısından oldukça önemlidir. Azerbaycan'ın önemi 8 Ağustos 2008 olaylarından sonra daha da artmıştır. Azerbaycan Güney Kafkasya'da önemi oldukça artan bir ülke konumuna gelmiştir. Azerbaycan, enerji kaynaklarının üretimi ve taşıyıcısı bir ülke olarak bölgedeki önemini kuvvetlendirmiştir.[389]

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ çatışması eski bir geçmişe dayanırken, 2016 Nisan ayındaki çatışmalarla Hazar'ın güvenliği konusunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Dağlık Karabağ sorununun diplomatik yollarla çözüme kavuşamaması taraflar arasında aşırı milliyetçi duygularla harekete sebep olmuştur. Hazar enerji arz güvenliği açısından Dağlık Karabağ sorunu çatışma, istikrarsızlık ve göçmen sorunları sebebiyle bölgede ekonomik, sosyal ve siyasi yönden pek çok alanda soruna sebep olmaktadır.[390]

"Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın 2005 yılında faaliyete geçmesiyle birlikte, Azerbaycan'ın enerji kaynakları gelirlerinde büyük bir sıçrama yaşanmıştır. Nitekim bu gelişmenin etkisiyle Bakü yönetimi savunma harcamalarını, dolayısıyla silahlanmaya ayırdığı mali kaynakları arttırma olanağı elde etmiştir. 2005 yılında 300 milyon dolar mertebesindeki savunma bütçesinin, ertesi sene 700 milyon doların üzerine çıkması ve 2014 yılında yaklaşık 3,5 milyar dolar ile tarihi zirvesine ulaşması, artan enerji gelirlerinin savunma bütçesine olan yansımasının göstergesidir. 2020 yılı bütçesinde Azerbaycan, savunma harcamalarına takribi 2,3 milyar dolarlık

[387] Muhammed Emin Kocaman, "Hazar Havzası'nda Enerji Güvenliği ve Enerji Jeopolitiği", **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Y. 5, S. 3 (Aralık 2018), s. 159.
[388] Yiğit ve Gülbiten, **a.g.e.,** s. 18-19.
[389] Nesrin Sarıahmetoğlu, **Karabağ,** 1.b., İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011, s. 209-210.
[390] Kocaman, **a.g.e.,** s. 160.

kaynak ayırmıştır".[391] Diğer önemli proje ise, Bakü-Tiflis-Kars projesini Avrupa'ya bağlayan Viking Projesidir. Azerbaycan ve Türkiye üzerinden taşınan yüklerin Baltık Denizi'ne direk taşınmasına imkân sağlamaktadır. Katılımcılar ilk başta, Ukrayna, Beyaz Rusya, Litvanya, Letonya olmuş ve 2012'de Bulgaristan katılmıştır. Mayıs 2016'da Azerbaycan'ın projeye dâhil olmasıyla, daha fazla yükü daha kısa sürede Çin ve Orta Asya'dan Baltık Denizi'ne ulaştırmıştır.[392] Viking Projesi, Türkiye ile Azerbaycan'ın katılımıyla Hazar Denizi, Karadeniz ve Baltık Denizi'ni birbirine bağlamıştır. Viking hattının Güney Kafkasya-Orta Asya koridoru ile bağlanması, Orta Asya mallarının Doğu Avrupa ve Baltık Limanlarına Azerbaycan toprakları üzerinden geçişini sağlamıştır. Bu projelerin gerçekleştirilmesiyle Avrupa ile Çin arasında etkili bir ulaşım koridoru oluşturacak ve hem Azerbaycan'ın hem de Orta Asya bölgesinin gelişimine fayda sağlayacaktır.[393]

3.3.2. Ermenistan'ın Rusya'ya Bağımlılığı

1890 yılında kurulan Taşnakstütyun Komitesi, Osmanlı devletinin doğusunda bir Ermeni devleti kurmayı amaçlamaktaydı. Bu dönemde Ermeniler bölgede güçlü olan Rusya ile hareket etmeye ısrarlı bir tavır içerisindedirler. Bununla birlikte Kafkasya meselesinde Ermenistan ve Rusya ittifak halindeydi. Bu ittifakın hedefinde sadece Osmanlı devleti değil aynı zamanda Azerbaycan bulunmaktaydı. Karabağ'da, Bakü'de, İrevan'da, Zengezur ve diğer Azerbaycan şehirlerinde toplu katliamlar başlamıştı. 1905'te başlayan katliam iki sene sürerken, 50 binden fazla Türk katledilmiştir.[394]

Rusya ile Ermenistan ilişkisinin tarihsel boyutuna bakıldığında, ekonomik ve askeri ilişkilerin yoğunluğunu görmekteyiz. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan ülkelerden Ermenistan'ın Rusya'ya oldukça bağımlı olduğunu görmekteyiz. Ermenistan'ın Türkiye ile Azerbaycan'la kesilen diplomatik ilişkilerinden dolayı bölgede alternatifinin kalmadığı görülmektedir. Bu sebeple Ermenistan'ın

[391] Cenk Özgen, "44 Günün Ardından: 2020 Karabağ Savaşı'nın Askeri Açıdan Analizi", **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,** Y. 7, S. 1 (Ocak 2021), s. 106.
[392] Veliyev, **a.g.e.,** s. 331.
[393] **a.g.e.,** s. 331-332.
[394] Kazimzade, **a.g.e.,** s. 16.

Rusya'ya daha da bağımlı olduğu düşünülebilir. Bağımsızlığının ardından Ermenistan'ın kendi isteğiyle BDT'ye üye olması bunu doğrular niteliktedir.[395]

Rusya açısından Ermenistan jeopolitiğinin önemini incelediğimizde; ABD, NATO, AB ve Türkiye'ye karşı denge vazifesi olarak kullanmak, Güney Kafkasya'da politik ve askeri varlığını korumak, bölgede ekonomik çıkarlarını korumak ve gerektiğinde etnik çatışmalar çıkarabilme potansiyeline sahip olmak, güneyden yapılabilecek müdahaleler karşısında önlem alabilmektir. Ermenistan faktörü, Rusya'nın politik çıkarlarının yanı sıra ekonomik açıdan da Azerbaycan ve Gürcistan'a baskı unsuru olarak da karşımıza çıkar. Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlığı ile enerji projeleri Rusya'nın kabullenemediği durumlardır.[396]

Ermenistan SSCB'nin dağılmasıyla Rusya Federasyonu'nun desteği ile bölgeyi işgal etmiş ve demografik yapıda değişimlere sebep olmuştur. Bu politikalar ile izole bir ülke konumuna gelmiştir. Ermenistan bölgede daima kendinden güçlü bir ülkenin korumasına yani Rusya'ya ihtiyaç duymuştur.[397] Ermenistan'ın NATO'ya rakip olması için kurulan Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne üyeliği ile Dağlık Karabağ sorununda giderek ekonomik, askeri, siyasi ve güvenlik konularında tamamen Rusya'ya bağımlı duruma gelmiştir. Bölgesel enerji, ulaşım ve ticaret projelerinin dışında kalması Ermenistan'ı yalnızlaştırarak Rusya'ya daha da bağımlı bir hale getirmiştir.[398]

1994 yılındaki çatışmanın ardından Rusya'nın Ermenistan'daki askeri varlığı ve bu ülke üzerindeki siyasi etkisinin oldukça arttığı görülmektedir. 1995 yılına gelindiğinde Rusya ile Ermenistan arasında imzalanan anlaşmayla Rus askeri birliklerinin 25 yıl süreyle Ermenistan'ın ikinci büyük şehri Gümrü'ye yerleştirilmesi sağlanmıştır.[399] Ermenistan, Güney Kafkasya'da Rusya'nın tek müttefiki durumundadır. Çünkü Rus kuvvetleri Azerbaycan'dan ve Gürcistan'dan çıkarılmıştır. Ermenistan, Rusya'nın kendi ülkesi üzerinde etkisinden ve Karabağ mevzusunda Rusya'ya güvenmesinden dolayı Azerbaycan topraklarından çekilmeme eğilimindedir.[400]

---

[395] Demirtepe, **a.g.e.,** s. 45.
[396] Çora, **a.g.e.,** s. 156-157.
[397] Yıldız Deveci Bozkuş, "Dağlık Karabağ Sorununda Büyük Güçler ve Politikaları", **İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Ermeni Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,** Y. 14, S. 28 (Şubat 2016), s. 118.
[398] **a.g.e.,** s. 119.
[399] Eylemer, **a.g.e.,** s.123.
[400] Çora, **a.g.e,** s. 156.

1997 yılında ise imzalanan dostluk, işbirliği ve karşılıklı yardım anlaşmasıyla Ermenistan, Rusya'nın Güney Kafkasya'daki stratejik ortağı olarak güç kazanmıştır. 25 yıllık süre için yapılan bu anlaşma, BDT dışındaki ülkelerle olan sınırların ortak savunmasına ilişkin hüküm içerirken ve bu şekilde Ermenistan'ın İran ve Türkiye ile olan sınırlarında Rus güvenlik güçlerinin kontrollerini kurumsallaştırmaktadır.[401]

Ermenistan, Rusya'dan almış olduğu silahlar nedeniyle kendisini güvenliğini arttırdığını sansa da Rusya'ya olan bağımlılığı oldukça artmıştır. Bu bağımlılığa rağmen kendisini güvende hissetmektedir. Ermenistan komşularıyla sorunlu ilişkileri sebebiyle Rusya'ya bağlılığı, enerji alanın da hissedilmektedir. "2001 yılında 100 milyon dolarlık borçlarına karşılık birçok sanayi tesisini ve enerji üretim şirketini Rusya'nın İşletmesine devreden Ermenistan, 2004 yılında ise enerji üretim kapasitesinin %80'ini Rus kontrolüne bırakmıştır".[402]

Ermenistan açısından bakıldığında da Dağlık Karabağ sorunun çözüme kavuşamaması aleyhine olacağı oldukça açıktır. Çünkü Ermenistan, Türkiye ile Azerbaycan tarafından tecrit durumunda olması ve Alican sınırının kapalı olması sebebiyle ekonomik açıdan oldukça sıkıntı içerisindedir. Ermenistan, Batı ülkeleri ile irtibat halinde olma amacındaydı. Bu nedenle Batı ile iyi ilişkiler geliştirmek amacıyla bu duruma yönelik bir çözüm aramaktadır. Bu durumun çözüme kavuşması için Güney Kafkasya bölgesinde enerji kaynakları ve aktarım hatlarının güvenliği Ermenistan'ın Batı ile ilişkileri için fazlasıyla önemliydi.[403]

ABD ve pek çok Batılı ülke, Ermenistan'ın Batı'ya entegre olması amacındaydı. Bunun oluşabilmesi için Ermenistan'ın Rusya etkisinden kurtulması gerekiyordu. Aynı zamanda Türkiye-Ermenistan sınırının normalleşmesi ve kara sınırının açılmasını istemektedirler. Türkiye'de normalleşmenin sağlanmasından yana olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesiyle Ermeni diasporanın sözde soykırım iddialarını bir araç olarak kullanılmasının önüne

[401] **a.g.e.,** s.123-124.
[402] Emin Şıhaliyev ve Reha Yılmaz, "Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları", **Bilge Strateji,** Y. 7, S. 13 (Mayıs 2015), s. 44.
[403] Oktay ve Cerrah, **a.g.e.,** s140.

geçilebilecektir. Bununla birlikte Türkiye, ilişkilerin normalleşmesiyle Karabağ sorununun çözüme kavuşmasında olumlu etkisi olacağını düşünmektedir.[404]

2020 yılında 2. Karabağ savaşı boyunca Ermenistan, Rusya'nın desteğine güvenmiştir. Ermenistan, uluslararası dengeleri düşünerek doğru bir politika izleyememesi 27 Eylül'de başlayan çatışmalarda savaş ve diplomasi alanında yalnız kalmasına sebep olmuştur. Ermeni kuvvetlerinin sınır ihlali ile çatışma başlamıştır. Ermenistan, uluslararası dengelerin kendi tarafında olduğunu düşünmüştür. Süreç içerisinde bu politikanın ciddi bir hata olduğu net bir şekilde görülmüştür. Dağlık Karabağ sorununda bölgesel ve küresel aktörlerin her biri kendi çıkarlarına yönelik bir politika izlemişlerdir. Ermenistan hükümeti bu durumu 2. Karabağ savaşı yenilgisiyle tecrübe etmiştir.[405]

3.3.3. Ermeni Diasporasının Ermenistan Siyasetine Etkileri

Dağlık Karabağ meselesinde diaspora önemli konulardan birisidir. Ermeni nüfusunun iki katından fazlası Ermenistan topraklarının dışında yurt dışında yaşamaktadırlar. Diaspora, Ermenistan dış politikasını oldukça etkilemektedir. Özellikle Fransa ve ABD'de var olan diaspora Ermenistan'ın dış politikasında etkilidir. Aynı zamanda himayesinde bulunduğu ülkelerinde dış politikasında etki oluşturmaktadır. Diasporanın dış politikayla beraber lobiler vasıtasıyla içinde bulunduğu ülkenin iç siyasetinde de etkili olduğu söylenilebilir. Ermeni diasporası başta Fransa olmak üzere yasa tasarılarını etkileme de etkili olduğu söylenilebilir. Dağlık Karabağ sorununda diaspora, Ermenistan'a askeri ve mali yüklerde destekçi olduğu görülmektedir.[406] Diaspora ve Ermenistan hükümeti, 1988 yılındaki deprem ve diğer sıkıntılardan dolayı birbirlerine yakınlaşmışlardır. Ermenistan'da yaşanan ekonomik krizle birlikte Azerbaycan ile var olan sıkıntılar ve ambargolar sonucunda yabancı sermayesini kaybetmiştir. Ermenistan bu dönemde diasporadan gelen yardımların ona faydası

[404] Demirtepe, **a.g.e.,** s. 39.
[405] Erden Kişi, "Bir tarafta pandemi, diğer tarafta savaş: Tarihi ve siyasi yönleri ile 2020 Dağlık Karabağ Savaşı", **Atatürk Üniversitesi Yayınları,** Y. 3, S. 1 (Mart 2022), s. 6.
[406] Koca, **a.g.e.,** s. 22.

olmuştur. Avrupa'daki Ermeni vatandaşlarının yardımları vasıtasıyla diaspora, Ermenistan'a ekonomik olarak toparlanmasında yardımcı olmuştur.[407]

Dağlık Karabağ sorununda bölgesel ve küresel aktörlerin etkisi bilinmekteydi. Bununla birlikte Ermeni diasporasının Dağlık Karabağ sorununa etkisi görülmektedir. Ermeni diasporasının, 1915 tarihinde Osmanlı Türkiye'sinde gerçekleşen Ermeni göçü konusunda Türkiye'ye karşı izlediği politikanın benzerini Dağlık Karabağ'ın işgali konusunda da uygulamaktadır. Ermeni diasporası, Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı politikaları ile batılı devletleri etkileyerek Türkiye karşıtlığını oluşturmayı amaçlamıştır. Batılı devletlerin 1915 göçü olayına bakışı, kabul etmiş oldukları parlamento kararlarıyla görüldüğü üzere siyasi çıkar anlayışı ile yaklaşılmıştır. İran ise, ülkesindeki Ermeni nüfusu ve Türkiye ile Ermenistan ilişkileri sebebiyle denge politikası yürütmektedir.[408]

Karabağ'da 1988 yılı itibariyle başlayan taraflar arasındaki sıcak çatışmalar, sosyoekonomik ve politik sorunlarla birlikte SSCB'nin dağılmasını hızlandırmıştır. Dağlık Karabağ sorunu, sadece Güney Kafkasya'yı ilgilendiren bir iç sorun değil aynı zamanda küresel aktörleri de ilgilendiren bir sorundur. Ermeniler, diasporayı etkili kullanmışlardır. Bu avantajı başarılı kullanmış, yabancı uluslara Karabağ mevzusunda haklı bir zemin de olduğunu göstermeye çalışmıştır.[409] Özellikle Karabağ sorunu dolayısıyla askeri harcamalarla mali borç içinde olan Ermenistan, borç yükünü bağımlılığı devam etmekte olan başta Rusya olmak üzere çeşitli ülkelerin yardımlarıyla hafifletmeye çalışmaktadır. Ermeni lobisinin faaliyetleriyle 1992 yılından beri sadece ABD'den almış olduğu yardımlar 2 milyar doları aşmaktadır. Ermenistan'ın en mühim ihracat ve ithalat ortağı Rusya'dır ve İran ile de yoğun ticari ilişkileri bulunmaktadır.[410]

Ermenistan Politikası Hay Dat (Ermeni Davası) Doktrini üzerine kurmuştur. Bu politikaya göre iki önemli konu bulunmaktadır. Birincisi, Türkiye ile arasında bulunan sözde Ermeni soykırımı iddialarıdır. İkincisi ise, Azerbaycan ile Dağlık Karabağ sorunudur. Bu iki mesele dış politikasının temelini oluşturmaktadır. Son yıllara kadar

[407] İsa Tosun, "Ermenistan ve Azerbaycan Diaspora Politikalarının Karşılaştırılması", **The journal of Europe- Middle East Social Science Studies,** Y. 2, S. 2 (Nisan 2016), s. 235.
[408] Yıldız Deveci Bozkuş, Tarihten..., s. 2-3.
[409] Demirbaş, **a.g.e.,** s. 197.
[410] Koca, **a.g.e.,** s. 22.

diyebiliriz ki mali ve politik konularda Rusya'nın desteğinden ve bunun devamlılığından endişe duymayarak başka politikalar içerisine girmemiştir.[411]

2009 yılında Zürih'te Türkiye ile Ermenistan protokollerinin imzalanmasının ardından Ermeni diasporası barışa engel teşkil etmiştir. Diaspora ABD, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde çoğunlukla sözde Ermeni soykırımının tanınması arayışıyla harekete geçmektedir. Diasporadan Ermenistan'a giden para transferleri, Ermenistan'ı diasporaya bağımlı hale getirmiştir. Diaspora örgütleri Ermenistan hükümetine baskı yapabilecek ve kamuoyunu yönlendirecek güçtedir.[412]

Azerbaycan, Ermeni Diasporasına karşı dengeleme düşüncesiyle hamleler yapmıştır. Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ın işgal edilmesi sebebiyle sorun yaşadığı Ermenistan'ın ABD'deki lobi gücünü dengeleme çabasına girmiştir. Azerbaycan'ın İsrail ile geliştirdiği ilişkiler Yahudi Lobisinin etkisi sebebiyle ABD siyaset çevrelerinde destek bulurken, Ermeni lobisinin Azerbaycan karşıtı çalışmalarına önemli bir hamleyle cevap vermiştir.[413]

Ermeni diasporası ve Ermenistan ilişkilerinde 2020 yılının Eylül ayında çatışmaların başlamasıyla gücünün abartıldığı tartışılmaya başlanmıştır. Diaspora Ermenilerinin Fransa'da gerçekleştirdikleri tüm girişimlere rağmen Fransa hükümeti, müdahale etme noktasındaki isteksizliği bunu doğrulamaktadır.[414] Dağlık Karabağ sorunu süresince Ermeni lobisinin politikaları ve Batı medyası daima Ermenistan'ın kazancına olmuştur. Fakat 2. Karabağ savaşı boyunca Ermenistan bu etkiyi görememiştir. 2020 Dağlık Karabağ savaşının küresel pek çok sorunun gölgesinde kaldığını söyleyebiliriz. Ermeni lobisinin etkili olamamasında Rusya'nın bölgedeki gücü yadsınamaz. Rusya'nın 2. Karabağ savaşındaki tarafsız tutumunun Lobi etkisini zayıflattığı görülmektedir. 2020 Dağlık Karabağ savaşı, Azerbaycan'ın topraklarının çoğunu kurtarması ile son bulmuştur.[415]

---

[411] **a.g.e.,** s. 23.
[412] İdil Tunçer Kılavuz, "Dağlık Karabağ Müzakerelerinin Geleceği", **Avrasya Etüdleri,** Y. 52, S. 2 (Ekim 2017), s. 63.
[413] Ceyhun Çiçekçi, "İkinci Dağlık Karabağ Savaşı Işığında İsrail-Azerbaycan İlişkileri: Yapısal ve Analitik Bir Çerçeve", **Güvenlik Çalışmaları Dergisi,** Y. 23, S. 2 (Kasım 2021), s. 276.
[414] Özer Özocak, "Ermeni Diasporası ve Ermenistan: Siyasi, Ekonomik ve Dini ilişkiler", **Asia Minor Studies,** Y. 10, S. 1 (Ocak 2022), s. 67.
[415] Kişi, **a.g.e.,** s. 7.

3.4. Barış İçin Yapılan Girişimler ve Soruna Uluslararası Örgütlerin Yaklaşımları

3.4.1. AGİT'in Yaklaşımı

AGİK tarafından 1992 tarihinde ateşkesten önce oluşturduğu Minsk Grubu, Türkiye, Rusya, Fransa, ABD, İtalya, Almanya, Beyaz Rusya, İsveç, Finlandiya, Portekiz, Hollanda, Ermenistan ve Azerbaycan'dan temsilcileri oluşturmaktadır. Azerbaycan, Ermenistan ve Karabağ'dan temsilcilerle buluşan Minsk Grubu, ilk on yılda sorunun çözümünde bir etkisi olmadan süreci devam ettirmiştir.[416]

1993-1994 tarihlerinde yaşanan işgallerin ardından sorunun çözümünde tek aktör olan Rusya'nın çıkarılmak istenmesi, çözüm için uluslararası alanda çalışmalar yürütülmesi amacıyla AGİT çatısı altında Minsk Grubu yeni bir aktör olmuştur. 30 yıla yakın bu süreçte sorunun çözümüne ilişkin AGİT bünyesinde Minsk Grubu da kayda değer bir gelişme gösterememiştir. Sebep ise Fransa, ABD ve Rusya'nın rolüdür. Süreçte Fransa Ermenistan'ın yanında yer almıştır. Rusya ile ABD ise jeopolitik çıkarlarına odaklanmışlardır.[417]

AGİT'in resmi kuruluş tarihi 1975'tir. AGİT 1994 yılından önce Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) ismiyle anılmaktaydı. AGİK, Budapeşte'de 5 Aralık 1994'te gerçekleşen toplantıların ardından Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ismini almıştır. AGİT, 1995 yılının başından itibaren bu isme kavuşmuştur. AGİK, konferanslar diplomasisi şeklinde çalışmalar yürütmekteydi. Bu tarihten sonra AGİT adı altında evrensel geçerliliği olan uluslararası bir kuruluş haline gelmiştir.[418]

Azerbaycan ile Ermenistan'ın 1992 yılında AGİT'e üye olmasıyla, Karabağ sorununu çözmek için ismini ilk toplantının yapıldığı şehirden alan Minsk Grubu kurulmuştur. Şimdiye kadar Rusya arabuluculuk girişimlerinin tek bir aktör olarak yürütmekteydi. Ancak AGİT Minsk Grubu'nda eş başkanlık sistemi gelmişti. Bu nedenle

---

[416] Asal, **a.g.e.,** s. 62.
[417] Emine Çeliksoy, "İkinci Karabağ Savaşı'nda Şuşa'nın Rolü ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri", **İnternational Journal on Social Sciences,** Y. 6, S. 4 (Aralık 2021), s. 128.
[418] Ahmet DEMİR, "AGİT Minsk Grubu, Dağlık Karabağ Ve Bölgenin Ekonomi Politiği", (MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası Politik Ekonomi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2018, s. 83.

Rusya'nın arabuluculuk girişimleri yerini uluslararası bir çözüm sürecine bırakmıştır. Aynı yıl Helsinki'de AGİT'e üye ülkelerin aldığı barış konferansının toplanması kararından bir sonuç ortaya çıkmamıştır. AGİT Minsk Grubu ile BM'nin çabaları bir sonuca ulaşmamış ve Azerbaycan toprağını kaybetmiştir.[419]

AGİK'in Prag'da düzenlenen konferansında tarafların üyeliği ile birlikte sorun uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Çözüm için Azerbaycan ile Ermenistan'ın katılımıyla, ABD, Rusya Federasyonu ve Fransa'nın eş başkanlığında 11+1 üyeli Minsk Grubu kurulmuştur. Aynı zamanda Türkiye'de bu guruba dâhil olmuştur.[420]

Barış görüşmelerinin başlamasına rağmen Ermenistan, kısa bir süre sonra Hocalı'da katliam gerçekleştirmiştir. Bu durumu Rusya'dan aldığı destek ile açıklamak mümkündür.[421]

AGİT Minsk Grubu, sorunun tarafları ve bölgesel aktörler açısından arabulucu olarak kabul görmüştür. Azerbaycan açısından AGİT, toprak bütünlüğünü savunduğu ve uluslararası hukuk ilkelerine dayandığından uygun görülmüştür. Mink Grubu'nun almış olduğu kararlar tarafların uzlaşamaması sebebiyle bir sonuca ulaşamamıştır. Taraflar arasında özellikle Dağlık Karabağ'ın statüsü üzerinde henüz üst düzey bir siyasi iradenin bulunmaması çözümü zorlaştırmıştır.[422]

AGİT Minsk Grubu Stockholm'de 1995'te planladığı toplantı görüşme şartlarının oluşmaması sebebiyle ertelenmişti. Bu nedenle AGİT Minsk Grubu Rus eş başkanı Vladimir Kazimirov, taraflarla görüşme gerçekleştirmiştir.[423] Bunun üzerine 1996 yılında AGİT zirvesi Lizbon'da düzenlenmiştir. AGİT zirvesinde çıkan sonuç bildirgesi sonucunda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünden yana bir sonuç çıkmıştır. Fakat Ermenistan tarafından veto edilmiştir. Kabul edilen Lizbon Prensipleri'ne göre görüş birliği sağlanan konular ise;

1) Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlüğünün kabul edilmesi.

---

[419] Biçer, **a.g.e.,** s. 121-122.
[420] Doğan, **a.g.e.,** s.170.
[421] **a.g.e.**
[422] Aktaş, **a.g.e.,** s. 83-102.
[423] Büşra Öğütçü ve Muzaffer Ercan Yılmaz, "Dağlık Karabağ Sorununda Uluslararası Arabuluculuk", **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,** Y. 7, S. 1 (Şubat 2021), s. 175.

2) Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ bölgesine daha fazla özerklik verilmesi.

3) Dağlık Karabağ nüfusunun güvence altına alınması.[424]

1996 Lizbon Zirvesinin prensiplerini incelediğimizde, Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlükleri tanınmıştır. Dağlık Karabağ'ın yasal statüsünün self-determinasyon ilkesi uyarınca belirlenmesi belirtilmiştir. Dağlık Karabağ ve nüfusu için güvenliğin garanti edilmesi belirtilmiştir. Lizbon prensiplerini Ermenistan hariç taraflar kabul etmiştir.[425]

AGİT'in Minsk Grubu çatısı altında Rusya, Lizbon Zirvesine kadar Ermenistan'ı desteklemektedir. Rusya, zirveye kadar daima Azerbaycan aleyhine bir politika izlemiştir.[426] Rusya'nın bölgedeki tek aktör olma özelliği 1996'da Lizbon'da gerçekleştirilen AGİT zirvesiyle sona ermiştir. 1996-1999 döneminde sorunda ki öncülüğünü ABD ile paylaşmak durumunda bırakılmıştır. Minsk Grubu'nda Fransa'nın da eş başkan statüsüne gelmesiyle, Rusya'nın bölgedeki gücü ABD ve Fransa ile daha dengeli bir hal almıştır. Rusya, bu gelişmeyle Dağlık Karabağ sorununda diğer aktörlerle daha uyumlu olma durumunda kalmıştır.[427]

20 Eylül 1994'te Asrın Antlaşması olarak adlandırılan ve Batılı petrol şirketleri ile Azerbaycan arasındaki bu antlaşmayla beraber Azerbaycan önemli bir koz elde etmiştir. Bu gelişmeyle birlikte ABD'nin AGİT temsilcisi Joseph Pressel, Rusya'nın bölgeyi kontrol altında tutması ihtimalinden rahatsızlıklarını dile getirmiştir.[428]

1997'de Minsk Grubu ABD, Rusya ve Fransa'dan oluşmuştur. Fakat görüşmelerden bir sonuç ortaya çıkmamıştır. 2 Nisan 1999'da Rusya'da Azerbaycan ile Ermenistan'ın katıldığı görüşmeler başlamıştır. Tarafların devlet başkanlarının katıldığı bu görüşmelere ABD'de devam edilmiştir.[429]

[424] Sönmezoğlu, Güneş ve Keleşoğlu, **a.g.e.,** s. 208.
[425] Öğütçü ve Yılmaz, **a.g.e.,** s. 175.
[426] Kuduban ve Kaya, **a.g.e.,** s. 929.
[427] **a.g.e.,** s. 942-943.
[428] **a.g.e.,** s. 929-930.
[429] Sönmezoğlu, Güneş ve Keleşoğlu, **a.g.e.,** s. 208.

AGİT Minsk Grubu eş başkanlarının bölgeyi ziyaretleriyle 1997 yılında 3 çözüm önerisi açıklanmıştır. "Toptan Çözüm" önerisi, Taraflar arasında yapılması amaçlanan barış antlaşmasını ve Dağlık Karabağ'ın yeni statüsünü içermektedir. "Aşamalı Çözüm" önerisi, Dağlık Karabağ'ın ve işgal altındaki diğer bölgelerin birbirinden bağımsız olarak çözüme kavuşturulması gerektiği ve göçmenlerin son durumu ile ilgili alınması gereken kararları kapsamaktadır. "Ortak Devlet" önerisinde ise, resmi dili Ermenice olan ve Azerbaycan ile ortak bir Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin oluşturulması ve Laçin koridorunun statüsü hakkında düzenlemeler yer almaktadır. Bu çözüm önerilerinin ilk ikisini Ermenistan, son çözümü ise Azerbaycan reddetmiştir.[430] Üç çözüm önerisine baktığımızda ekonomik unsurlar göz önüne gelmektedir. Bölgeye yatırım yapılmasıyla liberal barışın inşası amaçlanmaktadır. Ancak çözümün reel politik bir çerçevede oluşabilesi için zamana ihtiyaç olduğu değerlendirilmektedir. Reel politik söz konusu olduğunda ise sorunun tarafları genişlemekte ve bu doğrultuda çözüm süreci uzamaktadır.[431]

Rusya ve ABD gibi küresel oyuncuların yanı sıra AGİT'in Helsinki kararlarından sonra, AB öncülüğündeki uluslararası toplum ve örgütlerin Dağlık Karabağ'daki askeri çatışmayı daha iyi analiz etmeye başladığını söyleyebiliriz.[432]

2001 yılında taraflar Key-West de görüşmüşlerdir. Bir anlaşmaya varılamamıştır. 2004 tarihinde Prag görüşmeleri başlamıştır. Robert Koçaryan ve İlham Aliyev arasındaki dört görüşme sonucunda bir sonuç elde edilememiştir. Prag görüşmelerini özetle 4 maddeyle açıklayabiliriz. Bunlar:

1) Ermenistan'ın Azerbaycan'a ait yedi rayondan çekilmesi,

2) Mültecilerin geri dönüşüne izin verilmesi,

3) Ermenistan-Azerbaycan ve Ermenistan-Türkiye sınırlarının açılması,

4) 10-15 yıl sonra Azerbaycan'da Dağlık Karabağ'ın statüsü için referandum yapılması.[433]

[430] Biçer, **a.g.e.,** s. 123.
[431] Asal, **a.g.e.,** s. 63.
[432] **a.g.e.,** s. 67-68.
[433] Öğütçü ve Yılmaz, **a.g.e.,** s. 176.

Azerbaycan 2004 tarihinde, sorunu BM'ye taşımıştır. BM Genel Kurulu'nda konu görüşülmüştür. Ancak karara varılamamış ve görüşmeler sonraya bırakılmıştır. 2005 yılına gelindiğinde ise, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi David Atkinson tarafından hazırlanan Karabağ Rapor'unu onaylamıştır. Karabağ Rapor'unda Ermeniler işgalci olarak nitelendirilmiştir. AGİT, Azerbaycan'ın şikâyeti üzerine işgal altında olan bölgelere inceleme ve gözlemlere başlamıştır.[434]

2007 senesine gelindiğinde taraflar arasında Minsk Grubu'nun girişimiyle Madrid Kriterleri üzerine mutabakata varılmıştır. Mutabakatta göre:

1. Dağlık Karabağ'ın çevresinde işgal edilen bölgeler boşaltılacak,

2. Ermenistan ile Dağlık Karabağ'ın iletişimini sağlayan koridor açılacak,

3. Bütün göçmenler topraklarına dönecek,

4. Barış gücünün işlevini yerine getirecek uluslararası güvence sağlanacak,

5. Dağlık Karabağ Ermenilerine gerekli güvence verilerek kendilerini idare etme hakları tanınacak,

6. Dağlık Karabağ'ın hukuki statüsünün belirlenmesi için inisiyatif kullanılacaktır.[435]

AGİT Minsk Grubu'nun Madrid görüşmelerinin ardından Dağlık Karabağ sorunun çözümüne yönelik önemli ölçüde öneri ve girişimi söz konusu olmamıştır. Bu durum Azerbaycan ile Ermenistan ilişkilerine net bir şekilde yansımıştır. Sınır hattındaki çatışmalar ve tarafların liderleri arasındaki söylemleri AGİT Minsk Grubu'nun çözüm yolunda yetersiz kaldığını doğrulamaktaydı. Günümüze kadar olan süreçte AGİT tarafından alınan kararların yaptırımdan yoksun olması ve oy çokluğu ile karar alma

[434] Sönmezoğlu, Güneş ve Keleşoğlu, **a.g.e.,** s. 208-209.
[435] Biçer, **a.g.e.,** s. 124-125.

yönteminin olmaması sorunun AGİT Minsk Grubu tarafından çözülememesinin önemli nedenlerindendir.[436]

AGİT Minsk Grubu tarafından 1992 yılından sonra alınan kararlar hayata geçememiştir. Dağlık Karabağ sorununun taraflarına silah satışı, insani yardım koridoru oluşturma gibi konularda alınan kararlar uygulanamamıştır. Yıllarca AGİT Minsk Grubu'nun sorunun çözümündeki başarısızlığının Ermenistan'a özgüven sağladığını söyleyebiliriz. Taraflar arasında 2016 ve 2018 yıllarındaki çatışmalardan sonra diplomasi süreci durmuştur.[437]

1992 yılından itibaren Minsk Grubu ve arabulucu ülkelerin çözüm önerileri sunmaları, sürecin kalıcı bir barış ile sonuçlanması mümkün olmamıştır. Dağlık Karabağ sorununun tarafları Azerbaycan ve Ermenistan, sorunu iç siyaset malzemesi yaparak sorunun çözümüne ilişkin girişimleri sonuçsuz bırakmışlardır. Taraflar birbirlerini suçlayarak çözüm önerilerine daima şüpheyle yaklaşmışlardır.[438] Minsk grubu yıllarca sorunun çözümünde tek kuruluş olmuştur. Minsk Grubu'nun varlığına rağmen 1994-2020 yılları arasında Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu çözüme kavuşmamıştır. Taraflar arasında zaman zaman çatışmalar devam etmiştir. Azerbaycan'ın 2020 yılında işgal edilmiş topraklarını kurtarma atağına kadar Minsk grubunun başarısız girişimleri devam etmiştir.[439]

3.4.2. Birleşmiş Milletler'in Yaklaşımı

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ve Ermenistan'ın Birleşmiş Milletler'e (BM) üye olma süreçleri başlamıştır. BM Genel Kurulu, iki devletin üyeliğini 2 Nisan 1992 tarihinde kabul etmiştir.[440]

---

[436] Bahar Özsoy ve Fatma Betül Aydemir Baş, "Küresel Çözümsüzlükten Vatan Muharebesine: Dağlık Karabağ'da Minsk Grubu'nun Rolü Üzerine Bir Değerlendirme", **Vizyoner Dergi,** Y. 13, S. 33 (Şubat 2022), s. 151.
[437] **a.g.e.,** s. 151-152.
[438] Biçer, **a.g.e.,** s. 125.
[439] Doğan, **a.g.e.,** s. 171.
[440] Deniz Akçay, "Dağlık Karabağ Uyuşmazlığında Self-Determinasyon Tezlerinin Göreceliği", **Ermeni Araştırmaları,** S. 65 (Nisan 2020), s. 103-104.

31 Temmuz 1993 tarihinde BM Güvenli Konseyi bazı kararlar almıştır. Bu kararlardan 853 sayılı karar ile Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu ve Ermeni kuvvetlerinin işgal ettikleri toprakları derhal terk etmeleri gerektiği belirtilmiştir.[441] Azerbaycan'ın AGİT'e üyeliğinin ardından Dağlık Karabağ sorunun Uluslararası örgütün gündemine taşınması oldukça önemlidir. BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararlar ile Ermenistan'ın işgal ettiği toprakları terk etmelerine ve sorunun barışçıl yollardan çözümüne karar verilmiştir. Bu maddeler ile Azerbaycan'ın yasal olarak eli güçlenmiştir.[442]

1993 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) 4 karar almıştır. Aldığı kararları özetleyecek olursak:

1. 3 Nisan 1993 işgalinin ardından Ermenistan'ın Kelbecer ve işgal ettiği diğer bölgelerden çıkması gerektiğini gösteren 30 Nisan 1993 tarihli ve 822 sayılı karar,

2. 29 Temmuz 1993 tarihinde 853 sayılı karar ile Ermenistan'ın Ağdam'dan çıkması gerektiğini gösteren karar,

3. Füzuli, Cebrayıl ve Kubadlı'dan çekilmesini gerektiğini ifade eden 14 Ekim 1993 tarihli ve 874 sayılı karar,

4. Ermenistan'ın Zengilan'ı derhal tahliye etmesini öngören ve 822, 853 ve 874 sayılı kararları teyit eden 884 sayılı karar.[443]

14 Ekim 1993 yılında BMGK, 874 sayılı kararda; "Güvenlik Konseyi, daha önce alınmış 822 ve 853 sayılı kararların behemehâl uygulamaya konulmasını ve işgalci kuvvetlerin derhal Azerbaycan topraklarını terk etmelerini ısrarla talep eder" sözlerine yer verilmiştir. Verilen kararda ısrarla denilmesine rağmen pek bir anlam ifade etmemiştir. Çünkü herhangi bir yaptırım söz konusu değildir. Sadece bir talep olarak kalmıştır.[444] Bu Kararlara rağmen Ermenistan 1993 yılında Cebrail, Fuzuli, Kubatlı ve

[441] Latifaci, **a.g.e.,** s. 59.
[442] Erkan, Kısacık ve Sevimli, **a.g.e.,** 314-317.
[443] Hüsamettin İnanç, "Yeni Dünya Düzeninin Bir Habercisi Olarak Azerbaycan-Ermenistan Çatışmasının Sosyo-Politik Analizi", **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi,** Y. 3, S. 3 (Aralık 2020), s. 513.
[444] Avar, **a.g.e.,** s. 67-68.

Horadiz'i işgal etmiştir. 1994'e gelindiğinde ise Rusya'nın arabuluculuğu ile çatışma durmuş ancak çözüme ulaşamayan ateşkesi Bişkek'te imzalamışlardır.[445]

BM Genel Sekreteri Butros Gali 1994 yılında Genel Kurula bir rapor sunmuştur. Sunduğu raporda, Azerbaycan'daki durumun son derece kötü olduğunu bildirmiştir. Savaşın etkisinin çatışmadan uzak bölgelerde hissedildiğini, sağlık ve sosyal hizmetlerin aksadığını, hayat seviyesinin çok düştüğünü kaydetmiştir. Çatışmalar sebebiyle ülkenin altyapısının hasar gördüğünü ve tarım alanlarının kullanılamadığını da dile getirmiştir.[446]

Bu tarihlerde Azerbaycan yeni bir devlet olarak güçlü bir orduya sahip değildi. Ebulfez Elçibey Rus askerlerini ülkesine sokamamış, BDT'ye üye olmamıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığı için mücadele vermiştir. Fakat Türkiye ile yakın ilişkiler içerisinde olması Rusya'yı ve Güney Azerbaycan ile bütünleşme amacı İran'ın tepkisini çektiğini söylemek mümkündür.[447]

Azerbaycan dış politikası, uluslararası hukuku esas aldığını ve Ermenistan'ın yapıcı görüşmelerden kaçındığını belirtmektedir. BM'nin Genel Kurulunun 59. toplantısında gündeme alınması, Ocak 2005'te Avrupa Konseyi'nin kabul etmiş olduğu kararda Azerbaycan topraklarının Ermeniler tarafından işgal edildiğinin onaylanması, BM'nin Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili kabul ettiği dört kararı yerine getirme talebi, Azerbaycan diplomasisinin elde ettiği bir başarı olduğunu söylemek mümkündür.[448]

Azerbaycan 14 Mart 2008 yılında BM Genel Kurulu'na Dağlık Karabağ sorununa dair bir taslak metni sunmuştur. Bu metne Rusya, ABD ve Fransa gibi ülkeler karşı çıkmıştır. Ancak buna rağmen 39 oyla kabul edilmiştir. Kararda Dağlık Karabağ'daki durum incelenerek, Ermeni askeri kuvvetlerinin Azerbaycan topraklarından çıkması gerektiği beyan edilmiş ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğu belirtilmiştir.[449] Azerbaycan BM çalışmalarına hız kazandırmıştır. 14 Mart 2008'de BMGK'nın 62. oturumunda "işgal altındaki Azerbaycan topraklarının durumu" başlıklı

[445] Erkan, Kısacık ve Sevimli, **a.g.e.,** 319.
[446] Yunus Ekici, "Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu", **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,** Y. 2, S. 1 (Mart 2017), s. 73-74.
[447] İnaç, **a.g.e.,** 513
[448] Sarıahmetoğlu, **a.g.e.,** s.192.
[449] Latifaci, **a.g.e.,** s. 60.

bir karar BM Güvenlik Konseyi tarafından onaylanmıştır. Kararda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne destek verilmiş, Ermeni kuvvetlerinin geri çekilmesi talep edilmiştir.[450]

BM Genel Kurulu 2008 yılında uyulması gereken ilkeleri sunmuştur. Pek çok ilkenin 1993 yılında kabul edilen ilkelerin tekrarı olduğunu söylemek mümkündür. BM Genel Kurulu bazı önlemleri acil olarak görmüştür. Genel Kurul, Ermenistan'ın işgal etmiş olduğu Azerbaycan topraklarındaki askerlerini derhal geri çekmesini istemektedir. BM Genel Kurul'u Azerbaycan topraklarının işgalini hiçbir devletin tanımaması gerektiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca Kurul, Minsk Grubu'nun uluslararası arabuluculuğunu desteklediğini belirtmektedir. Aynı zamanda Mink Grubu'nun önereceği çözümün devletler hukukunun norm ve ilkelerine uygun olması gerektiğinin altını çizmektedir.[451] BM'nin aldığı karar bağlayıcı olmamasına rağmen milletler arası kamuoyunun görüşünün bir işareti olması bakımından oldukça önemlidir.[452]

3.4.3. NATO'nun Yaklaşımı

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Güney Kafkasya ve Doğu Avrupa'da oluşan güç boşluğu ile birlikte bölgede etkili olma arzusunda olan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), bu güç boşluğundan faydalanma amacında yeni politikalar ile bölge ülkeleri ile yakınlaşmaktaydı. NATO özelikle yeni bağımsız ülkelerle bölgede etkinliğini arttırma amacındadır. Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkileri geliştirmeye dönük politika izleyen NATO, Rusya'nın bölgedeki tek aktör olarak yer alması durumunu sona erdirmeyi amaçlamıştır. Böylelikle NATO, Rusya'nın yerini almak amacıyla alternatif projeler geliştirmeyi hedeflemiştir. Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Gürcistan NATO iş birliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu ve Rusya'nın Ermenistan'da bulunan askeri gücü sebebiyle NATO ile iş birliğine sıcak bakmaktadır. Gürcistan ise Rus tehdidi sebebiyle bu iş birliğini istemektedir.[453]

[450] Erkan, Kısacık ve Sevimli, **a.g.e.,** 327.
[451] Akçay, **a.g.e.,**110.
[452] Erkan, Kısacık ve Sevimli, **a.g.e.,** 327.
[453] Hakyemez, **a.g.e.,** s. 50-51.

NATO'nun ilk amacı üye devletlerin ve geçiş dönemi yaşayan ülkelerin istikrarının korunmasıdır. Bölgedeki sıcak bir gelişme diğer bölge ülkelerine etki edebilir ve istikrarın bozulmasını istememektedir. Aynı zamanda Güney Kafkasya coğrafi konumuna göre NATO için oldukça önemlidir. NATO'nun işgal edilen ülke yaklaşımı belirsizdir. Yani çözümde doğrudan bir rolü olmayacağı açıktır. NATO'nun, "Hiçbir sihirli çözüm yolu yoktur, böyle bir yolun aranması sadece zaman kaybıdır ve çok yorucudur" açıklaması bunu göstermektedir.[454]

NATO ile Güney Kafkasya ülkelerinin işbirliği, Barış İçin Ortaklık programı ve Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi çerçevesinde gelişme sağlamıştır. Bunun yanı sıra bölge devletleri ittifakın uluslararası görevlerine değişik seviyelerde katkıda bulunmuştur. 2004 tarihinde NATO'nun İstanbul Zirvesinde Güney Kafkasya ülkeleriyle daha iyi ilişkiler üzerine durulmuş ve ittifakın bölgede temsilcilik açmasına karar verilmiştir.[455]

NATO'ya üye olma girişiminde bulunan Azerbaycan ve Gürcistan, Azerbaycan'ın Rusya ve İran, Gürcistan'ın ise Rusya baskısı ile olumsuz sonuçlanmıştır. Ermenistan'ın ise Rusya'dan bağımsız hareket etmekte oldukça uzak olduğundan NATO'ya üyeliği pek mümkün değildir.[456] İstanbul Zirvesi ile birlikte NATO, Kafkasya-Hazar bölgesini NATO'nun stratejik bölgesi ilan etmiştir. ABD açısından bölgedeki enerji faktörü bu adımda etkilidir. Aynı zamanda 11 Eylül sonrası ABD bölgede yeni bir müttefike ihtiyacı vardı. Bu nedenle Azerbaycan ile işbirliği oldukça önemliydi. NATO çerçevesinde ABD askeri açıdan da Azerbaycan ile işbirliğinden yanaydı. Azerbaycan'ın hava sahasını savunmada Azerbaycan'ın askeri tesislerinin yönetim imkânlarının NATO standartlarına benzetilmesi programı çerçevesinde ABD, askeri açıdan yardım etmektedir. Fakat Azerbaycan'a bu askeri desteği Ermenistan'a karşı operasyonlara başlamayacağı ve işgaldeki topraklarını kurtarma girişiminde bulunmayacağı şartı getirilmiştir.[457]

2006 yılında Azerbaycan'da NATO haftası döneminde yapılan seminer programı düzenlenmiştir. NATO Genel Sekreter Yardımcısı Jean Fourne katılım sağladığı

---

[454] Sarıahmetoğlu, **a.g.e.,** s. 286.
[455] Atilla Sandıklı, Elnur İsmayılov ve Orhan Gafarlı. Kafkasya'daki Gelişmeler ve Türkiye**, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor** No: 60, İstanbul, 2014, s. 40.
[456] **a.g.e.**
[457] Nesrin Sarıahmetoğlu, "Hazar'ın Stratejik Önemi ve Bölgesel Güvenlik Tehditleri", **Okan Yeşilot,** der. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014, s.17.

programda, NATO'nun AGİT'in yerine geçme amacının olmadığını, barış sürecini tehlikeye sokmaktan kaçınılmasının taraflar için önemli olduğunu söylemiştir. Bu açıklamada, NATO'nun arabuluculuktan uzak duracağını ve çözümü ise taraflara bıraktıkları anlaşılmaktadır.[458]

Rusya açısından NATO'nun doğuya doğru genişlemesi ve ABD'nin bölgeye yönelik hedefleri, Rusya Federasyonu'nun güvenliğini tehdit etmektedir. Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan ile süreç içerisinde ilişkilerini güçlendirmek amacında olmuştur. Bu politika doğrultusunda Rusya, Dağlık Karabağ sorununda NATO müdahalesini engellemeyi amaçlamıştır. 2. Karabağ savaşı süreci ve ateşkes masasında da görüldüğü üzere Rusya bu politikasını başarıyla gerçekleştirmiştir. Rusya, Dağlık Karabağ sorununda arabulucu ve taraflara silah tedarik ederek bu meseledeki etkinliğini göstermiştir. Savaş boyunca NATO, Türkiye'nin bölgedeki etkisini kullanarak Azerbaycan ve Ermenistan'ın sakinleşmesine aracılık etmesini istemiştir. NATO söylem dışında Dağlık Karabağ sorununda önemli bir etkisi olamamıştır.

3.4.4. Avrupa Birliği'nin Yaklaşımı

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla Güney Kafkasya'da jeopolitik bir boşluk meydana gelmiştir. Güney Kafkasya'da yeni aktörler bölgede yerini alma çabası içerisine girmişlerdir. Bu aktörlerden biride Avrupa Birliği'dir. Avrupa Birliği'nin (AB) bölgede uygulamak istediği politikalara engel olarak krizleri söylemek mümkündür. Bölgede var olan sorunlar için AB, güvenlik sorununa sebep olacağını düşünmektedir.[459] Dağlık Karabağ sorunu bölgede istikrar açısından büyük bir sorundur. Bu donmuş sorun, tarafların gelişimine engel olmuştur. Aynı zamanda tarafların Avrupa Birliği ile ilişkilerini zorlaştırmıştır. Azerbaycan ve Ermenistan'ın AB ile ilişkilerini geliştirme amacı sorunun çözümü, bölgede işbirliğinin gelişmesine, ekonomik ve siyasi reformların başarıya ulaşmasına bağlıdır.[460] Avrupa Birliği Güney Kafkasya'da daha etkili bir rol oynama amacındaydı. Bölgede Rusya ve diğer küresel

[458] Sarıahmetoğlu, **a.g.e.,** s. 286-287.
[459] Latifaci, **a.g.e.,** s. 65.
[460] Ahmet Yavuz Gürler ve Aynura Baghırova, "30 Yılın Ardından Karabağ'ı Okumak: Arabuluculuk Faaliyetlerinden 2020 Savaşı'na", **Uluslararası Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Dergisi,** Y. 5, S. 2 (Aralık 2021), s. 569.

aktörlerin etkili olma çabaları vardı. Görüldüğü üzere Dağlık Karabağ sorunu sadece Azerbaycan ve Ermenistan'ı ilgilendiren bir sorun değildir. Böylelikle sorun küresel aktörlerin katılımıyla sona erebilecek bir durum haline gelmiştir.[461]

AB'nin Güney Kafkasya politikasını geliştirememesinin bazı sebepleri vardır. AB üye devletlerinin bölge ülkeleri ile geçmişte sürekli ilişki içinde olamamalarıdır. Bu sebeple bölgeye dair tecrübelerinin bulunmamasıdır. Bu sebeple Güney Kafkasya'da ki konuların Avrupa politikaları ve Avrupa Kamuoyu için yeni bir konu olması da nedenlerdendir. Bölgede ki sorunların karmaşık olması, bölge ülkelerinin demokratikleşme seviyelerinin yavaş olması ve AB'nin bölgedeki faaliyetlerinin üye devletlerin faaliyetlerinden geri kalması bazı sıkıntılardan biri olduğunu söyleyebiliriz.[462] Ayrıca, 2005 yılında AB Anayasası'nın onaylanmaması sonrası yaşadığı siyasi kriz ve 2009'dan itibaren yaşadığı ekonomik kriz Avrupa Birliği'nin kendi iç sorunlarına yönelmesine neden olmuş, Dağlık Karabağ sorununa yönelebilmesini zorlaştırmıştır.[463]

1990'lar boyunca Güney Kafkasya, AB tarafından uzak bir bölge olarak görülmüştür. Fakat 1990'ların sonlarına doğru AB bölge ülkeleri ile Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları yaparken, 2000'lerde bölgeye ilgisi daha da artmıştır. AB doğuya genişleme süreci sonucunda coğrafi olarak Güney Kafkasya'ya yaklaşmıştır. Daha da önemlisi ise, bölgenin AB'nin enerji güvenliği açısından taşıdığı önemdir.[464] Enerji konusunda Rusya'ya oldukça bağımlı olan AB için Güney Kafkasya hem Azerbaycan'ın sahip olduğu kaynaklar ve Hazar bölgesine geçiş kapısı olması nedeniyle enerji kaynaklarını ve sağlayıcılarını çeşitlendirebilmesi açısından önemli bir fırsattır. Bu nedenle bölge çok uluslu petrol şirketlerinin doğrudan yabancı yatırımları için fazlasıyla karlıdır.[465]

AB, 22 Mayıs 1992 tarihinde yayınladığı bildiride Dağlık Karabağ'da artan çatışmalardan duydukları endişe ve yapılan saldırıların kınanması yer almıştır. AB, çatışmada yer alan taraflara sorunun AGİK Minsk Grubu ile çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Dağlık Karabağ'da çatışmaların devam etmesiyle 7 Nisan 1993'de bir bildiri daha yayınlamıştır. AB üyesi ülkeler tarafların ilişkileri kötüye gitmesi nedeniyle,

[461] **a.g.e.**
[462] İlhan Aras, "Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ Sorunundaki Rolü", **Avrasya Etüdleri Dergisi**, Y. 51, S. 1 (Haziran 2017), s. 112.
[463] **a.g.e.**
[464] Eylemer, **a.g.e.,** s. 131-132.
[465] **a.g.e.,** s.132.

Kelbecer ve Fuzuli rayonlarında çatışmaların artması sebebiyle endişelerini belirtmişlerdir.[466]

Avrupa Birliği 2001 yılı itibariyle Güney Kafkasya bölgesine olan ilgisini arttırmıştır. 2004 yılında Azerbaycan ile Ermenistan'ın Avrupa Komşuluk Politikası'na (ENP) dâhil edilmesi bunu doğrular nitelikte bir gelişmedir. Böylelikle AB'nin Güney Kafkasya'nın jeopolitik öneminden dolayı önemli bir adım attığı görülmektedir. AB'nin bu genişleme politikası siyasi, coğrafi ve ekonomik olarak oldukça önemlidir. Bununla birlikte AB, Azerbaycan ve Ermenistan ile siyasi ve ekonomik açıdan işbirlikleri güçlendirmeyi amaçlamıştır.[467]

AB, sorunu AGİT Minsk Grubu ile çözülmesi gerektiğini savunmaktadır. Dağlık Karabağ'da 11 Ağustos 2002 yılında yapılan sözde Cumhurbaşkanlığı seçimlerini yasal saymamış ve Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanımayarak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini belirtmiştir.[468]

14 Haziran 2004'te toplanan AB Dış İlişkiler Konseyi AB Komisyonu Strateji Belgesine göre Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Komşuluk Politikası kapsamına alınmıştır. Avrupa Komşuluk Politikasının gerçekleştirilmesiyle "Daha geniş bir Avrupa düşüncesi" Avrupa kıtasının tümünü kapsar hale gelmiştir. AB, Rusya'ya kadar uzanan büyük bir alana yayılmıştır. Bu politikanın amaçları arasında AB'nin genişlemesi sonucu, birçok çatışmanın yaşandığı Doğu sınırlarında güvenliği ve yeni komşularının istikrarını sağlamaktır.[469]

AB, Güney Kafkasya ülkeleri ile Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmalarının yerini alacak olan Ortaklık Anlaşmaları için müzakereleri 2010 yılında başlatmıştır. Gürcistan müzakereleri 2013 yılında tamamlamıştır. Müzakereler, Azerbaycan ile devam etmektedir. Ermenistan, Rusya'nın önderliğinde Gümrük Birliği'ne katılma kararı sonrasında AB'nin bu durumun planlanmış olan Ortaklık Anlaşması ile uyumlu olmayacağını açıkça belirtmiştir. AB komisyonu, 2011 yılında Azerbaycan ile

[466] Özel Altemir, **a.g.e.,** s.67.
[467] Harun Semercioğlu, "The New Balance Of Power In The Southern Caucasus In The Context Of The Nagorno-Karabakh Conflict In 2020", **R&S-Research Studies Anatolia Journal,** Vol. 4, No. 1 (January 2021), p. 55.
[468] Özel Altemir, **a.g.e.,** s. 67-68.
[469] Latifaci, **a.g.e.,** s. 65-66.

Ermenistan'ın Vize Kolaylığı ve Geri Kabul Anlaşmalarına dair müzakerelerin başlamasını önermiştir. 2013 yılına gelindiğinde ise, AB ile Azerbaycan arasında Vize Kolaylığı Anlaşması imzalanmıştır.[470]

Dağlık Karabağ sorununa Batılı anlayışa göre bakacak olursak, sorun iki taraflıdır. İki taraf, ABD ve AB'den oluşmaktadır. ABD ile AB'nin stratejik ortaklığı amaç bakımından farklıdır. Bu durum Rusya-ABD ile Rusya-Avrupa ilişkilerinde gözükmektedir. ABD ilişkileri daha çok siyasi nüfuz ve saygınlık yönündedir. Avrupa ise daha çok iktisadi çıkarlara bakmaktadır.[471] AB, Güney Kafkasya üzerindeki etkisini arttırabilmek için Rusya ile rekabet içinde olması gerektiğinin bilincindeydi. Birçok AB ülkesini enerji arzında Rusya'ya bağımlı olması durumu zorlaştırmaktadır. Dağlık Karabağ sorununda, Rusya'nın Azerbaycan ile Ermenistan'ı etki altında tutması da önemli bir faktördür. Bu sebeple Rusya tarafların, AB ile işbirliğine girmesine engel olmaya çalışmaktadır.[472]

AB, Azerbaycan'ın ve Hazarın zenginliklerinden yararlanmak amacındadır. Azerbaycan'dan Avrupa'ya enerji taşıyan birçok boru hattı da bulunduğundan, Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşmasını istemektedir. Ancak AB, Dağlık Karabağ sorununda taraf olmamıştır. Bununla birlikte AGİT Minsk Grubunun soruna ilişkin çalışmalarını onaylar görünmektedir.[473]

Taraflar arasında 27 Eylül 2020'de çatışmaların başlamasıyla Avrupa Konseyi başkanı Charles Michel'ın Twitter'dan yaptığı açıklamada, görüşmelere derhal şartsız olarak dönülmesinin tek yol olduğu, açıklamasını yapmıştır. Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ Savaşı'nın etkisiz bir aktörü olduğunu söyleyebiliriz. AB'nin Dağlık Karabağ meselesinde tutumu endişe belirten sözler dışında oldukça yetersiz kalmıştır. Güney Kafkasya'da AB'nin yumuşak gücünün böyle bir sorunda zayıf kaldığı ortadadır.[474]

---

[470] Esra Hatipoğlu, "Avrupa Birliği'nin (AB)'nin Karadeniz Ve Güney Kafkasya Siyaseti (2003-2013)", **Okan Yeşilot,** der. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014, s. 105-106.
[471] Sarıahmetoğlu, **a.g.e.,** s.210.
[472] Eylemer, **a.g.e.,** s. 153.
[473] Hakyemez, **a.g.e.,** s. 55.
[474] Sait Yılmaz, "Agit, AB ve Minsk Grubunun Dağlık-Karabağ Politikası", **Haydar Çakmak,** der. Ankara: Yenisey Kitap, 2021, s. 172-173.

3.4.5. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Yaklaşımı

İslam İşbirliği Teşkilatı 1993-2008 yıllarında Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısına ilişkin 15 ayrı belge hazırlamıştır. İslam İşbirliği Örgütü dışındaki uluslararası kurumlarda sorunla ilgili toplam 43 belge kabul edilmiştir. İslam İşbirliği Örgütü ile birlikte bu belgelerin sayısı 58'dir.[475] Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununda destek bulabilmek açısından BM ve çeşitli uluslararası örgüte başvurmuştur. Azerbaycan açısından İslam İşbirliği Teşkilatı, Arap ülkeleriyle ilişkilerde önemli bir kuruluş olmuştur.[476]

İslam İşbirliği Teşkilatı'na 8 Aralık 1991'de katılan Azerbaycan Cumhuriyeti, Dağlık Karabağ çatışması sürecinde desteklenmiştir. Ermenistan'ın sınır ihlallerini, silahlı saldırılarını kabul etmediğini belirtmiştir. İslam İşbirliği Teşkilatı Ermenistan'ın saldırılarını kınadığını deklare eden ilk uluslararası örgüt olmuştur.[477]

İslam İşbirliği Teşkilatı 1992 yılında zirve toplantısı gerçekleştirmiştir. İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi devletlerin dışişleri bakanlarının katılımıyla İstanbul'da gerçekleştirilen toplantıda, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına saldırıları kınanmıştır. Yapılan açıklamada BM Genel sekreteri ve BM Güvenlik Konseyi'nin Ermenistan'ın saldırgan politikalarına önlem alınması gerektiğine dair çağrıda bulunulmuştur.[478]

1994 yılının Aralık ayında İslam İşbirliği Teşkilatı Fas'ta toplanmıştır. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın hazırladığı bildiride İşgal altındaki bölgeler Azerbaycan toprağıdır vurgusu yapılmıştır. Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan'a işgali sonlandırması gerektiği bildirilmiştir. Dağlık Karabağ sorununun Güvenlik Konseyi ve AGİT tarafından barışçıl bir şekilde çözünmesi gerektiği söylenirken, Azerbaycan ile dayanışma içerisinde bulunulduğunu belirtmiştir.[479]

2000'li yıllara gelindiğine Azerbaycan ile İsrail arasındaki işbirliği artmıştır. Arap devletlerin Ermenistan'ı kısıtlayıcı davranışı değişikliğe uğramıştır. 14 Mart 2008

[475] Novruz Memmedov, **a.g.e.,** s. 230.
[476] Ayten Mehmed, "Arap Devletlerin ikinci Karabağ Savaşına Yönelik Tutumu", **Giresun Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi,** Y.7, S. 1 (Şubat 2021), s. 127.
[477] Demir, **a.g.e,** s. 9 0.
[478] **a.g.e.**
[479] Mehmed, **a.g.e.,** 128.

tarihinde BM Genel Kurulu'nda Arap devletlerin çoğu tarafından kabul edilen, Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklardaki duruma ilişkin karara evet demişlerdir. Bu kararda yalnızca Suriye, Lübnan, Cezayir, Mısır ve Tunus oylamada yer almamış veya oy kullanmamışlardır.[480]

13. İslam İşbirliği Teşkilatı 14-15 Nisan 2016 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleşmiştir. Zirvede yayınlanan 218 maddeden oluşan bildirinin 16 ve 17 maddelerinde Karabağ'da ki durumdan bahsedilmiştir. Bu maddelerde Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırganlığı kınanmıştır. Ayrıca Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararları ışığında Ermenistan'ın işgal ettiği yerlerden çıkması gerektiği belirtilmiştir. Bildiride egemenlik, ülkenin bölünmezliği ve uluslararası alanda tanınmış sınırların ihlal edilmezliği ilkelerinin temel alınması gerektiği vurgulanmıştır. Ermenistan'a silah satışının durdurulmasını talep etmiştir. 4 Gün savaşının suçlusu Ermenistan gösterilmiştir. Azerbaycan'a destek mesajı verilmiş, saldırgan tutumundan dolayı Ermenistan kınanmıştır.[481]

İslam İşbirliği Teşkilatı pek çok bölgesel ve küresel sorunda oldukça etkisiz kaldığı gözlemlenmiştir. Bu etkisizliğin sebeplerinden biri üye ülkelerin siyasi çıkarlarına göre dış politika hedeflerindeki farklılıklardır. İslam İşbirliği Teşkilatı Arap ülkelerinin öncülüğü ile kurulmuştur. Bu sebeple Bosna, Dağlık Karabağ, Kosova ve Çeçenistan sorunlarına duyarlı olmamıştır. Etkisizliğin diğer sebebi ise, teşkilat üzerinde hegemonik kontrol sağlama amacında olan Suudi Arabistan'ın ABD ile yakın ilişkileri güvenilmez bir algı oluşturmuştur. Son sebep ise üye ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinde büyük uçurumlar vardır. Bu sebeple kalkınma planları oldukça farklıdır.[482]

2020 yılında İkinci Karabağ çatışması sırasında İslam İşbirliği Teşkilatı'nın açıklamasında; Azerbaycan halkının yanında olduğunu, Azerbaycan toprak bütünlüğünü ve sorunun barışçıl yoldan çözümünü istediğini, dile getirmiştir. Fakat Ortadoğulu üye ülkeler Ermenistan'ın yanında ya da tarafsız bir yol izlemişlerdir. Avrupa'da yer alan üye ülkeler, Bosna Hersek ve Arnavutluk Azerbaycan yanlısı politika izlemişlerdir. Orta Asya

[480] Mehmed, **a.g.e.,** s. 128-129.
[481] Turgut Kerem Tuncel, Güney Kafkasya'da 2-5 Nisan 2016'da Yaşanan 4 Gün Savaşı, **Ermeni Araştırmaları, Rapor,** S. 53, 2016, s. 324.
[482] Merve Acar, "Uluslararası Bir Aktör Olarak İslam İşbirliği Teşkilatı", **Barış Araştırmaları Ve Çatışma Çözümleri Dergisi,** Y. 7, S. 1 (Aralık 2019), s. 65.

Türk Cumhuriyetlerine baktığımızda ise Azerbaycan'a gerekli destekte bulunamamışlardır. Çünkü bu ülkeler üzerinde Rus faktörünün hala etkili olduğu görülmektedir.[483]

3.5. 2020 Dağlık Karabağ

Dağlık Karabağ çatışması, Azerbaycan ve Ermenistan arasında 1988 yılında başlamıştır. Dağlık Karabağ'da çatışma 1994 yılındaki ateşkes anlaşması ile sonuçlanmıştır. Ermenistan'ın ele geçirdiği topraklar kendi topraklarının yarısına denk gelmektedir. Barış amacıyla ortaya çıkan Minsk Grubu ve BMGK'nın çözüm alanında etkisizliği sorunun barış içinde sona ermeyeceğini açık bir şekilde göstermiştir.[484]

1. Karabağ Savaşı'nın ardından taraflar arasında ara ara çatışmalar devam etmiştir. 2016 tarihinde Dört Gün Savaşları olarak bilinen çatışmada Azerbaycan, stratejik açıdan önemli olan üç tepeyi geri kazanarak askeri seçenek ile topraklarını geri kazanabileceğini göstermiştir.[485] Taraflar arasındaki 2016 yılındaki bu savaş Azerbaycan ordusunun üstünlüğüyle son bulmuştur. Terter'e bağlı Talış köyü çevresindeki yükseklikler, Seysulan köyü, Cebrayıl'ın Lele tepe yüksekliği ile bazı stratejik öneme sahip noktalardaki yollar ele geçirilmiştir. Taraflar arasında 6 Nisan 2016'da ateşkes ile çatışmalar son bulmuştur.[486] 2 Nisan 2016 tarihinde başlayan 4 Gün Savaşı, aynı zamanda Nisan Dövüşleri olarak da adlandırılmıştır. Azerbaycan açısından bu çatışma, Azerbaycan'ı zafere taşıyacak yolun önemli bir kırılma noktası olduğunu söyleyebiliriz. Stratejik açıdan önemli noktaların kurtarılmasıyla Azerbaycan, Ermenilerin dile getirdikleri "geçilmez Ermeni İstihkâmları" sözünü boşa çıkarmıştır.[487]

12 Temmuz 2020 tarihinde Tovuz bölgesinde taraflar arasında çatışmalar başlamıştır. Tovuz bölgesi, Azerbaycan ile Ermenistan sınır hattında bulunmaktadır. Tovuz bölgesi, Türkiye-Azerbaycan açısından önemli projelerin bulunduğu bir bölgedir.

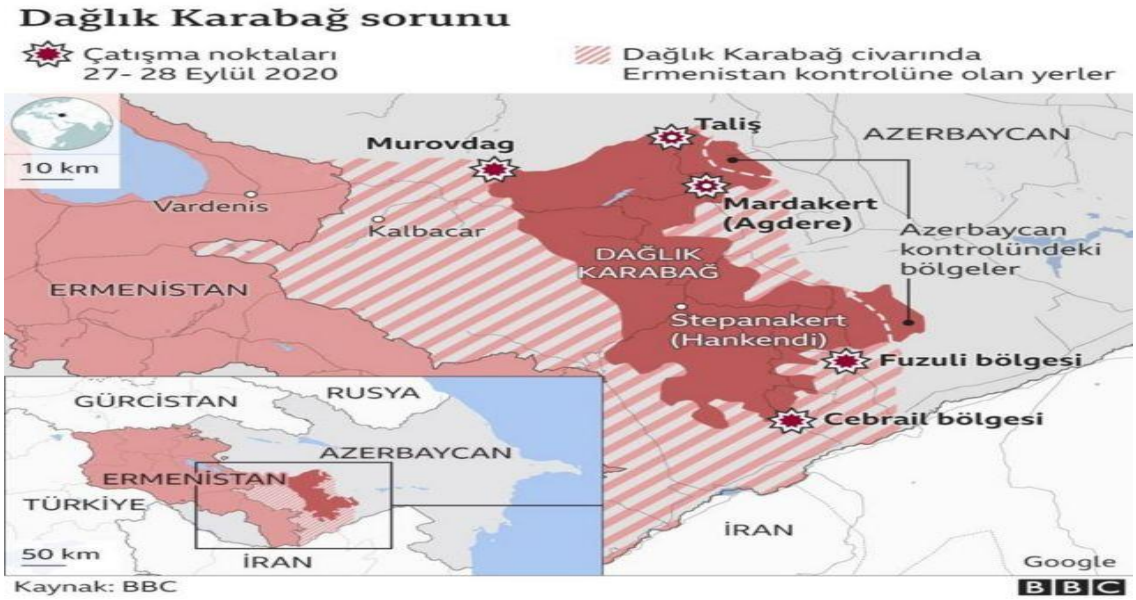
[483] Haydar Çakmak, "Karabağ Sorunun Uluslararası Boyutu", **Haydar Çakmak,** der. Ankara: Yenisey Kitap, 2021, s. 192-193.
[484] Fatih Erarslan ve Fatma Nur Özdemir, "Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı", **Türk Dünyası Araştırmaları,** Y. 129, S. 255 (Aralık 2021), s. 324.
[485] **a.g.e.,** s. 325.
[486] Gürler ve Baghırova, **a.g.e.,** s. 574.
[487] Ali Asker, "Azerbaycan'ın Son Hamlesi ve Çatışmanın Askeri-Siyasi Çözümü", **Haydar Çakmak,** der. Ankara: Yenisey Kitap, 2021, s. 118.

İki ülkenin ortaklaşa yaptığı Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun, BTC petrol boru hattının ve Trans Anadolu doğal gaz boru hattının başlangıcı olan Güney Kafkasya doğalgaz boru hattının geçtiği bir bölgedir.[488]

Azerbaycan yönetimi 2020 Temmuz ayında Tovuz civarında meydana gelen çatışmaların ardından Ermenistan'a Rusya tarafından silah sevkiyatının olduğunu duyurmuştur. Fakat Rusya savaşta doğrudan Ermenistan'ın yanında bir tavır sergilememiştir.[489] Savaşın Karabağ ile sınırlı kalması halinde Rusya'nın tavrının değişmeyeceğini görmekte olan Ermenistan, Azerbaycan kentlerini balistik füzelerle vurmuştur. Azerbaycan, karşılık vermede ölçülü davranmış ve Rusya'nın savaşa müdahalesine sebep verecek tutumlardan uzak durmuştur.[490]

2020 yılında taraflar arasındaki çatışma İkinci Karabağ savaşı olarak adlandırılmıştır. 27 Eylül'de Azerbaycan saatiyle 06.00 civarında Ermenistan, Terter, Ağdam, Fuzuli ve Cebrail'in sivil yerleşim yerlerine saldırılarıyla savaş başlamıştır. Azerbaycan ordusu hızlı bir şekilde karşılık vermiştir.[491]

Harita 3: 27-28 Eylül 2020 Dağlık Karabağ'da Son Durum

Kaynak: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54419734, (Erişim Tarihi: 02.03.2022)

[488] Asker ve Özpınar, **a.g.e.,** s. 89.
[489] Özgen, **a.g.e.,** s. 110-113.
[490] **a.g.e.,** s. 113.
[491] Özdaşlı, **a.g.e.,** s. 57.

27 Eylül'den itibaren çatışmaların başlamasıyla Azerbaycan, işgal altındaki topraklarını ele geçirmeye başladıklarına dair açıklamalar yapmıştır. İlham Aliyev, "Ermeni ordusunun saldırılarına karşılık vermek için geniş çaplı bir operasyon emri verdiğini, 30 yıldır süren işgal ve haksızlığa bir son verileceğinden emin olduğunu" dile getirmiştir. Sorunun iki tarafı da karşı tarafın askeri kayıplarını abartılı aktarmaktaydı. Aynı zamanda iki taraf da karşı tarafın sivilleri hedef aldığını dile getirmekteydi.[492]

Azerbaycan ordusu cephe hattında Ermenistan'a karşı üstünlük kurmuştur. İkinci Karabağ savaşının kırılma noktası Şuşa kenti diyebiliriz. Azerbaycan, Şuşa'yı işgalden kurtarmasıyla Ermenistan yenilgiyi kabul etmeye başlamıştır.[493] Azerbaycan Türkiye'den tedarik ettiği SİHA'lar ile sahada avantajlı bir konuma gelmiştir. Ermenistan envanterinde bulunan Osa ve Strela'lar eski radar sistemine sahip olduğundan İHA ve SİHA'lara karşı etkisi görülmemiştir. Bu nedenle Azerbaycan'ın ilerleyişi kolaylaşmıştır.[494] Türk İHA ve SİHA'ların zaferde mühim bir katkısı olmuştur. İlham Aliyev açıklamasın da "Türkiye'nin ürettiği SİHA'lar sayesinde değeri 1 milyar doların üzerinde olan Ermeni mühimmatını imha ettiklerini" dile getirmiştir.[495] Türkiye, Azerbaycan'ı askeri, siyasi, diplomatik ve ekonomik açıdan desteklemiştir. Güney Kafkasya Türkiye'nin ulusal çıkarları ve güvenliği açısından jeopolitik önemi yüksek bir bölgedir. Bu nedenle bölgede ki Dağlık Karabağ sorununun çözüme ulaşması oldukça önemliydi. Türkiye-Azerbaycan dostluğu ve aynı zamanda ortak ulusal çıkarlar ile Rusya'nın gücünü dengelemektedir. Aynı zamanda İran'ın bölgedeki faaliyetlerini sınırlamak için AB ve ABD içinde oldukça önemli bir yere sahiptir.[496]

İlham Aliyev, ateşkesin Ermenistan tarafından tekrar ihlal edildiğini dile getirirken, Ermenistan'ın Uluslararası hukuk kurallarını çiğnediğini ifade etmiştir.

---

[492] BBC News, "Dağlık Karabağ'da Azerbaycan-Ermenistan Çatışmasında Farklı Bir Cephe: Propaganda Savaşı", 2020, (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54419734 (Erişim Tarihi: 02.03.2022).

[493] Hülya Koç ve Burçin Hafize Tarcan, "19. Yüzyıldan Günümüze Ermenistan-Azerbaycan ilişkileri", **Journal Of İnternational Banking Economy And Management Studies,** Y. 3, S. 2 (Aralık 2020), s. 109.

[494] Bülent Erdil, "İnsansız Hava Araçlarının Kullanım Alanları İle Bu Araçların Türkiye'nin Yurtdışı Operasyonlarındaki Yeri Ve Önemi", **Bölgesel Araştırmalar Dergisi,** Y. 5, S. 2 (Ekim 2021), s. 596-597.

[495] **a.g.e.,** s. 597.

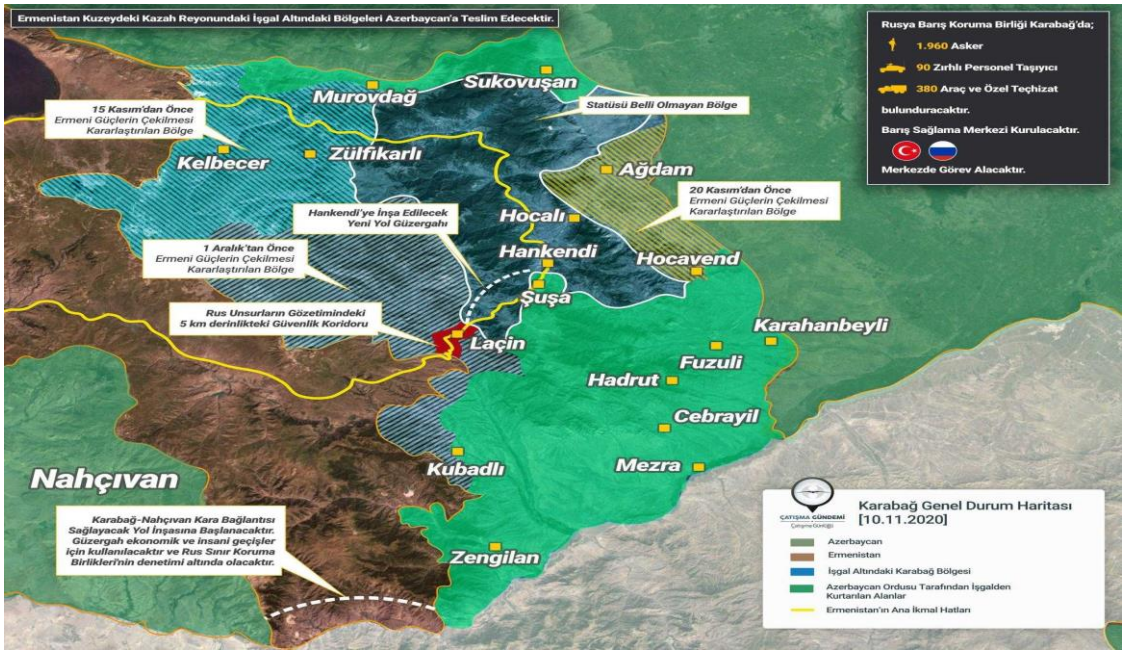
[496] Gamze Helvacıköylü, "The Role Of Turkey And Russia On The Resolution Of The Nagorno-Karabakh Conflict", **UPA Strategic Affairs,** Vol. 2, No. 1 (March 2021), p. 170.

Azerbaycan ordusunun operasyonları neticesinde 286 köy, 4 kasaba ve 5 kent işgalden kurtarılmıştır. Bununla birlikte Ermenistan savaşı kaybettiğini kabul etmiştir.[497]

Dağlık Karabağ'da 2020 yılında altı haftalık savaşla birlikte 9 Kasım'da ateşkes sağlandı. Artık Dağlık Karabağ'da durumun Azerbaycan'ın lehine geliştiği görülmektedir. Ateşkes ile birlikte, Azerbaycan ve Ermenistan dışındaki tek aktör Rusya olmuştur. 10 Kasım'da ki mutabakata baktığımızda da bunu net bir şekilde görmekteyiz.[498] Ortak bildiriye bakıldığı zaman Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Ermenistan Başbakanı Paşinyan ve taraflar dışında ki tek aktör olan Rusya Devlet Başkanı Putin yer almaktaydı. Bildiride herhangi bir uluslararası kuruluş yer almamıştır. Çatışmada taraf olan Azerbaycan ve Ermenistan dışında ki tek aktör Rusya olmuştur. Azerbaycan azımsanmayacak boyutta topraklarını geri kurtarmıştır. Fakat mutabakatta Dağlık Karabağ'ın siyasi statüsüne ve resmi sınırları açık bir şekilde ifade edilmemiştir.[499] Dağlık Karabağ sorununun tamamen bir sorun olmaktan çıktığını söylemek için erkendir. Mutabakat için antlaşma olarak tanımlamak pek doğru değildir. Mutabakatı barış sözleşmesi olarak tanımlayabiliriz. 2. Karabağ savaşında Azerbaycan, birçok bölgeyi ele geçirmiştir. Ermeniler net bir şekilde savaşı kaybetmişlerdir. Taraflar dışında mutabakatta ki tek aktör Rusya ise en kazançlı ülke durumundadır.[500]

[497] Levent Özdemir, "Dağlık Karabağ Meselesinde Değişen Gidişat ve Türkiye'nin Rolü", **Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi,** Y. 11, S. 22 (Kasım 2021), s. 94.
[498] International Crisis Group, Improving Prospects for Peace after the Nagorno-Karabakh War, **Crisis Group Europe Briefing,** (December 2020), p. 2-3.
[499] Cory Welt ve Andrew S. Bowen, Azerbaijan and Armenia: The Nagorno-Karabakh Conflict, **Congressional Research Service, Report,** 2021, p. 13-15.
[500] Hikmet Demirci, "Karabağ Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Karabağ Mutabakatı", **Asya Studies Academic Social Studies,** S. 2 (Mayıs 2022), s. 27-29.

Harita 4: 10.11.2020 Dağlık Karabağ Son Durum Haritası

Kaynak: https://www.stratejikortak.com/2020/11/karabag-son-durum-haritasi.html, (Erişim Tarihi: 24.02.2022)

İkinci Karabağ çatışmasını sonlandıran anlaşmanın ardından ortaya çıkan haritada, Nahçıvan ile Azerbaycan arasında koridor oluşturuldu. Şuşa'nın haricinde Rus askerlerinin korumasındaki Dağlık Karabağ topraklarının Ermenistan'da kaldığı görülmektedir. Yıllarca işgal altında olan 7 rayon Azerbaycan'a geçmiştir. Laçin koridoru'nu Hankendi'ye bağlayan hattın başka bir güzergahtan geçeceği görülmektedir.[501] Ermenistan, Aralık sonuna kadar Ağdam, Kelbecer ve Laçin'den çekildi. Göçmenler yurtlarına dönüş yapabilecektir. Esir ve cenaze iadesi sağlanacaktır. Laçin Koridorunda 1960 kişilik Rus barış gücü görev yapmaktadır. Laçin Koridoru açılmıştır.[502] Rus barış gücü 11 Kasım 2020 sonrasında 30 kontrol noktası tesis etmiştir. Rus barış gücü, zırhlı araçlara ve geniş çaplı askeri ekipmanla donanmıştır. Barış gücü, Dağlık Karabağ'da Azerbaycan ve Ermenistan ordularının temas hattında ve Laçin Koridoru boyunca görevlerini yürütecektir. Barış gücünün süresi 5 yıl olarak belirlenmiştir. Fakat taraflardan birinden sürenin sonlanmasına 6 ay kala itiraz gelmez ise 5 yıllık sürelerle uzatma sağlanabilecektir.[503] Rus barış gücünün görevlerini şu şekilde

[501]Stratejik Ortak, "Dağlık Karabağ Son Durum Haritası"**,** 2020, (Çevrimiçi) https://www.stratejikortak.com/2020/11/karabag-son-durum-haritasi.html (Erişim Tarihi: 24.02.2022).
[502] Dinç, **a.g.e.,** s. 113.
[503] **a.g.e.,** 181-182.

sıralayabiliriz; Dağlık Karabağ'daki grupları silahsızlandırmak, sivil Ermeni nüfusunu korumak, Azerbaycanlı göçmelerin yurtlarına dönmelerinde güvenliği sağlamak, Dağlık Karabağ'da birleşik iktidar yapısının kurulmasını sağlamak, Dağlık Karabağ bölgesinin, Bakü'nün egemenliği dâhiline geri dönüş sürecine yardımcı olmaktır.[504] Rus barış gücünün bölgede bulunması Rusya için önemli bir kazanımdır. Rusya'nın taraflar arasındaki etkinliğinin yanı sıra AGİT içerisinde varlığını güçlendirmiştir. Ateşkesi izlemek, güvenliği kontrol altında tutmak ve Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasındaki geçiş güvenliğini tesis etmek amacıyla ateşkes hattı ve Laçin koridorunda gözlem noktaları oluşturulmuştur.[505]

Hala devam etmekte olan koronavirüs pandemisi, AB'deki iç kriz ve ABD'de seçim kampanyası gibi birçok uluslararası etken Dağlık Karabağ çatışmasının küresel gündeme girmesini oldukça yavaşlatmıştır. İkinci Dağlık Karabağ savaşı boyunca uluslararası toplum, müzakere girişimleri temkinli ve net bir girişimden uzak kaldığını söylememiz mümkündür.[506]

Rusya, Ermenistan'ın en büyük silah tedarikçisidir. 1. Karabağ savaşında Ermenistan'ın en büyük destekçisi olmuş ve Ermenistan'ın lehine olan ateşkes sürecinin arabuluculuğunu yapmıştır. Devam eden süreçte Ermenistan ile askeri müttefiklik anlaşması yaparak hem silah satışında bulunmuş hem de askeri üsler kurmuştur.[507] 2020 Dağlık Karabağ savaşında Rusya, Ermenistan yönetiminin Batı yanlısı tutumu nedeniyle Ermenistan'a bir cevap verme amacıyla çatışmaya daha ılıman ve soğukkanlı açıklamalarda bulunarak daha tarafsız bir politika içerisine girmiştir.[508] Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın işgalden kurtarılan Şuşa'yı ziyareti, Ermenistan'ın bu olaya gösterdiği tepki sert ve şaşırtıcı olmuştur. Bu olay ile Ermenistan yönetimi, Dağlık Karabağ yenilgisini ve sonuçlarını benimseyemediği açık bir şekilde görülmektedir.[509]

---

[504] İşyar, **a.g.e.,** s. 309.
[505] Esra Banu Sipahi, Bahar Özsoy ve Musa Qasımlı, "Nisan Savaşlarından Vatan Muhaberesine: Azerbaycan'da "Böyük Qayıdış" Süreci Üzerine Bir Değerlendirme", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** S. 72 (Nisan 2022), s. 206.
[506] Atamuratova, **a.g.e.,** s. 58.
[507] Suinbay Suyundikov, "Dağlık Karabağ Savaşı'nın Çözümü Bağlamında Türkiye ve Rusya", **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,** Y. 5, S. 1 (Haziran 2021), s. 137-138.
[508] **a.g.e.,** s. 138.
[509] Alev Kılıç, "Olaylar ve Yorumlar", **Ermeni Araştırmaları,** S. 69 (Ağustos 2021), s. 23.

Dağlık Karabağ'da 44 gün süren savaşta Güney Kafkasya'da kazananlar ve kaybedenler olduğu açıktır. Kaybedenler arasında Ermenistan'ın yanı sıra Fransa, İran ve AGİT Minsk Grubu olduğunu söyleyebiliriz. Ermenistan'da yapılan ankete göre Ermenistan'ın dostu olan ülkeler arasında Rusya ve Fransa'dan sonra üçüncü sırada İran'ın olması doğrudan süreçte var olmasa da İran'ın Ermenistan'ın yanında olduğunu belirtmesi açısından önemlidir. Ermenistan ordusunun %80'inini kaybettiği savaşta halkın yanlış yönlendirilmesi ülkede kargaşaya sebep olmuştur. Ermeniler silah ve mühimmat açısından eksiklerinin olmadığı ve savaşta tamamen Paşinyan'ın öngörüsüzlüğü nedeniyle kaybettiklerini söylemektedirler.[510]

Ermenistan basınında öz eleştiri diyebileceğimiz bazı tespitler yapılmıştır. Bazılarına değinecek olursak; "25 yıldır sürdürdüğümüz işgali 50 yıl daha sürdürebileceğimize ve kalıcı hale getirebileceğimize kendimizi inandırdık. Ordumuzun gücünü ve yenilemeyeceği inancını abarttık. Yeni bir savaş ve yeni toprak kazanımları hayali kurduk. Azerbaycan'ın savaşa cesaret edemeyeceğini düşündük. Türkiye'nin Azerbaycan'a desteğini hesaplayamadık. Komşularıyla sınırlarının kapalı olmasının Ermenistan'ın gelişmesini engelleyemeyeceğini zannettik. Ermeni Diasporasının gücünü ve desteğini ve ona olan beklentilerimizi abarttık. Batılı yandaş ülkelerden yardım geleceği konusunda yüz yıl önce yaşadığımız yanlışı unuttuk. İşgal ettiğimiz yedi Azerbaycan vilayetinden zamanında çekilmemekle, açgözlülüğümüzün bedelini ödedik. Yönetimi vatan hainliği, satılmışlık ve ihanetle suçlama kolaycılığına kaçtık."[511]

Azerbaycan'ın ikinci Karabağ savaşı ile işgal altındaki topraklarını geri almasında önemi bulunan pek çok neden vardır. Rusya'dan ayrı bir şekilde enerji kartını doğru oynaması uluslararası politikada güç kazandırmıştır. Aynı zamanda Rusya'nın kontrolü dışında gerçekleştirmesi görece özerklik kazandırarak çok sayıda aktörle ilişkilerini canlandırması Dağlık Karabağ meselesinde elini güçlendirmiştir.[512] Diğer bir neden ise, 1990'lı yılların başında savaşı kazanmasına rağmen daha sonrasında ekonomik zorlukları ile birlikte Ermenistan, Rusya'ya bağımlılığı artmıştır. Özellikle askeri, ekonomik ve siyasi açıdan Rusya'nın etkisi oldukça artmıştır. Rusya bu koz ile birlikte son çatışmaya müdahale etmeyerek Azerbaycan üzerinde batı etkisini dengelemek istemiştir. Aynı

[510] Yıldız Deveci Bozkuş, "Dağlık Karabağ Savaşı ve Güney Kafkasya'da Yeni Güç Dengeleri", **Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi,** Y. 4, S. 7 (Şubat 2021), s. 61.
[511] Alev Kılıç, "Olaylar ve Yorumlar", **Ermeni Araştırmaları,** S. 68 (Nisan 2021), s. 11-12.
[512] Kurt, **a.g.e.,** s. 148.

zamanda Rusya, batı yanlısı Paşinyan iktidarını kendisine oldukça bağımlı olduğunu göstermiştir.[513]

Ermenistan Başbakanı N. Paşinyan hükümeti değişse yeni hükümet antlaşmayı kabul edecek miydi? Bu soru bölgede barışın devamı açısından oldukça önemliydi. 18 Kasım günü Putin bu ihtimalin olmadığının garantisini vermiştir. Rusya'nın garantörlüğünde Ermeniler ateşkesin gerekliliklerini uygulamaya devam etmişlerdir. Böylelikle Ermeni ordusu 20 Kasım'da ateşkesin ön gördüğü üzere Ağdam'dan çekilmiştir.[514] Rusya, Ermenistan Başbakanın Batı yanlısı tutumuna cevap verirken, aynı zamanda bölgeyi yeniden düzenleme imkânını kullandı. Rus askeri barış gücü olarak Laçin Koridoruna geldi. Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasındaki irtibatı bu koridordan yürütecektir. Rusya taraflar arasında kalıcı barış sağlarsa uluslararası itibarını arttıracaktır. Böylece bölgede ekonomik gelişim istikrar sağlayabilirdi. Batı açısından ise, barışın istikrarı sağlandığı takdirde petrol ve doğalgazın bölgeden Avrupa'ya ve İsrail'e ulaşımı sağlanabilecektir.[515] 25 Kasım'da Azerbaycan, 27 yılın ardından Kelbecer'i teslim almıştır. Ermeniler yıllardır altın madenlerini, maden suyu zenginliği ve civa yataklarından faydalanmıştır. Ayrıca Kelbecer'e diğer bölgelerden vatandaşlarının buraya yerleşmesini sağlamıştır. Kelbecer'in teslim alınmasıyla Azerbaycan halkı, mayınların temizlenmesinin ardından yurtlarına dönebilecektir.[516]

Dağlık Karabağ Mutabakatından sonra tartışmalardan birisi de, Azerbaycan-Ermenistan sınırlarının belirlenmesidir. Belirlenen sınırlar Sovyet Cumhuriyeti zamanında belirlenmişti. Fakat bağımsızlıkları ile birlikte taraflar karşı karşıya gelip kurallara uygun olarak çizilememiş sınırlardır. Bu sınır sorunu, kolaylıkla anlaşmazlıklar ve çatışmalara sebep verebilmektedir.[517] Azerbaycan birçok bölgeyi işgalden kurtarsa da güvenlik endişeleri tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Sınır hattındaki ihlaller, Hankendi'nin durumu ve bölgeye yerleştirilen Rus askerlerinin varlığı gibi sebepler bulunmaktadır. 10 Kasım mutabakatına baktığımızda Hocavend, Hocalı ve

[513] **a.g.e.**
[514] İşyar, **a.g.e.,** s. 312-313.
[515] Dinç, **a.g.e.,** s. 111-112.
[516] İşyar, **a.g.e.,** s. 314.
[517] Alev Kılıç, "Olaylar ve Yorumlar", **Ermeni Araştırmaları,** S. 70 (Aralık 2021), s. 17.

Ağdere'nin yanında Hankendi Ermeni kontrolünde kalmıştır. Bölgeye Rus barış gücü yerleştirilmesine karar verilmiştir.[518]

Azerbaycan, eski Dağlık Karabağ bölgesi etrafındaki rayonlar üzerinde üstünlük sağlasa da, halklar arasındaki işbirliğini güçlendirmek ve ateşkesin gözetimi için Rus Barış Güçleri 5 yıllık öngörülen bir süre zarfında eski Dağlık Karabağ bölgesine yerleştirilmiştir. Güç dengesini muhafaza edecek olan Rusya-Türkiye Ortak Gözlem Merkezi de 30 Ocak 2021 tarihinden itibaren faaliyet göstermektedir.[519] Azerbaycan, Rusya gözetiminde Ermenistan üzerinden Nahçıvan'a geçiş koridoru da kazanmıştır. Türk-Rus Ortak Gözlem Merkezi'nin güvenliği Azerbaycan ordusu tarafından sağlanacaktır. Merkezde 60 Türk, 60 Rus asker görev yürütecektir.[520]

Güney Kafkasya, kesişen demiryolları ve petrol, doğalgaz hatları ile önemli bir kavşak noktasıdır. Fakat 1. Karabağ savaşı sonrası Azerbaycan-Ermenistan ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin kesilmesi sonucunda Dağlık Karabağ bu ekonomik getiriden yararlanamamıştır. 2020 yılında Azerbaycan'ın zaferiyle ateşkes sağlanmış ve ateşkesle birlikte ticaretin artacağı düşünülmektedir. Özellikle Azerbaycan ile Türkiye ilişkilerinde, Azerbaycan'ı Nahçıvan'a bağlayan koridor bu bakımdan fazlasıyla önemli bir gelişmedir.[521]

[518] Sipahi, Özsoy ve Qasımlı, **a.g.e.,** s. 201.
[519] Yadigar Nagiyev, "Güç Dengesi Bağlamında Rusya'nın Azerbaycan-Ermenistan Çatışmasındaki Rolü", **Uluslararası Eşitlik Politikaları Dergisi,** Y. 1, S. 1 (Aralık 2021), s. 86.
[520] Sipahi, Özsoy ve Qasımlı, **a.g.e.,** s. 206.
[521] International Crisis Group, **a.g.e.,** p. 11.

SONUÇ

Azerbaycan ve Ermenistan arasında ihtilafa sebep olan Dağlık Karabağ, geç uluslaşan bu iki aktörün mücadelesine tanık olmuştur. Tarafların soruna yaklaşımında temel unsur güven problemidir. Bu güvensizlik ortamında Azerbaycan ve Ermenistan'ın diyalog ortamında uzlaşmalarını zorlaştırmıştır. Sorunun çözümüne yönelik gerçekçi bir politika tercih edilememiş ve sıcak çatışma ortamının yaşanmasıyla birlikte sorunun genişlemesine sebep olmuştur. Ermenistan haklılığını self-determinasyon ilkesiyle uluslararası kamuoyuna ispatlamayı amaçlamıştır. Azerbaycan ise tarih boyunca Dağlık Karabağ'ın Türk toprağı olduğunu savunmuş ve Ermenistan'ın topraklarında işgalci olduğunu duyurmuştur.

Dağlık Karabağ sorununu çözmek amacıyla uluslararası örgütlerin günümüze kadar uzanan girişimleri olmuştur. AGİT Minsk Grubu ve BM gibi uluslararası örgütler tarafından alınan kararların uygulanması mümkün olmamıştır. Alınan kararların yaptırımdan yoksun olması ve oy çokluğu ile karar alma yönteminin bulunmaması uluslararası örgütlerin Dağlık Karabağ sorununun çözümündeki etkisizliğini açıklamaktadır. Diğer önemli etken ise bölgesel ve küresel aktörlerin bölgeye yönelik çıkarlarının çoğu zaman örtüşmemesidir.

Soğuk savaşın ardından mesele bölgesel boyuttan çıkarak, Asya bölgesinin güvenliğini ilgilendiren çok aktörlü bir hal almıştır. Rusya bölgedeki hâkimiyetini sürdürmeye yönelik adımlar atmış, bu bağlamda tarafların kendisine bağımlılığını sürdürmeye yönelik politikalar uygulamıştır. Rusya süreç boyunca Dağlık Karabağ sorununda ateşkes aracı, arabulucu ve silah tedarikçisi olabilmiştir. Ermenistan ile askeri ilişkilerini koruyarak Azerbaycan'ı dengelerken, başta ABD olmak üzere Batı dünyasının bölgeye yönelik politikalarını engellemek amacıyla Azerbaycan ile ilişkilerini kuvvetlendirmiştir. Günümüze kadar gelen süreçte Ermenistan Rusya'nın desteğine güvenerek Dağlık Karabağ'da varlığını sürdürmüştür. Taraflar arasında Ermenistan Rusya'ya olan bağımlılığını sürdürmüştür. Azerbaycan ise enerji alanında Batılı ülkelerle iş birliğini arttırarak, Dağlık Karabağ sorununda önemli bir koz elde etmiştir.

27 Eylül 2020'de taraflar arasında çatışmalar başlamış ve altı haftalık savaş ile birlikte 9 Kasım'da ateşkes sağlanmıştır. 1. Karabağ savaşının aksine statüko Azerbaycan lehine gelişmiştir. Azerbaycan ordusu orantılı bir güç kullanımıyla Dağlık Karabağ'ın bir kısmını kurtarırken, Dağlık Karabağ etrafındaki topraklarının tamamını işgalden kurtarmıştır. Ateşkesle birlikte imzalanan mutabakatta sorunun tarafları Azerbaycan ve Ermenistan dışında tek aktör Rusya olurken, herhangi bir Uluslararası örgüt yer almamıştır. Mutabakatta Dağlık Karabağ'ın siyasi statüsü ve resmi sınırları açık bir şekilde ifade edilmemiştir. Bu sebeple Dağlık Karabağ'ın sorun olmaktan çıktığını söylemek mümkün değildir. Rus barış gücünün bölgede bulunması Rusya açsından önemli bir kazanımdır. Böylelikle taraflar arasındaki etkinliğini tekrar göstermiştir. 2020 Dağlık Karabağ savaşı ile birlikte Rusya, Ermenistan'ın batı yanlısı politikalarından dolayı daha tarafsız bir politika sergilemiştir. Son savaşla birlikte Rusya bölgeyi yeniden düzenleme imkânını kullanırken, Yakın Çevre Politikasının geçerliliğini Batı dünyasına göstermiştir.

Çalışmanın başında Dağlık Karabağ sorununa yönelik belirlenen araştırma sorularına ilişkin elde edilen veriler doğrultusunda aşağıdaki çıkarımlara ulaşılmıştır:

1. Rusya'nın soruna taraf olan aktörlere karşı politikası süreç içerisinde değişiklik göstermiştir. Tarafların yeni bağımsızlıklarına kavuştuğu ilk yıllarda Rusya, doğrudan Ermenistan yanlısı bir politika tercihinde bulunmuştur. Rusya'nın Dağlık Karabağ sorununda taraflara yaklaşımını Bağımsız Devletler Topluluğu açısından değerlendirebiliriz. Rusya Azerbaycan'ın BDT üyeliğine kadar olan süreçte açık bir şekilde Ermenistan'ın yanında bir politika yürütmüştür. Azerbaycan'ın üyeliğinin ardından Rusya zamanla daha dengeli bir politika yürütmeye başlamıştır.

1994 yılında 1. Karabağ savaşının ardından ateşkesle birlikte Rusya'nın bölgedeki düzenin sağlanması için politikasında farklılıklar gözlemlenmiştir. Dağlık Karabağ sorununda Rusya'nın Azerbaycan'ın enerji potansiyeli nedeniyle Ermenistan yanlısı bir tutumdan vazgeçerek Azerbaycan'a daha yakın bir çözüm yolu izlemesine neden olmuştur. Rusya açısından Azerbaycan'ın enerji potansiyeli ve Hazar'a kıyıdaş olması, Ermenistan ve Gürcistan'a göre daha önemli konumda olmasını sağlamıştır. Rusya'nın bu politikayı tercih etmesinde Azerbaycan'ın payı oldukça büyüktür. Azerbaycan enerji

kozunu iyi kullanarak Batı dünyası ile ilişkilerini güçlendirmiştir. Fakat Rusya'yı doğrudan karşısına almayacak bir politika yürüterek denge politikasını oldukça iyi uygulamıştır. Rusya özellikle 2020 yılındaki savaşta daha merkezde bir politika benimsemiştir. Çünkü Rusya, Ermenistan hükümetinin özellikle Fransa ve ABD ile yakın bir politika yürütmesinden rahatsızdı. Ermenistan'a cevap veren Rusya, aynı zamanda tek aktör olarak ateşkesi sağlamıştır.

2. Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununda uluslararası toplumun etkisizliğini görünce ABD, Rusya, AB, Türkiye ve İran arasında denge siyaseti uygulamaya mecbur kalmıştır. Denge politikası, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ardından süreç içerisinde tecrübe ettiği bir politikadır. Ebulfez Elçibey dönemiyle Azerbaycan, Rusya etkisinden kurtulmayı ilke edinmiştir. Azerbaycan'ın Türkiye ile yakın ilişkileri bölge ülkelerini rahatsız ederken, bu durum Azerbaycan'da iç istikrarsızlıklara sebep olmuştur. Haydar Aliyev iktidarı ile bölgesel aktörlerle eşit yakınlık politikası daha istikrarlı bir döneme geçilmesine neden olmuştur. Haydar Aliyev iktidarının ilk yıllarında Rusya yanlısı bir politika tercih etmiştir. Ancak bu politika doğrultusunda karşılığını alamayan Azerbaycan, dengeli bir dış politikayı benimsemiştir. Azerbaycan ABD ile ilişkilerini kuvvetlendirerek Rusya'nın etkisinden sıyrılmayı amaçlamıştır. Aynı zamanda Azerbaycan, Ermeni diasporasının tartışılan etkisini zayıflatmayı amaçlamıştır.

ABD bölgede çatışma ortamına girmeyi tercih etmemiştir. Çünkü enerji kaynaklarının güvenliği konusunda endişe etmektedir. Azerbaycan dış politikasında öncelikle ABD olmak üzere Batılı ülkelerle Rusya'ya karşı dengeli bir strateji yürütmüştür. Enerji potansiyeli avantajıyla bölgesel ve küresel aktörlerle işbirliğine dayalı bir strateji izleyen Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununda ekonomik ve askeri olarak daha etkili bir aktör olarak günümüzde kendisini göstermiştir.

3. Rusya açsından Türkiye'nin konumunun oldukça önemli olduğu görülmüştür. Rusya, Avrupa'nın petrol ve doğalgaz sağlayıcısı konumunu devam ettirmeyi amaçlamıştır. Türkiye'nin bu devamlılığı korumak açısından önemli bir aktör olduğu görülmüştür. Türkiye ise Dağlık Karabağ sorununu çözmek ve Güney Kafkasya'da daha aktif bir dış politika yürütebilmek için Rusya ile işbirliğini arttırmıştır. Türkiye Azerbaycan'a verdiği destekle Ermenistan ve tarafında olan aktörlere karşı bir denge

oluşturduğunu söyleyebiliriz. Rusya'nın Türkiye ile işbirliği Azerbaycan açısından da önemli olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın topraklarını kurtarmasında Türkiye'nin desteğine karşı çıkmamasında önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye uyguladığı aktif dış politikayla bölgede çok kutuplu bir yapı oluşmasında etkisi olurken, bu yapı Rusya'nın dış politika stratejisi ile örtüşmesi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde olumlu bir gelişme olarak görülmektedir.

4. İran'ın Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan yanlısı bir tutum sergilediğini söyleyebiliriz. İran topraklarında bulunan yoğun bir Azerbaycan Türk nüfusu bulunmaktadır. İran'ın Güney Azerbaycan endişesinin Dağlık Karabağ sorununa yönelik politikasında belirleyici bir unsur olduğu görülmektedir. İran, Dağlık Karabağ sorunun çözüme kavuşmasının topraklarında yaşayan Azerbaycan Türkleri için özendirici bir etkiye sebep olabileceğini düşünmektedir. Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılan Azerbaycan coğrafyasının siyasi bütünleşmesine yol açabileceğinden İran bu ihtilafta Ermenistan'a yakın bir politika sergilemiştir. İran, Dağlık Karabağ sorununda bu sebeplerden dolayı kendi politikasında önemli bir unsur olarak gördüğü mezhep faktörünü önemsemeyerek Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmeyi tercih etmiştir. Bölgede oyunda kalmak için İran, Dağlık Karabağ sorununda arabulucu bir rol oynamayı amaçlamıştır. Fakat Azerbaycan'ın İran'a güven duymaması sebebiyle bu rolü üstlenememiştir. Ancak İran'ın doğrudan Ermenistan yanlısı bir politika izlediğini söylemek yanlış olur. Uluslararası kamuoyunda tarafsız bir tutum sergilemiştir. Aynı zamanda Ermenistan'ı kınadığı da görülmüştür. Çünkü ülkesindeki Azerbaycan Türklerinin tepkisini çekmek istememiştir.

İran'ın Dağlık Karabağ sorununa yönelik sergilemiş olduğu dış politika Azerbaycan Türklerinin milliyetçi hareketlerini kuvvetlendirmiştir. Böylelikle Azerbaycan, Türkiye ve İsrail'le daha yakın bir dış politika yürütmüştür. 2. Karabağ savaşının kaybedenleri arasında İran'ı söylemek mümkündür. Nahçıvan koridorunun açılması halinde transit ülke konumunu kaybedecektir.

EK-1

2020 Karabağ Mutabakatı

Biz, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı H.I. Aliyev, Ermenistan Başbakanı N.V. Paşinyan, ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı V.V. Putin, takip eden metni ilan ediyoruz;

Madde 1. 10 Kasım 2020 Moskova saatiyle 00:00 itibariyle Dağlık Karabağ çatışma bölgesinde tam bir silah bırakma ve ateşkes ilan edilmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan, bu noktadan sonra taraflar olarak adlandırılacaktır, mevcut pozisyonlarında duracaklardır.

Madde 2. Ağdam bölgesi 20 Kasım 2020 tarihinden önce Azerbaycan'a iade edilecektir.

Madde 3. Dağlık Karabağ ve Laçın koridorundaki temas hattı boyunca, 1.960 hafif silahlı asker, 90 zırhlı personel taşıyıcı, 380 araç ve özel teçhizattan oluşan barış gücü yerleştirilecek.

Madde 4. Rusya Federasyonu barış gücü, Ermenistan güçlerinin çekilmesine paralel olarak konuşlandırılacaktır. Rusya Federasyonu barış gücü kalış süresi 5 yıldır, taraflardan herhangi biri bu hükmü bu sürenin bitiminden 6 ay önce feshetme niyetinde olmadıkça, sonraki 5 yıl için otomatik uzatma ile devam edilecektir.

Madde 5. Çatışmanın tarafları anlaşmaların uygulanışının izlenmesinin etkinliğini artırmak amacıyla ateşkesi korumak için bir barışı koruma merkezi kuracaktır.

Madde 6. Ermenistan Cumhuriyeti Kelbecer bölgesini Azerbaycan'a 15 Kasım'dan önce ve Laçın bölgesini ise 1 Aralık itibariyle iade edecektir. Laçın koridoru (5 km çapında) Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'la bağını garanti edecek ve aynı zamanda Şuşa'yı etkilemeyecek şekilde, Rusya Federasyonu barış gücünün kontrolünde kalacaktır.

Tarafların mutabakatı ile Dağlık Karabağ ve Ermenistan arasında iletişimi sağlayacak Laçın koridoru boyunca yeni bir güzergâhın inşası için, önümüzdeki üç yıl içinde bir plan belirlenecek ve bunu korumak için Rus Barışı Koruma Birliğinin daha sonra yeniden konuşlandırılması sağlanacaktır.

Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşların, araçların ve malların Laçın koridoru boyunca her iki yönde hareket güvenliğini garanti eder.

Madde 7. Zorla yerinden edilmiş kişiler (IDP) ve mülteciler Dağlık Karabağ topraklarına ve komşu bölgelere BM Mülteciler Yüksek Komiserliği ofisinin kontrolü altında geri döneceklerdir.

Madde 8. Savaş esirleri, tutsaklar ve diğer tutuklular ile cenazeler değiştirilecektir.

Madde 9. Bölgedeki bütün ekonomik ve ulaşım hatları açılacaktır. Ermenistan Cumhuriyeti Azerbaycan'ın batı bölgeleri ile Nahcivan Özerk Cumhuriyeti arasında vatandaşların, araçların ve malların güvenli ulaşımını her iki yönde garanti edecektir. Ulaşım üzerindeki Ermenistan Kontrolü, Rusya FSS'sinin Sınır Muhafız Servisi organları tarafından yürütülür.

Bu anlaşmayla taraflar, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın batı bölgelerine bağlayan yeni ulaşım sistemlerinin inşası sağlanacaktır.[522]

[522] Tutku Dilaver, "Dağlık Karabağ Sorununda Yeni Normal", **AVİM,** 2020, No. 42, (Çevrimiçi) https://avim.org.tr/tr/Analiz/DAGLIK-KARABAG-SORUNUNDA-YENI-NORMAL (Erişim Tarihi: 23.11.2021).

KAYNAKÇA

Abdurahmanlı, E. (2021). Kosova, Kırım ve Dağlık Karabağ'ın Ayrılmalarının Hukukun Tanıma Kurumu Açısından Değerlendirilmesi. Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (2), 391.

Acaloğlu, A. (2021). Karabağ Sorununun Tarihi Arka Planı ve Kronolojisi. H. Çakmak, (Ed.), Dünden Bugüne Karabağ Sorunu (9-31). Ankara: Yenisey Kitap.

Acar, M. (2019). Yapısal Realizm Çerçevesinden Obama Dönemi ABD Dış Politikasının Orta Doğu'ya Yansımaları. Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 7 (2), 32-33.

Acar, M. (2019). Uluslararası Bir Aktör Olarak İslam İşbirliği Teşkilatı. Barış Araştırmaları Ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 7 (1), 65.

Ak, T. ve Hasanoğlu, M. (2021). İç Güvenliğin Değişen Gündemi ve Azerbaycan Devletinin İç Güvenliği. IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, (11), 25.

Akçay, D. (2020). Dağlık Karabağ Uyuşmazlığında Self-Determinasyon Tezlerinin Göreceliği. Ermeni Araştırmaları, (65), 103-110.

Aktaş, H. (2001). Dağlık Karabağ Sorunu (1. Baskı). İstanbul: Türk Dünyası Platformu Yayınları.

Algür, B. ve Ercan, M. (2021). Deniz Hâkimiyet Teorisi Kapsamında Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Jeopolitiği'nin Türkiye'ye Etkileri. Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (2), 198-200.

Alızadeh, N. (2021). Rol Kuramı Açısından İran'ın 1. Karabağ Savaşı'ndaki Dış Siyaseti. Ermeni Araştırmaları, (69), 120.

Aliyev, İ. (2022). The Effect Of Karabag Problem On Relationship Turkey And Russia. Afro Eurasian Studies, 9 (2), 123-124.

Alizada, N. ve Erol, M. S. (2021). İran'ın Güney Azerbaycan Eksenli Azerbaycan Stratejisi. Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 5 (1), 355-368.

Aras, İ. (2017). Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ Sorunundaki Rolü, Avrasya Etüdleri Dergisi, 51 (1), 112.

Arı, T. (2013). Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği (8. Baskı). Bursa: MKM Yayıncılık.

Asadov, M. (2021). Türkiye'nin Gürcistan Politikasında Rusya Faktörü. Asya Studies Akademik Sosyal Araştırmalar, 5 (17), 271-273.

Asal,U.Y. (2013). Dağlık Karabağ Sorununu Çatışma Çözümü Perspektifinden Analizi. Asya'da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları, Bilgesam Yayınları, 59- 73.

Asker, A. (2021). Azerbaycan'ın Son Hamlesi ve Çatışmanın Askeri-Siyasi Çözümü. H. Çakmak, (Ed.), Dünden Bugüne Karabağ Sorunu (115-129). Ankara: Yenisey Kitap.

Asker, A. ve Özpınar, Z. G. (2021). Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi. Avrasya İncelemeleri Dergisi, 10 (1), 87-89.

Asker, A. ve Şeyban, S. (2021). Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 (1), 37-47.

Aslanlı, A. (2015). Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri (1. Baskı). Ankara: Berikan Yayınevi.

Aslanlı, A. (2013). Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu (1. Baskı). Ankara: EkoAvrasya Yayınları.

Aslanlı, A. ve Memmedov, A. (2016). Neo-Realizm Kuramı Çerçevesinde Azerbaycan-İran İlişkilerinin Analizi. İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5 (6), 1527-1529.

Atamuratova, A. (2021). Azerbaycan-Ermenistan İhtilafının Orta Asya Güvenliği Kapsamında İncelenmesi. Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 2 (2), 57-58.

Avar, B. (2008). Avrasyalı Olmak (11. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydın, A. ve Bakıncak, E. (2016). Uluslararası Güç Dengesi Ve İki Kutupluluk Arasındaki İlişki. C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 17 (1), 103-106.

Aydın, M. (2004). Uluslararası İlişkilerin ‘’Gerçekçi’’ Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği. Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi, 1 (1), 37-38.

Aydın, N. (2013). Türkiye'nin Dağlık Karabağ Politikası. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, 9 (2), 156-157.

B. Değirmencioğlu, İ. (2019). Nagorno Karabakh Conflict And The Holistic Analysis Of The Intractability. Alternatif Politika Dergisi, 11 (2), 357.

Barutcu, A. (2012) Uluslararası Anlaşmazlıklarda AGİT'in Rolü: Dağlık Karabağ Olayı. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baylis, J. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı. Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi, 5 (18), 71-72.

BBC News. (6 Ekim 2020). Dağlık Karabağ'da Azerbaycan-Ermenistan Çatışmasında Farklı Bir Cephe: Propaganda Savaşı. 2 Mart 2022, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54419734.

Bekar, N. (2019). Güvenlik Kavramının Değişimi Ve Türkiye'nin Barışı Koruma Faaliyetlerine Katkısı. Avrasya Etüdleri, 56 (2), 186-187.

Biçer, S. (2019). Ermenistan İşgali Altındaki Dağlık Karabağ Sorununa Bir Çözüm Önerisi. Bilge Strateji, 11(20), 119-125.

Bozkaya, Ö. ve Eylemer, S. (2019), Güney Kafkasya'da Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler Sorunu: Avrupa Birliği'nin Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 18 (1), 122-123.

Cabbarlı, H. (2021). Ermenistan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ Politikası. H. Çakmak, (Ed.), Dünden Bugüne Karabağ Sorunu (33-114). Ankara: Yenisey Kitap.

Cihangir, M. (2018). Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş. International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences, 1 (1), 53-55.

Çakır, A. ve Ataman, O. (2020). Post-Sovyet Dönemde Güney Kafkasya'da Güvenlik: Başlıca Gelişmeler ve Çatışma Ortamının Dönüşümü. Güvenlik Çalışmaları Dergisi, 22 (2), 185-190.

Çakmak, H. (2021). Karabağ Sorunun Uluslararası Boyutu, H. Çakmak, (Ed.), Dünden Bugüne Karabağ Sorunu (187-195). Ankara: Yenisey Kitap.

Çakmak, H. (2021). Türkiye'nin Karabağ Politikası. H. Çakmak, (Ed.), Dünden Bugüne Karabağ Sorunu (155-160). Ankara: Yenisey Kitap.

Çeliksoy, E. (2021). İkinci Karabağ Savaşı'nda Şuşa'nın Rolü ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri. İnternational Journal on Social Sciences, 6 (4), 128.

Çevikel, Ş. (2022). Coğrafya Kader midir? Coğrafya dış politika ilişkisi: Azerbaycan Örneği. Cappadocia Journal of Area Studies, 4 (1), 52-53

Çiçekçi, C. (2021). İkinci Dağlık Karabağ Savaşı Işığında İsrail-Azerbaycan İlişkileri: Yapısal ve Analitik Bir Çerçeve. Güvenlik Çalışmaları Dergisi, 23 (2), 276.

Çora, H. (2021). Dağlık Karabağ Sorunu Temelleri (1989-2010) (1. Baskı). Ankara: Ekin Yayınevi.

Dal, A. (2020). Jeoekonominin Yükselişi: Enerji Kaynakları Bağlamında Arktika ve Doğu Akdeniz Bölgelerinin Analizi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (65), 69.

Demir, A. (2018) AGİT Minsk Grubu, Dağlık Karabağ Ve Bölgenin Ekonomi Politiği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demir, A. F. (2014). Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikaları Ve Bölgesel Dengeler Açısından Önemi 2003-2013. O. Yeşilot, (Ed.), Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış (61-89). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Demir, A.F. (2012). XXI. Yüzyılda Geçmiş ve Gelecek Açmazındaki Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri. F. Sönmezoğlu, N. Özgür Baklacıoğlu ve Ö. Terzi, (Ed.), XXI. Yüzyıl Türk Dış Politikasının Analizi (745-777). İstanbul: Der Yayınları.

Demirbaş, Y. (2018) Dağlık Karabağ Sorunu ve Soruna Çözüm Arayışları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirci, H. (2022). Karabağ Sorunun Tarihsel Gelişimi ve Son Karabağ Mutabakatı. Asya Studies Academic Social Studies, (2), 27-29.

Demirel, E. (2019). Güç Dengesi Teorisi Perspektifinden Birleşmiş Milletler. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4 (2), 577-581.

Demirtepe, T.M. (2011). Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun (1. Baskı). Ankara: USAK Yayınevi.

Derman, G. S. (2021). Tarih Boyunca Türkiye-Rusya İlişkileri. M. Memmedli, (Ed.), Rus Dış Politikasında Orta Asya ve Kafkasya Politikası (125-154). Ankara: Nobel Bilimsel Yayıncılık.

Deveci Bozkuş,Y. (9 Ekim 2020). Bölgesel ve Küresel güçler açısından Dağlık Karabağ Sorunu. 8 Nisan 2020, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/bolgesel-ve-kuresel-gucler-acisindan-daglik-karabag-sorunu/2001087.

Deveci Bozkuş, Y. (2021). Dağlık Karabağ Savaşı ve Güney Kafkasya'da Yeni Güç Dengeleri. Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi, 4 (7), 61.

Deveci Bozkuş, Y. (2016). Dağlık Karabağ Sorununda Büyük Güçler ve Politikaları. İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Ermeni Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 14 (28), 118-119.

Deveci Bozkuş, Y. (2022). Karabağ Savaşı Sonrası Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri. Journal of Balkan and Black Sea Studies, (8), 133-141.

Deveci Bozkuş,Y. (2020). "Tarihten Günümüze Dağlık Karabağ - İRAM -14.10.2020." Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), Blog No.2020 / 35. Ekim 19. Erişim 20 Nisan 2021, https://avim.org.tr/Blog/TARIHTEN-GUNUMUZE-DAGLIK-KARABAG-IRAM-14-10-2020.

Dilaver, T. (2020). Dağlık Karabağ Sorununda Yeni Normal. Avim, Analiz No.2020/42 Kasım 24. Erişim 26 Mayıs 2021. https://avim.org.tr/tr/Analiz/DAGLIK-KARABAG-SORUNUNDA-YENI-NORMAL.

Dinç, A. (2021). Azerbaycan-Ermenistan Dağlık Karabağ Savaşları (1. Baskı). İstanbul: Cinius Yayınları.

Doğan, G.E.(2020). Dağlık Karabağ Meselesi: Bölgesel Güvenlik Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme. Güvenlik Çalışmaları Dergisi, 170-175.

Doster, B. (2021). ABD'nin Dağlık Karabağ Politikası. H. Çakmak, (Ed.), Dünden Bugüne Karabağ Sorunu (177-185). Ankara: Yenisey Kitap.

Düzgün, D. M. (2020). Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı Ve Gelişim Evreleri. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 1 (47), 258-262.

Ekici, Y. (2017). Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu. Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 2 (1), 73-74.

Ekici, Y. (2022). Dağlık Karabağ'da Ermeni İşgali (1988-1993). Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (29), 142.

Ekinci, S. (2011). Amerika Birleşik Devletleri Orta Asya ve Güney Kafkasya Siyaseti (1991-2010). N. İyikan, (Ed.), Orta Asya-Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010 (490-552). İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Elekberli, F. (2020). Yukarı Karabağ Probleminin Tarihi, Felsefi, Siyasi ve İdeolojik Açıdan Değerlendirilmesi. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 550-552.

Eminoğlu, A. ve Aydın, Y. (2021). ABD ve Rusya Ekseninde Dağlık Karabağ'da Çatışma Çözümünü Geciktiren Güç Dengesi Sistemi. Akdeniz İİBF Dergisi, 21 (2), 248-253.

Engin Güder, B. ve Pekcan, C. (2020). Bir Kuşak Yol Projesi Çerçevesinde Çin'in Afrika Politikası ve Çatışma Çözümü Yaklaşımı. International Journal of Politics and Security, 2 (4), 175-177.

Erarslan, F. ve Özdemir, F. N. (2021). Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı. Türk Dünyası Araştırmaları, 129 (255), 324-325.

Erdil, B. (2021). İnsansız Hava Araçlarının Kullanım Alanları İle Bu Araçların Türkiye'nin Yurtdışı Operasyonlarındaki Yeri Ve Önemi. Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 5 (2), 596-597.

Erenel, F. (2021). Jeopolitik Teoriler Ve Avrasya'nın Merkezinde Güç Savaşları. Avrasya Dosyası, 12 (1), 3-4.

Erkan, H.S., kısacık, S. ve Sevimli, D. (2015). Türkiye'nin Komşuları Cilt1: XV. Yüzyıldan XXI. Yüzyıla Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve Azerbaycan'ın Sosyal, Ekonomik, Kültürel Değişimi. Kanes Yayıncılık: İstanbul.

Erkmen, İ. (2011) Kosova'nın Bağımsızlığı ve Emsal Tartışmaları: Kuzey Kıbrıs, Dağlık Karabağ ve Diğerleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ertuğrul, Ü. E. (2022). 2020 Azerbaycan-Ermenistan Ateşkesine Göre Yerinden Edilenlerin Dağlık Karabağ'a Geri Dönüşü. Bilig, (101), 58-77

Eylemer, S. (2016). Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ Sorununa Yaklaşımı Ve Çözüm Sürecindeki Rolü. U. B. Yıldız, (Ed.), Avrupa Birliği'nin Bölgesel İhtilaflara Yönelik Politikaları (101-166). Ankara: Detay Yayıncılık.

Ghanbarlou, R.M. (2022). İkinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan Türk Milliyetçiliğine Etkileri. SDE Akademi Dergisi, 2 (5), 26-28.

Güneş, E. (2013). Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya'nın Yakın Dönem Kafkasya Ve Orta Asya Politikası. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 13 (27), 181-187.

Güneylioğlu, M. (2021). BM Kolektif Güvenlik Sisteminin Etkinliği Sorunu: Realist Bir Değerlendirme. Akdeniz İİBF Dergisi, 21 (1), 109.

Gürler, A. Y. (2021). 30 Yılın Ardından Karabağ'ı Okumak: Arabuluculuk Faaliyetlerinden 2020 Savaşı'na. Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 5 (2), 569-574.

Hakyemez, O. (2019) Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ Sorunu ve Bölgenin Geleceği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları.

Hasanoğlu, M. ve Süleymanlı, N. (2014). Ermenistan Devleti'nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya'da Nüfuz Mücadelesi ve Azerbaycan. Avrasya İncelemeleri Dergisi, 2 (2), 294.

Hasanoğlu, F. (2011). Ermenistan-Azerbaycan, Yukarı Karabağ İhtilafı ve Bilimsel Yönleri. A. Tecim, (Ed.), Karabağ-Sorular ve Gerçekler (199-224). İstanbul: Erkam Yayınları.

Hasanoğlu, M., Memmedov, A. ve Maharramov, B.(2020). İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkileri, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 524-527.

Hatipoğlu, E. (2014). Avrupa Birliği'nin (AB)'nin Karadeniz Ve Güney Kafkasya Siyaseti (2003-2013). O. Yeşilot, (Ed.), Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış (91-108). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Helvacıköylü, G. (2021). The Role Of Turkey And Russia On The Resolution Of The Nagorno-Karabakh Conflict. UPA Strategic Affairs, 2 (1), 170.

Hüseynov, R. (2021). Rusya'nın Jeopolitik Çıkarları Bağlamında Güney Kafkasya'nın Güvenliği. M. Memmedli, (Ed.), Rus Dış Politikasında Orta Asya ve Kafkasya (223-248). Ankara: Nobel Bilimsel Yayıncılık.

International Crisis Group. (2020). Improving Prospects for Peace after the Nagorno-Karabakh War. Crisis Group Europe Briefing, 2-11.

İbadov, A. (2007) Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnanç, H. (2020). Yeni Dünya Düzenin Bir Habercisi Olarak Azerbaycan-Ermenistan Çatışmasının Sosyo-Politik Analizi. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 3 (3), 513.

İsmayılzade, T. (2021). Protracted Conflict And Changed Discourses: A Survey Of The Discourses Of Azerbaijani Leadership. UPA Strategic Affairs, 2 (2), 77.

İşcan, İ. H. (2004). Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları. Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi, 1 (2), 75-79.

İşyar, Ö. G. (2020). Dağlık Karabağ Sorunu Birinci ve İkinci Savaşın Dinamikleri (1. Baskı). Bursa: Dora Yayınları.

İyikan, N. (2011). Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Güney Kafkasya'nın Yeri. N. İyikan, (Ed.), Orta Asya-Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010 (37-85). İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Kalaycı, R. (2019). İran Dış Politikasında Söylem ile Eylem Uyumsuzluğu: Çeçenistan ve Dağlık Karabağ Örnekleri. İran Çalışmaları Dergisi, 3 (1), 31.

Karadağ, S. (2021). İran Ve İsrail'in Transkafkasya Politikaları: Azerbaycan'ın Rolü. Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi, 4 (1), 54-62.

Karagöz Yerdelen, B. (2020). Yeni Bir Güvenlik Paradigması Olarak ‘’Küresel Anadolu Hegemonyası’’ İnşası. TASAM, 356-357.

Kasım, K. (2009). Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya (1. Baskı). İstanbul: Usak Yayınları.

Kaya, H. E. (2022). Kara Hâkimiyet Teorisi ve Avrasya’nın Artan Jeopolitik Önemi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 11 (1), 49-51.

Kazımlı, E. (2018). Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu, TASAM, 101-111.

Kazimzade, R. (2019) Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kelbizadeh, E. (2021). Tarihten Günümüze Rusya-İran İlişkilerinde Güney Kafkasya. M. Memmedli, (Ed.), Rus Dış Politikasında Orta Asya ve Kafkasya (197-221). Ankara: Nobel Bilimsel Yayıncılık.

Keyik, M. ve Erol, M. S. (2019). Realizme Göre Güç Ve Güç Dengesi Kavramları. Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 3 (1), 35.

Kılıç, A. (2021). Olaylar ve Yorumlar. Ermeni Araştırmaları, (68), 11-12.

Kılıç, A. (2021). Olaylar ve Yorumlar. Ermeni Araştırmaları, (69), 23.

Kılıç, A. (2021). Olaylar ve Yorumlar. Ermeni Araştırmaları, (70), 17.

Kınık, H. (2021). Karabağ Savaşı ile Yeniden Dirilen Azerbaycan: 2020. Ö. Tüfekçi, (Ed.), Karadeniz 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler (51-77). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.

Kişi, E. (2022). Bir taraftan pandemi, diğer taraftan savaş: Tarihi ve Siyasi yönleri ile 2020 Dağlık Karabağ Savaşı. Atatürk Üniversitesi Yayınları, 3 (1), 6-7.

Koca, M. (2019). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD ve Rusya'nın Güney Kafkasya Politikaları. Anadolu Strateji Dergisi, 1 (1), 19-26.

Kocaman, M. E. (2018). Hazar Havzası'nda Enerji Güvenliği ve Enerji Jeopolitiği. Adanan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5 (3), 159-160.

Koç, H. ve Tarcan, B. H. (2020). 19. Yüzyıldan Günümüze Ermenistan-Azerbaycan İlişkileri. Journal Of İnternational Banking Economy And Management Studies, 3 (2), 109.

Köse, G. ve Wakizaka, K. (2022). The Historical Dynamics Of The Second Karabakh War And The Shift In Turkey's Policy: The Effects Of The Syrian Civil War. Karadeniz Araştırmaları, 19 (74), 314-315.

Kuduban, A. D. ve Kaya, M. (2018). Karabağ Sorununa Uluslararası Güçlerin Yaklaşımları Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme, 21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 7(21), 925-943.

Kurt, S. (2017). Dağlık Karabağ Sorunu'nun Güvenlikleştirme Teorisi Çerçevesinde Analizi. Güvenlik Bilimleri Dergisi, 6 (2), 15-16.

Kurt, S. (2021). Donmuş Çatışma Çözümüne İki Farklı Yaklaşım: Azerbaycan ve Gürcistan. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 (1), 143-148.

Kurt, S. (2021). Importance of Arctic in the Framework of Air Power Theory. International Journal of Politics and Security, 3 (1), 53-54.

Latifaci, N. (2011) Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Lemke, D. (1997). The Continuation of History: Power Transition Theory and the End of the Cold War. Journal of Peace Research, 34 (1), 23-24.

Lemke, D. ve Werner, S. (1996). Power Parity, Commitment to Change, and War. International Studies Quarterly, 40 (2), 237.

L. Nesibli, N. (2021). Rusya'nın Karabağ Siyaseti. H. Çakmak, (Ed.), Dünden Bugüne Karabağ Sorunu (131-142). Ankara: Yenisey Kitap.

Mammadov, Z. ve Melıklı, N. (2020). Separatist Entities-Unrecognized Republics In South Caucasus After Disintegration of Soviet Union (Historical-Legal Analysis). İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9 (5), 3446.

Mecek, M. (2018). Azerbaycan'ın Devlet Yapısı ve Taşra Yönetiminde Merkez-Yerel İlişkileri. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7 (1), 65.

Mehmed, A. (2021). Arap Devletlerinin İkinci Karabağ Savaşına Yönelik Tutumu. Giresun Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 7 (1), 127-129.

Memmedov, N. (2015). Dış Politika Gerçeklikler Ve Geleceğe Bakış (1. Baskı). Ankara: Berikan Yayınevi.

Muradov, A. (2018). Costly Independence For Oil-Rich Azerbaijan: Khojaly Massacre. Why Could It Be Considered As Genocide?. Academic Review Of Humanities And Social Sciences, 1 (3), 150.

Mustafalı, S. (2020) Stratejik-Diyalog Modeli Kapsamında Dağlık Karabağ Sorununa Çözüm Önerisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mustafayev, B. (2013). 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi,9 (2), 43-44.

Nagiyev, Y. (2021). Güç Dengesi Bağlamında Rusya'nın Azerbaycan-Ermenistan Çatışmasındaki Rolü. Uluslararası Eşitlik Politikaları Dergisi, 1 (1), 86-89.

Neciyev, E. (2011). Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi Sürecinde Karabağ Problemi. Ermeni Araştırmaları, (39), 167.

Oktay, H. ve Cerrah, U. (2018). Uluslararası Politikada Kafkasya (1. Baskı). Ankara: Hitabevi Yayınları.

Okur, M. A. ve Şahin, M. (2022). Jeopolitk/Jeoekonomik Depremler Çağı'nda Güney Kafkasya: II. Karabağ Savaşı ve Ukrayna Savaşları'nın Bölgesel Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme. Avrasya Dosyası Dergisi, 13 (1), 5-7.

Öğütçü, B. ve Yılmaz, M.E. (2021). Dağlık Karabağ Sorununda Uluslararası Arabuluculuk. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 (1), 175-176.

Özdaşlı, E. (2021). Bağımsızlığını Yeniden Kazanışının 30. Yılında Azerbaycan. Türk Dünyası Araştırmaları, 129 (255), 348.

Özdaşlı, E. (2021). İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırılarının Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 (1), 56-57.

Özel Altemir, M. (2019) Dağlık Karabağ'ın İşgali Sonrası Türkiye-Ermenistan İlişkilerine Siyasi Etkilerinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özçelik, S. (2020). Uluslararası Çatışma Analizi ve Çözümü (1. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Özdemir, L. (2021). Dağlık Karabağ Meselesinde Değişen Gidişat ve Türkiye'nin Rolü. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (22), 94.

Özdoğan, M. (2019). Realizm Ve Neorealizm Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Anlayışının Değerlendirilmesi. Güvenlik Bilimleri Dergisi, 8 (1), 6.

Özey, R. (2017). Mackinder'in Heartland Teorisi'nin Düşündürdükleri. Marmara Coğrafya Dergisi, (35), 96-97.

Özgen, C. (2021). 44 Günün Ardından: 2020 Karabağ Savaşı'nın Askeri Açıdan Analizi. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 (1), 106-113.

Özsoy, B. ve Aydemir Baş, F. B. (2022). Küresel Çözümsüzlükten Vatan Muharebesine: Dağlık Karabağ'da Minsk Grubu'nun Rolü Üzerine Bir Değerlendirme. Vizyoner Dergisi, 13 (33), 151-152.

Özocak, Ö. (2022). Ermeni Diasporası ve Ermenistan: Siyasi, Ekonomik ve Dini İlişkiler. Asia Minor Studies, 10 (1), 67.

Özyılmaz,E.V. (2013). Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15 (2), 202.

Paşa, E. (2021). Karabağ Sorunu: Tarihi Gerçekler, Jeopolitik Çıkarlar ve Çözüm Süreci. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 (1), 201-207.

Pehlivan, Z.N. (2016). Rusya'nın Ermeni Devleti Kurma Politikasının Sonucu: Karabağ Sorunu. Asia Minor Studies, 4 (8), 103.

Rahman, Md. M. (2021). A Review of Neo-Classical Realism and its Assessment of Independent and Intervening Variables in Foreign Policy Analysis. International Journal of Politics and Security, 3 (2), 28.

Rehimova, N. (2021). Rusya Ve Azerbaycan: Modern Dönemde Devletler Arası İş Birliğinin Özellikleri Ve Ana Yönleri. M. Memmedli, (Ed.), Rus Dış Politikasında Orta Asya ve Kafkasya (155-173). Ankara: Nobel Bilimsel Yayıncılık.

Sadıgov, R. (2021). 1918-1920 Yıllarında Karabağ'da Ermeni İsyanları: Azerbaycan Hükümeti'nin Toprak Bütünlüğünü Sağlamak İçin İsyancılara Karşı Mücadelesi. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 (1), 4-5.

Sadıgov, R. (2021). Çarlık Rusya'sının Azerbaycan'ı İşgali. M. Memmedli, (Ed.), Rus Dış Politikasında Orta Asya ve Kafkasya (3-27). Ankara: Nobel Bilimsel Yayıncılık.

Sandıklı, A., İsmayılov, E. ve Gafarlı, O. (2014). Kafkasya'daki Gelişmeler Ve Türkiye. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, İstanbul, Rapor No: 60, 40.

Sapmaz, A. (2022). İran'ın Azerbaycan'a Yönelik Dış Politikası: İkinci Karabağ Savaşı'nın Belirleyiciliği. SDE Akademi Dergisi, 2 (4), 30-32.

Sapmaz, A. ve Sarı, G. (2012). Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi. Güvenlik Stratejileri Dergisi, 8 (15), 7-8.

Sarıahmetoğlu, N. (2014). Hazar'ın Stratejik Önemi ve Bölgesel Güvenlik Tehditleri. O. Yeşilot, (Ed.), Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış (7-60). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Sarıahmetoğlu, N. (2011). Karabağ (1. Baskı). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Sarıkaya, Y. (2021). İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 (1), 93.

Saylan, İ. (2019). Uluslararası Çatışma Çözümü Ve Bir Zorlu Çatışma Örneği Olarak Kıbrıs Sorunu. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 18 (72), 1744-1745.

Semercioğlu, H. (2021). The New Balance Of Power In The Southern Caucasus In The Context Of The Nagorno-Karabakh Conflict In 2020. R&S-Research Studies Anatolia Journal, 4 (1), 55.

Serdar, İ. (2015). Neorealizm, Neoliberalizm, Konstraktivizm Ve İngiliz Okulu Modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişikliklere Bakış. The Journal Of Europe- Middle East Social Science Studies, 1 (1), 15-17.

Shamilov, G. ve Dönmez Kara, C.Ö. (2021). Birinci Dağlık Karabağ Savaşı Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları: Bakü Binegedi İlçesi Örneği. Yönetim Bilimleri Dergisi, 19 (Özel), 114.

Sipahi, E. B., Özsoy, B. ve Qasımlı, M. (2022). Nisan Savaşlarından Vatan Muhaberesine: Azerbaycan'da Böyük Qayıdış Süreci Üzerine Bir Değerlendirme. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (72), 201-206.

Söğüt, F. (2021). Dağlık Karabağ Çatışması Ve Nefret Söylemi: Youtube Kullanıcı Yorumları Üzerine Bir İnceleme. İNİF E-Dergi, 6 (2), 312.

Söker, Ç. (2017). Dağlık Karabağ Sorununun Çatışmayı Çözme Perspektifinden İncelenmesi. Kafkasya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 8 (16), 560-566.

Sönmezoğlu, F., Güneş H., ve Keleşoğlu, E. (2013). Uluslararası İlişkilere Giriş (5. Baskı). İstanbul: Der Yayınları.

Stratejik Ortak. Dağlık Karabağ Son Durum Haritası. 24 Şubat 2022, https://www.stratejikortak.com/2020/11/karabag-son-durum-haritasi.html.

Suyundikov, S. (2021). Dağlık Karabağ Savaşı'nın Çözümü Bağlamında Türkiye ve Rusya. Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 5 (1), 137-138.

Şahit, B. (2021). İran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti Politikaları Bağlamında II. Karabağ Savaşı. H. Çakmak, (Ed.), Dünden Bugüne Karabağ Sorunu (143-154). Ankara: Yenisey Kitap.

Şeker, Ş. (2021). İran ve Güney Kafkasya: Pragmatist Bir Dış Politika. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (1), 7-10.

Şıhaliyev, E. (2012). Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermenistan-Azerbaycan Çatışması. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (1), 151.

Şıhaliyev, E. ve Mustafayev, B. (2016). Türkiye-Rusya İlişkilerinde Dağlık Karabağ Sorunu: Çözüm Yolunda Engeller ve Öngörüler. TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (17), 118.

Şıhaliyev, E. ve Yılmaz, R. (2015). Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları. Bilge Strateji, 7 (13), 44.

Tosun, İ. (2016). Ermenistan ve Azerbaycan Diaspora Politikalarının Karşılaştırılması. The Journal Of Europe- Middle East Social Science Studies, 2 (2), 235.

Tuncel, T. K. (2016). Güney Kafkasya'da 2-5 Nisan 2016'da Yaşanan 4 Gün Savaşı. Ermeni Araştırmaları, Rapor, (53), 324.

Tuncerli, Ö. (2019).Dağlık Karabağ Sorunu Kapsamında 1988 Sumgayıt Olayları. Uluslararası Çalışmalar Dergisi, 3 (2), 135-137.

Tunçer Kılavuz, İ. (2017). Dağlık Karabağ Müzakerelerinin Geleceği. Avrasya Etüdleri, 52 (2), 63.

Turan, Y.B. (2021) Dağlık Karabağ Sorununda Türkiye Ve İran'ın Politik Yaklaşımı Ve Hedefleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uğrasız, B. (2003). Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5 (2), 143.

Uluçakar, M. ve Demir, B. M. (2021). Bir Kuramsal Analiz: Çatışma ve Terör. Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 9 (2), 363-364.

Ural, A. (2009). ABD'nin Enerji Hâkimiyeti Teorisi Ve Büyük Ortadoğu Projesi. Akademik Ortadoğu, 3 (6), 134-135.

Uzer, U. (2017). Bölgesel Güvenlik Bağlamında Dağlık Karabağ Sorununun Dünya Siyasetindeki Yeri. Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2 (1), 74-75.

Ülkü, İ. (2018). Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan (1. Baskı). İstanbul: Vito Enerji Kültür Yayınları.

Üste, A. N. ve Aydın, Ü. S. (2022). Güney Kafkaslarda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Zengezur Koridoru'nun Önemi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20 (Özel Sayı), 267-272.

Veliyev, C. (2020). Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı Tarihi ve Güncel Boyutlar (1. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Welt, C. ve S. Bowen, A. (2021). Azerbaijan and Armenia: The Nagorno-Karabakh Conflict. Congressional Research Service.

Yazıcıoğlu, M. S. Ve Asal, U. Y. (2021). Türk Dış Politikası Ve İslam Dünyası İlişkilerinin Seçilmiş Ülkeler Üzerinden Analizi: Mısır, İran, Suudi Arabistan Ve Birleşik Arap Emirlikleri Örneği. Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 9 (1), 231-233.

Yılmaz, Ö. (2011). Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010). N. İyikan, (Ed.), Orta Asya-Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010 (87-141). İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Yılmaz, R. (2012). Azerbaycan Dış Politiği ve Türkiye. Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırmalar Merkezi Avrasya Araştırmaları Serisi-2.

Yılmaz, R. ve İsmayılov, E. (2011). Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, İstanbul, Rapor No: 37, 11.

Yılmaz, S. (2021). Agit, AB ve Minsk Grubunun Dağlık-Karabağ Politikası. H. Çakmak, (Ed.), Dünden Bugüne Karabağ Sorunu (161-176). Ankara: Yenisey Kitap.

Yılmazçelik, İ. ve Özdem, A. G. (2013). İşgal Altındaki Türk Yurdu; Karabağ. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, 9 (2), 5-6.

Yiğit, S ve Gülbiten G. (2018). Rusya'nın Güney Kafkas Dış Politikası: Dağlık Karabağ ve Hazar Denizi. Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 5(2), 2-19.

Yirmibeşoğlu, Ş. G. ve Yaşar Dinçer, F. C. (2018). Uluslararası Ticaret Bağlamında Klasik Realizm, Neo-Realizm Ve Neo-Liberalizm. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (3), 120-122.

Zeynalova, A. (2022). Şuşa Zirvesi Odağında Azerbaycan-Türkiye İttifakı ve Uluslararası Etkisi. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 5 (1), 2-8.